

НАША КУЛЬТУРА

НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК
присвячений вивченням української культури

Головний редактор і видавець проф. д-р Іван Огієнко.

Адреса Редакції: Warszawa IV, ul. Stalowa 25 т. 10, тел. 10-24-05. Кonto чекове ПКО ч. 5880. Рукописи для друку мусить бути написані на машині (або найвиразніше рукою). Зміна адреси 30 гр. — Передплата в краю: на рік 12 зл., (можна ратами), на півроку 6.50 зл., на четверть року 3.50 зл. За границею з Європою 15 зл., поза Європою 3 долари річно. Ціна примірника 1.25 зл., за границею 1.50 зл.

РІК II.

ЛЬВІВ, ЛИПЕНЬ 1936 Р. Книжка 7 (16).

БОРИС АНТОНЕНКО-ДАВИДОВИЧ.

Мистець-людина з первовою конструкцією, що сприймає комплекс вражень, неприступний своїм обсягом людині пересічній. Хто вміє відчути вібрації людських переживань, приховані для інших, бачити відтінки барв, на які більшість сліпа в скватному руху щоденного життя, і хто вміє свої різноманітні враження відтворити в мистецькій формі, той тільки може бути названий мистцем.

Коли під цим кутом розглядати літературних працівників якогобудь пароду, то лишиться не багато. Коли ж цю методу відбору вжити при розгляді літературних сил совєтської України, то відносно до загальної кількості тамтешніх письменників лишиться дуже мало. Умови бо творчої праці там надміру скомпліковані непасташним додглядом партійної критики. В наслідок того спостерігаються, безприкладні в Ґалузі мистецтва, явища випадання з процесу творчості як окремих відомих і виравних письменників, так і цілих груп. Намісць того приходять до настулу цові кадри літературних працівників. Зникають знайомі імена. Письменник припиняє своє творче життя. Чи то на який час, до виправки своїх „ідеологічних помилок“, чи навіажди, коли помилки ті непоправні. Тактика викривання „контрреволюції“ на літературному фронті вилучає з письменників усіх тих, що в їхній творчості відбивається на ряду з мотивами соціальної революції наслідки революції національної, що привела Україну до національного відродження.

Борис Антоненко-Давидович, письменник зо всіма ознаками мистецького талану, типовий письменник доби відродження. Належить він до тих, що сьогодні зникли з літературного життя, не витримавши іспиту на „інженерів душ“.

Невідомо, що сталося з письменником, — чи то він десь покутує свої „помилки“ й виправдає їх, чи зліквідований зовсім. У кожному разі, якщо творчість його відштовхеться, то вона, як то звичайно в тих, що „переніхувалися“, буде зовсім інша. Отже, те, що маємо з його творчості до „викриття“, є закінчений період, який можна вже розглядати й оцінювати в історичному аспекті.

Олександр Давидович

придумати дотепну ситуацію". Зазнаючи, що все це є на першому ступні, Савченко додає, що всі оповідання „спроектовані — і досить твердо — на прийняття й ствердження революційної дійсності".¹

Підходячи до пізніших творів Антоненка-Давидовича, бачимо, що позитивні риси його творчості, підмічені Савченком, удосконалюються, набирають виразності. Письменник зростає. Щодо спрямованості на сприйняття революційної дійсності, то вона лишається. Сприйняття й ствердження революційної дійсності тісно зв'язані з національним відродженням, що видно в усіх творах письменника. І завжди під час Антоненка-Давидовича забезпечує якість надрукованого — це живо, цікаво написане доброю мовою. Це прочитається до кінця.

Далішою окремою книжкою Антоненка-Давидовича є збірка під павлю „Смерть“ (1929. Д. В. У. вид. друге, ст. 293). В ній усього чотири оповідання: „Смерть“, „Тук-тук“, „Крижані мережки“ й „Шкапа“. Всі не пов'язані між собою. Кожне само по собі. „Смерть“ — спроба визначення місця й винесення становища українця в комуністичній партії. Кость Горобенко, на якому тяжить минуле: заможний батько, „Просвіта“, інструктор Центральної Ради. Він „песталий“ у партії, йому не довіряють. В бажанії увімкнутися та відірватися від минулого Горобенко борсається в навалі протиріч-

¹ І. Савченко: „Запорожені силуети“, рецензія, „Життя й Революція“ 1925 р. кн. 8.

Творчість свою подає Антоненка-Давидович у двох формах: beletrystичній і літературного репортажу, чистого чи з публіцистичним ухилом.

До літератури вступив року 1925 збіркою „Запорожені силуети“ (ДВУ, 1925, ст. 158). Більшість оповідань збірки написано ще в 1922 році. Темою їх є громадянська війна. Книжечку Я. Савченко правдиво оцінює, як перший ступінь письменського розвитку. Підкреслюючи в своїй рецензії її хіб — надмірний ліризм, сентименталізм, гіперболічність тощо суворий рецензент дас молодому письменнику оцінку, до якої нічого не доводиться додавати: „темпераментний і спостережливий. Вміє впорядкувати матеріал, заокалізувати й загострити діалог,

вих думок, думок, що напевно мучили багатьох. „Вони“ не забудуть минулого ніколи, до могили. „І потім це українство, що воно їм? Їм, для яких не було ті Соловиці, чі Берестечка, і навіть Крут! Для яких вся історія — тільки боротьба клас“. (ст. 31). Ось подратована недовір'я думка. А далі намагання позбавитися від цього гнітючого недовір'я насуває обурення: „Ах, яке це безглаздя, що між ним і партією може стояти нація“ і болісно розпучливе: „Ах, чому вони не можуть зігнути, що національна справа так тісно, так невідлучно зв'язана в Україні з соціальнюю“. А потім потішає сам себе, що прийде час, і вони це зрозуміють. Затурканий, загнаний підроздільством, недовір'ям Горобенка горячково діє в напрямку здобуття собі призначення з боку партії, відкидаючи всі моральні засади, доходить до висновку, що мусить бити „в ту мішень, яку недавно будував своїми власними руками, як певний щит“. Ця мішень, цей щит — це село, що вороже наїшлося супроти чужого міста. Змити кров'ю своє минуле, убити. Ось ідея, до якої доходить Горобенко й яку здійснює, приголосившись добровільно до карного загону, що йшов на село. І Горобенко пішов. І вбивав бородатих дядьків. Шляхом такого упадку стає Горобенко героям у партії. Ціною крові забезпечує собі прийняття до комуністичного осередку. Така ідея твору свого часу здобула йому популярність. Уривки зо „Смерті“ читав автор під час виступів письменників на провінції. Однак у пізнішій добі між іншими творами, в яких Антоненко-Давидович, ніби то „протаскував“ націоналістичні думки, забракована була й „Смерть“, бо ж думки, висловлені в ній навіть, як думки, що заслуговують засуду, здаються занадто небезпечними. Це теж „протаскування“. Факт переродження героя на кінці виглядає, як злочин затурканої слабовольної людини.

„Смерть“ займає 189 сторінок книжки на 293 сторінки в цілому. На останніх 104 сторінках вміщено три оповідані. „Тук-тук“ — глибоко психологічне. Це трагедія „дрібної людини“. Телеграфист Василь Григорович Гусятинський. Стара людина, що зрослась зо своїм „Морзе“. Революція перевернула все звичайне, знайоме. Все стало чуже, незрозуміле. Розвалилася сім'я. Прийшла українізація. А до всього того — старого любого „Морзе“ змінили на „Клюпфера“. Він не може навчитися на „Клюпфера“. Він викинутий за борт життя. На його місце вже йдуть нові. Це приводить старого до розпухи й до смерті в морозну ніч на румовищі.

„Крижані ярежки“ прекрасний образок із життя хлопчика, сина залізничника-українца, закинутого в Росію. Дітству описано з такою чудістю, з таким розумінням передано перетворення в дитячій голівці навали вражінь багатого на початку 1905 року. Забави в війпу, чорносотенна маніфестація, страйк залізничників, несвідоме штрайкбрехерство батька й зрештою демонстрація, під час якої батько, зранений козаками, виїдує свою несвідому вину.

Останнє оповідання — „Шкапа“. Моментка з фронту. Коли воїнська маса вороже наїжується проти офіцера, як той хотів штовхнути

чоботом смертельно зранену селянську реквіровану конячину. Оловідач вороже стежить за офіцером, йому огіда його хоробрість, огідні два наші „хахли“¹, що викликаються з ним у розвідку, і він стріляє шалено їй у слід, забиваючи офіцера.

Це матеріал белетристичний, виданий окремими книжками. Крім того, треба згадати ще друковані в часописах. З цього варти уваги два фрагменти з роману „Січ мати“ (окрім роману це вийшов). Перший із 1926 р. („Життя й Революція“ кн. 4). В нім виведено безсмертний тип „батька отамана“. З пігтомою для Антоненка-Давидовича спостережливістю й гумором наводить він відозву отамана, де проголошується: „ви перш за все українці — бож і така сволоч, як німецькі соціал-демократи кажуть: я перш за все шімечъ“. Пан отаман не любить штабу, — він заважає йому заводити український лад, гнути до Європи. Треба нищити все, що ліпше до Москви. А штаб перешкоджає. Ні, йому з ними не подорозі. Або Січ, або ті пімендрики. І вирішує: „Іш бо доведеться взяти владу в свої руки“.²

Другий уривок з роману друковано аж р. 1930. Там захоплено процес національної диференціації в повітовому місті. Конфлікт між батьком потарем Барабашем і його наймолодшим сином.

— „Набиц себе мальчишка глупостей в голову“ — оцінює батько українство сина.

— „Що з того, що він мені батько! Він зовсім мені чужий... робить висновок син. І вперто думає, поридаючи думкою назад, аналізуючи все й себе, доходячи до висловку, що тільки революція зінхнула „тебе з битого шляху, що ним йшли твої батьки“. Треба змінити той шлях. Мусить прийти нове. Просвіта, — „це щоби поніл недавнього тація нашого народу“. Він незабаром росіється й прийдуть нові люди. Молодий Барабаш — це та нова людина. Він пориває з батьком, на думку якого Україна є вигадка Грушевського, розходиться з братом, що український рух вважає німецькою інтригою, і лишає дівчину, яка Україну бачить тільки в абстракції.

Цікава ще сатира „Справжній чоловік“, де герой — український комуніст стас в очах батька його жінки, запеклого куркуля, ідеалом справжнього чоловіка. Цікавий тут внутрішній конфлікт батька, коли він хоче спогутити своє уявлення про справжнього чоловіка з комуністом.

Кожицій із згаданих творів Антоненка-Давидовича є ідейно, є психологічно і настільки цікавий, що можуть бути предметом окремої студії.

Літературні репортажі Антоненка-Давидовича зібрали в книжці „Землею Українською“ (В-во „Маса“ 1929. ст. 255). Книжка ця з різноманітною тематикою. Оминаючи цікавий побутово-психо-патологічний нарис: „Ті, кому вільно все“ — про божевільних, опанюваних

¹ Пор. оповідання Ю. Липи: „Рубан“, у збірці „Потатник“, 1936 р.

різними ханіями, та образок: „Яблуні цвітуть“ про дитячий садок, перейдемо до групи картин про письменницькі виїзди на провінцію. Карти ці, що їх свого часу визнала буда советська критика за найкращі з боку художнього, глибоко зацікавлють безпосереднім відтворенням пережитих вражень. Охоплюючи різні сторінки сов. дійсності, різні деталі в житті відвіданих міст, ці картини міцно пов'язані з відтворенням процесу українізації. Цей процес, що його Антоненко-Давидович не описає віде, глибоко цікавить автора, він його захоплює, як показник іншого, глибшого процесу, процесу відродження народу. Доба відродження країни, доба, в яку варто жити. І він радіє, що почав „в ту психологічну колею, що називалась — стати свідомим українцем“. Радіє, що він, син поневоленого народу, життя якого припало на цю захоплюючу, прекрасну добу відродження країни, коли — за його виразом — „Флюгер історії спреквола ринить на заіржавлених петлях, повертаючись ліворуч до Києва, Харкова, до Дніпра-Славути, до молодої, збудженої на світанку нашої спохи України“. Захоплення так підвищує творчу силу Антоненка-Давидовича, що в цих коротеньких картинах йому щастить досягнути надзвичайної сили художнього вислову, відчуваної рельєфності в зображені окремих явищ і цілих процесів, захоплених в найхарактерніших етапах. Разом із тим письменник уходить у своїм репортажі в тісний контакт із читачем, вміє його зацікавити, захопити, ввести в коло подій, які він описує, примусити активно переживати. Читач охоче подає письменникові руку, щоб податись за його проводом у цікаву подорож Землею Українською.

Від затихлого Зборча, що ділить єдиний український народ, де стоять твердині Кам'янця-Подільського, свідка давньої боротьби того народу, провадить автор читача через сумірне Полісся, на Умань — „колиску коліївщини“, аж до сиралого Донбасу, де ведеться відвічна боротьба людини з землею за її скарби. І вчайди письменник вміє спостерегти те найхарактерніше місцеве, нав'язати сучасність до минувшини й намітити перспективу в майбутнє. Він чуйно ловить па місцинах швидкість і силу живчиків українського народного організму в добі його відродження.

В цій групі картин, сильніший художньо, відбивається процес українізації в усіх образах, які надає йому практичне життя. Ось картина — „Рейки на драговині“. Репортаж про виїзд групи письменників до Коростеня на Полісся 1928-го р. Думки, що їх навівав на письменника багиніте Полісся: Полісся на драговині з аналогії нагадує йому Петербург. Згадується його основоположник Нетро, який в епіції письменника не великий конструктор, а тільки кат. Повстало постати Полуботка й звучать його слова: „Господь розсудить Петра з Навлом“. „Не для нас — каже автор — поставив Петро дібки клипшоногу Московію“. „Бо з-під Петрівської кузіні під Позставою українська шапка подалася віки з розрізаним черевом, з тельбухами, що волочились за нею шляхом аж до 1917-го“. А тепер, після 17-го,

письменник бачить, як на Поліссі „з аморфної етнографічної лемішки хахла“ підводиться „на обидві нозі й заходився працювати новий українець“. Тепер „росте Україна, й хочеться побачити її тоді, коли видізе вся вона з драговини“.

Поки що „вся Україна пересічно — як містечко“. А по селах — бібліотеки являють „смутні картини, смутні, невеселі“. Українських часописів нема, бо „в нас, видите ли, народ больше звик до русской мови“. У нас ще не налагодилось українське культурно-громадське життя, що по всій Україні пульсувало б однаковим темпом. Для цього процесу „треба створити всеукраїнське річище“.

„Темна наша Батьківщина“, сумовито промовляє Антоненко-Давидович. „Доста напосна наша земля“. Але ж „Росте Україна“, а на тій напосній кров'ю землі зійдуть колись „наші врожай“. З болот устають нові будови. Ось па одній із них винуровані великі літери: „Єдина трудова школа“. „Не легко їх було б збити“. І пригадуються письменникові інші слова, слова на пам'ятнику Богдану Хмельницькому в Києві: „Едипая недѣлимая Россія“. — „Скільки треба було часу й яких політичних катаклізмів, щоб знищити ті літери“... А ось новий напис: „Театр ім. Франка“, ось афіша: „Вечори українських письменників“! Сам „Коростень, недавно містечко, з 6000 жешканців виріє на 18 тисич, розбудовується, з розмахом і чевіцтю вилазить із болот, як Петрів город, тільки український“.

Письменників вітає хтось ламаною, недавно вивченою українською мовою. І це добре. Добре, що є хоч потуга, бажання. І колот-неча коло входу до театру, де мають вони виступати „добрий симитом: значить, цікавляться українською літературою“. Щось „просвітинського“ бачить автор у цих виїздах на провінцію. Але вони потрібні, бож сучасний письменник мусить добувати собі читача. Такі виступлення наближають письменника до нас, що йм усе підносить старе, класичне. Булн, мовляв, письменники: Винниченко, Франко, а тепер футуристи, фокусники, приводить Антоненко-Давидович слова скептиків. Українське місто прийдом письменниців розворушується. Афіши, фотографії авторів, вони самі, що приходять у безпосередній стик із читачем. із тою, як каже Антоненко-Давидович „сфінгую“, все це теж фактори українізації. І хоч скептики сичать своє на різних мовах, але молодь не зважає, масою поспішає на виступи, щиро вітає своїх письменників, слухає їх уважно. В президію летить зграя записок, молодь дебатує, тут же поділяючись на прихильників різних авторів — присутніх і не присутніх. Треба стало пагадувати людям про себе, про нову українську книжку, про українські часописи, про які де не поспітай, чуєш одну відповідь: — „Собственno, украинские журналы были, но, понимаете, они уже разошлись“. Отже український „сучасний письменник“ друкує свої твори, одержує гонорар, але він ще не масовий письменник, розуміючи це „масовий“ у відсотковому відношенні до людності України. „Його читають вчителі, студенти, літератори й поодинокі аматори літератури. І коли пишуть про

нашого письменника в афіші чи в газетній хроніці, ще й досі неодмінно додають — український письменник". Во — „інакше багато хто вважатиме, що то письменник — російський". Але ж це — думає автор — віходить у мишце і „небагато вже часу треба, щоб воно залишилося, як архівні характерні дрібнички". Багато ще таких дрібничок, і часто в українському житті доводиться доказувати, що двічі два — чотири. „ $2\times 2=4$ " потенціо назава Антоненко-Давидович нарис про виступлення письменників в Умані. Це ціла колекція аксіом, які в нас ще теореми. Студент Агротехнікума, вітаючи гостей, вживає слів: приїхавших, завітавших, від імени зібравшогося студенства. Отже те, що український студент повинен вміти іправильно говорити, те що в інших цародів є аксіома, в нас поки що теорема, яку треба довести. Де можна пайкраще навчитися німецької мови? Ясно, що в німецькому місті, — це аксіома. Але в нас: „можна ціле життя прожити в одному з українських міст, — і не знати української мови". У нас може статись, що кондуктор на Київському трамвай не зрозуміє вас, або вдасть, що не розуміє. Український письменник на провінції може натрапити на 90% слухачів, що „зроду нічого не читали з його творів і нічого взагалі про нього не чули". Але всі ці явища минають, констатує Антоненко-Давидович, бо все ж таки $2\times 2=4$. „Українська книга здобуває собі масового робітничого читача, випростовується до книги й наше село". Українська молодь сотнями йде слухати українських письменників, „це певна резерва стаих кадрів споживача української книги". 2000 слухачів за три дні — „це надто промовиста цифра, щоб не сумніватись, що справді в нас уже в культурній українській царині двічі два виносить чотири".

Коростень, Умань — це міста, де основна маса населення українська хоч із походження, і там процес українізації, запровадженій згори, зустрічається з процесом, що йде знизу непереможним потоком. І коли процес українізації в таких містах захоплює Антоненка-Давидовича, то вже зовсім його ториває й п'янить цей процес у місцях, де „переплутались всі національності". Мова йде про Донецький басейн, якому присвячений прекрасний нарис: „Земля горить". „Від такий чудний — Донбас, — читаємо в цьому нарисі. — Хіба поймеш віри, що він наш, український. Україна?" Тут немає ідеального українського пейзажу. Він настільки далекий „южно-руській" ідеалі, що подорожній з півночі, скривившись, скаже: „при чем здесь украинизация и это их І с двумя точками" — жартує Антоненко-Давидович. Сьогодні українізація Донбасу перемагає над „сонною рутиновою „южно-руською" ідеалі. Пранда, і тут багато недоладностей. І тут місцева бібліотека в Сталіному фбога, а тамтешній бібліотекар, строгий цензор, повірює письменникам, що „Червоний Шлях" та „Життя й Революція" даються тільки тим читачам, на яких вони „вже" не можуть вплинути (обидва часописи терпіли на часті т. зв. „ирориви", О. Ч.), а місцевий інженер у винадковій розмові з письменниками цинично заявляє: „Інженери не хотят українізироваться, и ничего вы не сделаете".

І тут в установах досі глузують із української мови. „Але — каже А.-Д. — все це тільки чакш, це тільки намітка, що під нею вже розпочався український скрес. Там, у шахтах, на великих металургійних та хемічних фабриках, уже всвердлюється в донбаську ціливу українець”. Українська преса в „тисячних тиражах розпросторює собі шлях у найглибшій робітничій маси”. Українські діти мають свою школу. „Чи ви чуєте — захоплено звертається А.-Д. до читача — мільйонну веселу ходу школярів до українських трудішкіл?” „Із визів”: із шахт, із фабрик тягнеться він, Донбас, до української книжки, до українського театру, до газети, і тут верхівка їде назустріч потягові знизу”. Справді, автор чує, як „у ногі велікого відродження горить уся Україна”. У нас є „Березоль” і „Франківці”, є український театр, найкращий тепер в Україні, театр, до якого ходять не тільки, як колись то, „сусальші патрони”, щоб „підтримати рідне мистецтво”, або скептики з племені „великоросійський метіс”, („Інтересно, що таке делается у хахлов”), а справді інтернаціональна маса, бо український театр — то є найкращий театр в Україні, то є справжній носій нової культури”. Вся Україна горить увогні великого відродження. Це горіння повсякчасно відчуває письменник, і своє захоплення им виявляє словами Олеся: „Яка краса — відродження країни”. Країна відроджується в цілому, — наука, мистецтво, адміністративний апарат, промисловість. Народжується індустрія. Котрась із цих поодиноких сторінок відродження не знайшла однак в А.-Д. до його „викриття” свого письменника. Відродження захоплює його в цілому, своїм загальним рухом. Це в його уяві колosalний образ, із якому зібрано все, різні композиції, і кожну з них він відмічає то побіжно, то з більшою докладністю.

Праця в редакції дає А.-Д. змогу найближче й найглибше розглянути відбиття процесу відродження в галузі літературії. Свої цікаві спостереження й міркування з приводу їх подає він у парисі, що стоїть у збірці окремо через свій публіцистичний ухил: „На шляху до легкої слави”. У цьому парисі, написаному в легкому жанрі, майже гумористичному, А.-Д. розбирає дуже тіжке й зовсім не гумористичне питання. А власне — масовий потяг до літературної творчості. Називаючи це явище хоробливим, А.-Д. розглядає цю хоробу, як соціальну, а не індівідуально-психологічну. Таку діагнозу він стверджує, встановивши причини явища. Ось ці причини в його формулюровці: „1908—1912 р. р. українське національне життя товкалося на літературі й на літературній базі. Витиснуто зо всього життя патентованими московськими лещатами, українство мусіло рятуватися на вузьких обіжках літературного хутора”. Цей хутир стає прообразом колишньої Січі, а тягу на неї А.-Д., з питомою помузаучністю, називає новітнім козакуванням. „За спис — перо, за вільний стенд — стоси паперу і за турецький ятаган — перша рецензія”. „Коли б їх можна було мебідіувати (отих письменників) — комічно убогівас автор — „вони б склали армію більшу за озброєні сили Хмель-

ницького". Це „посполите рушення" в літературі, на думку Антоненка-Давидовича, свідчить про „наявність масового психозу, або — за теорією чинності, — атавізму від наших чубатих предків". Пишуть молоді й старі, люди всіх професій, люди з високою освітою й малограмотні, чоловіки й жінки. Дійсно посполите рушення. Масовий психоз. А.-Д. тежко відчуває прояви цього „літературного бзіку", і в розмаші визиває: „чому божевільних так вабить редакція?" В комічній і веселій формі, але гостро й рішуче, А.-Д. засуджує літературні вправи испокликаних, і рекомендує їм звернути енергію в інший бік, — у бік учоби. Якби так сталося, каже він, то ми б за кілька років мали всі передумови державності.

Передумови державності. Їх зріст у всіх ділянках народного життя спонслює увагу письменника. Про що б він не писав, на якім клані української землі не стояв, всюди перше, що він бачить, є ознаки відродження, процес створення передумов державності. І залежно від кількості й якості тих явищ міняється пастрій письменника, виявлений у тембрі й силі художнього слова.

Україна, її минуле, сучасне й майбутнє — ось коло інтересів А.-Д., таке натуруальне для письменника доби відродження. Він любить історію України, „її неповоротну романтику, яку жодні тенденції істориків не могли вкласти в прокруткове ложе Польщі й Росії. Я люблю історію; вона вчинь багато чого". Все, що легковажить, нерекручує чи то з нерозуміння, чи зо злой волі, українство в минулому чи сучасному, викликає гострий засуд А.-Д. Тому він сміло виступає проти осіб і цілих груп у літературі російській, які недбало ставляться до української історії й фольклору („Воскресіння Шельменка"). Він проти „шельменкозиції" в руській сучасній літературі. Шельменко — цей „вірний, але хитрий лакуза, вічний хахол", який піби то загинув, раптом воскрес, „як література сугестія". Тільки його маючи на сторінках російських видань, а то й з живих уст.

Помилуючи „наукові" книжки старих професорів із термінами „Малоросія", „Юго-західний Край", тих „старих мацапур", А.-Д. бере під критику не тих авторів, що „сам себе писатель, сам себе издатель и сам себе читатель", а книжки таких солідних видавництв, як „Круг" або „Московское Товарищество Писателей", журнал „Культурная Революция". Так, у романі Крентюкова „Времена" про український фольклор знаходить А.-Д. такі перлинини: „Кацап — украинофильское слово, обозначающее — великоросс, как великороссы называли малороссов — хохлами", або „матия — задняя часть широких украинских шараваров". Як злагодити — каже А.-Д., — чому автор „дозволяє шараварам" бути українськими, а хахлів залишає в безнадійному становищі малоросів?" В „Красном Слове" — органі В. Си. Пролет. Письменників ув оповіданні А. Бацтова зустрічається: „С хохлом Пашка живет", ..Слала она на палубе среди хохлов я шумливих жипок", і на кінці оповідання: „обоз, а за обозом пугливое стадо

українських коровок"¹. Тут, іронізую А.-Д., „пріоритет українства“ визначається тільки за коровами.

„Хто це дозволяє їм вживати „художньо“ ці словечка, що є знаряддя національного цыкування?“ — запитує А.-Д.

В „Новом Кузнецом“ Арбатова робітник Болдурін, проспівавши „Реве та стогне“, міркує: „Вот язык у хахаов моржовый!“ І це не як елемент комічний. І пе, каже автор, в „Культурній Революції“: Де ж тут „культурна“, а де революція. Але припускаючи, що тут це можуть бути ляпуси, А.-Д. згадує відомий роман Бражньова: „В дыму костров“ і наводить відомі вирази: „поезд умчал меня на обжирающийся, распущенный, как гулящая девка, юг“. „Киев город хамелеон“. „Крещатик — улица ревегатка, весь город авансом — контр.-рев. падачи, классовые враги“. Не оминає А.-Д. й відомого Гладкова: „зачем возрождать допетровскую епоху, зачем гальванизировать украинский язык, который уже покрылся прахом. Украинские писатели хотят конкурировать с русскими, а выходит — только обезьяничают.“ А.-Д. снаходить, що таке пророчення — це відродження допетровських поганів інтріярха Іоакима: „когда будет много языков, то пойдет смута по земле“. І чому ж би тут, ущілкою міркує А.-Д. не мав Гладков наслідувати хоч би Пушкіна, чи Рилєва. Невже, мовляв „у камер-юнкера Пушкіна“ було більш зрозумілій й політичний такту?

Зрозуміння для української історії, для українського фольклору, пошани до яви й звичаїв вимагає Антоненко-Давидович. І де тільки бачити легковажність відносно всього лгадашого, там виступає сміливо й відверто, нагадуючи, що революція знесла ввесь старий намул ворожості між націями, що приводило до глування чи пеображеного ставлення до національних окремішостей іншого народу. Нові часи, нові люди й порядки, але українському письменникові доводиться ще виступати в обороні елементарних прав народу. Виключно до виступів проти випускання українських фільмів за кордон під російською маркою. Фільм — найкращий інформатор, отже до нього особливо треба ставитися уважно. А того нема. В нарісі „Дим отечества“ А.-Д. висловлює багато прикрих правд про відношення режісерів до української історії зокрея. Перекручування історичних фактів у фільмі „Злив“ на тему коліївщини викликав А.-Д. як висловлення своїх поглядів на історію й роз'язання національного питання в Україні. „Досі — каже він — справжнє мистецтво виростало тільки на конкретній національній базі“, і певно, що довго так буде, „поки візгалі іспують на нашій планеті нації й національні особливості“. А.-Д. відстоює історичні теми „Український екран — каже він — мусить побачити й гайдамаччину, і Хмельниччину, і Полтаву 1709 р.“.

Небережне поводження з українською історією походить іще з державницької Малоросії, а не з сучасної дійсності. Постава батька в фільмі „Експонат із Наноптику“ обурює його свою гротесковістю. З того приводу він висловлюється, що завданням мистця не є дове-

сти, що все „исторівське“ — це навозоч, а більшовицьке — „прекрасне“, а в тім, щоб показати історичну неминучість, рокованість на загибель усього того, що по той бік нашої барикади“.

Антоненко-Давидович добре розумів завдання радянського письменника, що може не мати нічого спільногого з сучасною советсько-російською великороджавністю.

Прага.

Олександра Ч е р и о в а .

МОЛОДИЙ ШЕВЧЕНКО ПЕРЕД СВОІМ ВЛАСНИМ СУДОМ НА КІНЦІ ЖИТТЯ.

Історія повісті „Художник“.

IV.

Коли концепція цієї половини повісті проводилась у такій емоціональній атмосфері, то форма її, форма листування з приятелем, листування старшого, практичного, викінченого майстра з учнем, молодим, починаючим майстром, що потрібував таких порад, певної підтримки, — така форма відмінна від звичайної, розповідної форми першої половини, теж ховає в собі щось конкретне, що було для Шевченка тоді таким важливим і актуальним. Пригадаймо, чим тоді жив Шевченко на засланні? А жив він тим нетерплячим очікуванням пошти. Раз особистого життя не стало, то єдина тоді насолода — листи від найближчого друга-приятеля. І Шевченко віддався широкій кореспонденції, бо тільки вона заповнювала тоді душу поетову. Але пошта в Новопетрівськім форті отримувалась всього один чи два рази на рік; отже можна собі уявити, які тяжкі були ті довгі місяці, через котрі нерелітала думка поетова до тих сподіваних днів, коли мала прийти чергова пошта.

А серед кореспондентів Шевченкових був особливо близький один, з яким пан поет тоді переписувався найчастіше і навіть звірився своїми таємницями; то був теж засланець — Броніслав Залеський, майстр аматор, хот у душі великий мистець. З ним то й вів наш поет переписку переважно на мистецькі теми. Бр. Залеський — початкуючий майстр, Шевченко — викінчений і дипломований „візьмій художник“; не дивниця, що перший став учнем, а останній учителем: і ось ці їх між собою взаємини, їх спільні мистецькі інтереси, мрії, бажання — все це вкупні визначило тут форму листування, яку поклав Шевченко в основу другої половини своєї повісті; та не сама форма: думки про мистецтво, розкидані в листах Шевченкових до Бр. Залеського, непомітно переходятуть до листів повісті; туди ж переходят і інтимні думки про Агату, які звірив Шевченко в листах до свого кореспондента. Таким чином, вся друга половина повісті вийшла з двох конкретних моментів із життя Шевченкового на засланні в той час: а) з листування між Шевченком і Бр. Залеським і б) відносин між Шевченком і Агатою.

Ці два моменти, як прожектори, освітнили й початок повісті з її павільть розповідною формою. Із цих останніх, як ядра повісті, розгорнувся цілий твір, аж до його початку.

Кози кореспонденція з Бр. Залеським викликала в уяві поетовій його перші хистецькі кроки й цілу історію його такого оригінального юнацтва та хистецької кар'єри в петербурзькій академії під керівництвом К. Брюлова, то відносини з Агатою розгорнули перед поетом його особисту долю, його перші кроки юнацького життя; а це все створило ґрунт для його сповіді з свого життя й поступовани, сповіді, що виявляла багато високих і надхненних хвилин та чарівних метаморфоз, а з ними в парі й тих плям та світлотіней, що стають ще більш загадковими, ще більш підохрілими.

Що цікавого в першій половині повісті по лінії життя Шевченкового, як мальра? Безперечно найцікавіше його звільнення з кріпацтва. В цім моменті загадкове одне місце в листі Шевченка до Бр. Залеського від 8 листопаду 1856 р.: „чим і я можу знищити упередження В. А. (графа Перовського, генерал-губернатора в Оренбурзі, Л. Б.). У мене с на це виправдання, але я не смію його висловити. Необхідно, щоб В. А. запитав у графа Орлова, на чий засоби я виховався в Академії й за що мені заборонено малювати? Словом, щоб граф Орлов роз'яснив мою темну конфірмацію. Але хто легко покидє свої упередження?“¹ В наведених словах поет настякує на щось таке, що не є дійсний факт, а вигадка, упередження; і ця вигадка спричинилася до найжорстокішого пад Шевченком присуду („конфірмації“). І в Шоденикові за рік 1857 під 19 червня до цієї жорстокої вигадки поет знову повертається й визначує її точніп. а саме: „Бездушному Сатрапу (гр. Перовському, Л. Б.), наперсникові царя, вройлось, щоб я звільнений з кріпацтва й вихований на кошти царя, і на знак вдячності намалював карикатуру свого добродія. Коли так, то нехай карається, пендячний. Звідкіля така безглузда байка — не знаю. Знаю тільки, що вона мені обіцялась дорого. Треба гадати, що байка ця спалаєсь па конфірмації, де в кінці присуду сказано: „Найсуворіше заборонити писати й рисувати“². Таким чином такою однією вигадкою була легенда про те, що щоби-то Шевченко коштом і добродійством царя був звільнений із кріпацтва й вихований ув Академії; друга вигадка, що пібл Шевченко намалював карикатуру на царя. Що поет писав карикатуру на царя й царицю, це він визнає, а що пібл то малював, проти цього він рішуче протестує й глибоко обурюється, бо заборона малювати заснована виключно на перетлумаченні самим царем, а за ним і Перовським конфірмації й просить Бр. Залеського передати гр. Перовському, щоб він запитав ув Орлова, щоб останній роз'яснив генерал-губернаторові конфірмацію, бо тільки віл докладно знат усе. А гр. Орлов у своїх докладі цареві писав: „Шевченко, вмѣсто того, чтобы вѣчно питать благоговѣйныя чувства къ особамъ Авгу-

¹ Тв.р. т. III. Листування, ст. 104.

стейшої фамилії, удастоивши викупить его изъ крѣпостного состоянія, сочиняль стихи на малороссійскомъ языкѣ самого возмутительного содержанія. Въ нихъ онъ выражалъ чисть о инимъ поробощеніи и бѣдствіяхъ Україны, то возглашалъ о славѣ гетьманскаго правленія и прежней вольницѣ козачества, то съ невѣрою дерзостію изливалъ клеветы и желчь на особъ Императорскаго дома, забывая въ нихъ личныхъ своихъ благодѣтелей¹¹. А въ приговорѣ своему про Шевченка Орловъ подає цареві такий проект присуду й карі: „Художника Шевченку, за сочиненіе возмутительныхъ и въ высшей степени дерзкихъ стихотвореній, какъ одареннаго крѣпкимъ тѣлосложеніемъ, опредѣлить рядовыемъ въ Оренбургскій отдѣльный корпусъ съ правомъ выслуги, поручивъ начальству имѣть строжайшее наблюденіе, дабы отъ него ни подъ какимъ видомъ не могло выходить возмутительныхъ и часквильныхъ сочиненій“. Цар Микола цей приговор затвердив і свою рукою додав: „Подъ строжайшої надзоръ съ запрещеніемъ писать и рисовать“. Це була та конфірмація. І коли Шевченко був представлений гр. Веровському на підвищення його в унтер-офіцери, то генерал-губернатор, як і цар Микола I, уявив, що невдачний Шевченко за його звільнення царемъ з кріпацтва й виховання в академії, намалював на царя карикатуру й через тё йому заборонено не тільки писати, але й малювати. І ось, спростовуючи цю вигадку в листі до Бр. Залеського і в „Щоденнику“, в повісті поет докладно вяслює ввесь процес його викупу з кріпацтва в дідича й ролю в ціх викупі царя та його родини.

Вже въ відповіді на слідствї 21 квітня 1847 р. Т. Шевченко зазначає: „Я синъ крѣпостного крестьянина, въ дѣтствѣ лишился отца и матери; въ 1828 р. быль взятъ помѣщикомъ во дворъ; въ 1838 р. быль освобожденъ отъ крѣпостного состоянія Августійшої Императорской фамиліей черезъ посередство Василія Андреевича Жуковского, Графа Михаила Юрьевича Віельгорского и Карла Павловича Брюлова. Брюловъ написалъ портретъ Жуковского для Императорской фамилії, и на эти деньги быль викупленъ у помѣщика“. Але із цієї точної відповіді поета взяли слідчі й самъ цар тільки початокъ: „быль свободенъ отъ крѣпостного состоянія Августійшої Императорской фамиліей“ і більш нічого; із цієї голої фрази вивели, що самъ цар і його родина єдині добрії в ділі викупу поета. І перша половина повісті спростовує ту вигадку, яка р. 1856 так боліла Шевченкові, як це видно з листа до Бр. Залеського й інш. (Осинова, до А. П.) і про яку поет згадує, як про „неальную басню“ в „Щоденнику“ р. 1857. Це третій конкретний фактъ, що стався в році 1856-му, коли поетові відмовили в затвердженії його в разрѣ унтер-офіцера, і про це пише Шевченко: „Я существовалъ этой бѣдной надеждой до конца марта текущаго года, а передъ самой Пасхой почта привезла приказъ майора Л-ва, чтобы взять меня въ руки и къ его приѣзу непремѣнно сдѣлать меня образцовымъ фронтовикомъ, и изъ меня, теперь пятидесятилетняго старика, тянутъ жилы по осьми часовъ въ сутки! Вотъ

мої радості!"² Така була відповідь на представлення в унтер-офіцери. Ця подія підняла в Шевченковій душі протест проти несправедливого насильства. І коли наступила коронація нового царя та „віничайшіюючання“, то Шевченко, маючи на увазі таке вороже до його ставлення, стратив надію на будьяку „жілість“. А це ставлення, після його переконання, вийшло із тієї байки про його нездачність до царя й родини за їх звільнення його з кріпацтва. І він тоді спростовує її в повісті, розповівши повний перебіг подій і в листі до Бр. Залеського. Тільки цим можна пояснити повстання такого до-каядного оповідання про викуп Шевченка з кріпацтва со всіма подробицями не тільки щодо учасників, але і щодо їх розмов, посту-повань зо всіма характеристичними присмаками окремих осіб.

Чи дійсно сам тільки цар Микола I спричинився до викупу Шевченка з неволі? Абсолютно ні! „Брюловъ написаъ портретъ Жуковскаго для Императорской фамилии, и на эти деньги я быль выкупленъ у помѣщика“, показує Шевченко на слідчім допиті. Отже виходить, що Брюлов, написаний портрет близького до царської родини поета Жуковського, предложив царській родині на власність, і цар за портрета заплатив 2.500 рубл. асигн., щебто цар купив³ портрета від Брюлова, того Брюлова, що тоді зажив уже світової слави, та ще й тільки за 2.500 рубл. асигн., а не сріблом; і цих 2.500 рубл. за Шевченка заплатив не цар, а Брюзов, бо це були його гроші, одержані за працю й за мистецький твір, а не гроші царя; це було велике добродійство Брюлова, а не „Августійшої царської фамилії“. І цю саме тенденцію Шевченко підкреслює й у повісті: „Карло Брюловъ, оповідає авторъ, написавъ портретъ Жуковскаго, а Жуковскій і графъ Вельгорський цього портрета піднесли августійшій родині за 2.500 рубл. асигн. і за ці гроші звільнили моего учня, а старенький Венеціановъ, якъ вінъ самъ висловивъся, відігравъ у цімъ добромъ ділі розю чильного Й благороднаго макаера“. Таким чином ролі царя була дуже маленька — видати, набуваючи мистецький твір К. Брюлова, із своєї багатої скарбниці таку невелику суму грошей.⁴ Зате Шевченко вводить до цього акту визволення ще кілька осіб: Старенського Венеціанова, роботу якого в цій справі він згадує дуже теплими словами, і Івана Сошенка, від імені якого розповідається вся подія, який у повісті відіграє дуже велику роль: 1) він уперше пізнає Шевченка за рисунками у Літніх Садах; 2) приголублює цього термінового замурзу; 3) витягає його з його задійного життя; 4) відкриває перед ним можливі перспективи справжнього мистеця, жреця Аполона; 5) вводить у круг видатних людей того часу; 6) зацікавлює їх його долею; 7) увесь час збу-

² Твори, т. III. Ілюстрація, ст. 81—82.

³ А з других джерел вихідить, що портрет розіграли через лотерію і лише під才是真正 так, щоб виграла царська родина (Дж. Я. Чайлд: „Жизнь в произведениях Т. Г. Шевченка“, Київ 1872 ст. 30).

⁴ А коли цар виграв через лотерію, то заплатив лише за кілька квітків, а не цих 2.500 рубл. Отже ще далеко менше! — Л. Б.

Коли порівняємо ці відомості, які Чайкій зачеркнув від Сошенка, з тим, як про це оповідає Шевченко в повісті, бачимо різницю таку: 1) та роль, яку Шевченко приписує собі, із споминів Сошенка виходить, що вона належить останньому; 2) Роля, яку Шевченко приписує мітманові Облонському, із споминів Сошенка вона належить самому Шевченкові. А як було в дійсності? Коли так, як оповідає Сошенко, то роль Шевченка чиноти Сошенка й Маші випала б дуже неприємно. Хто з оповідачів більше до дійсності, чи Шевченко, чи Сошенко? Не маю підстав не вірити Сошенкові, бо епізод, що він розповідає, не є приємний і для самого Сошенка; отже факт, що Шевченко відбив від свого приятеля любку, можна вважати за факт дійсний, але „ногамі паслідки для Маші“, переказані Сошенком, цебто її загіність, як це ми бачимо із повісті, кому приписати? Шевченкові чи якомусь мітманові? Ось ця проблема дуже тяжка до розв'язання; але не вирішена, ця сужна подія буде рахуватися за Шевченком і далі, бо за таке її роз'яснення говорить до певної хіри авторитет Сошенка. Шевченко ж ці „ногамі паслідки для Маші“ приписує не собі, а мітманові, військовій людині, поверховій і легковажній п'яніці й людилі неморальний. Значить, у романі Шевченка замішана нова особа, яка Сошенкові не була відома. Чи дійсно воно було так? В той час свого роману, пригадує Сошенко, поет писав поему „Катерина“, а в ній осміював долю покритки, що полюбила москаля, офіцера. Роля військового виступає і в „Найничці“ — повісті, яку Шевченко теж писав на засланні перед нашою повістю; та ж роль військового виступає і в „Капітані“ — Шевченковій повісті, писаній на засланні і теж ще до повісті „Художник“⁸. Свою геройню в повісті поет назвав Паращою, цебто Парашою. А в „Гайдамаках“ через рік після того епізоду, про який розповідає Сошенко, Шевченко з обуренням переповідає, як йому радять писати російською мовою, коли хоче мати гроши:

Коли хочеш грошей.
Та ще й слави, того дава
Співай про „Матріону“.
Про „Паращу радость налиу“⁹,
Султан, паркет, штори, —
От де слава!

У цій репліці поета робиться патяк па фабулу твору, в якому відігравали б роль герой — „Параща радость наша“ й офіцер, атрибути якого: „Султан, паркет, штори“⁹, проти яких легковажна жінка — безсила. Таким чином, ця пізня епізодів на одну й ту саму тему, а таких із творів поета можна б було набрати далеко більш, далі, органічно вороже ставлення Шевченка до військових із перших днів його поетичної творчості, вороже ставлення його взагалі до тих, що так руйнують особисте життя дівчини, коли коханець кидас її на поталу ворогам покриткою. далі — особиста загадка про Оксаночку, свою

⁸ На ці слова тоді був популярний роман (див. про це Сирейов: Кръпостной Театр).

любку з юнацьких літ, що теж пішла в світ покриткою, — нарешті визначення подвійності характеру своєї героїні з повісті, її невисокий культурний і моральний рівень, що могло цілком відповідати дійсності, — все це же мені промовляє за те, що моральна правда на стороні Шевченка, а не на боці Сошенка. Врешті останній скоро від'їхав із Петербургу й не міг знати дійсної правди — наслідків кохання Шевченкового. А що подібний до мічмана міг з'явитись на дорозі Шевченкового роману з Машею — це цілком можливе,⁷ бо хто тоді був Шевченко? — бідак, незначний ученів Академії й не міг зрівнятись з якимось бліскучим офіцером; і та сама Маша могла також легко кинути Його, як покинула вона Й Сошенка. Це все дас мені підстави повірити Шевченкові, щодо розв'язки роману й ролі в нім поета, а не споминам з віддалі Сошенка.

Але, видно, Шевченко відчував на собі докори сумління за прикість, яку він заподіяв Сошенкові, і прагнув цей моральний тягар із себе скинути й пестюкій душі зменшити. Перший крок у цім напрямі поет зробив тоді, коли довідався, що Сошенко виїздить із Петербургу в Україну назавжди. „Шевченко прийшов, як пише Чалий із слів Сошенка, з ним попрощається. Він почував себе перед ним винним і прийняв братню участь у тяжкім становищі земляка, якому він був багато зобов'язаний — і так ще недавні спречники розійшлися, як друзі, ніби між ними нічого й не було“. Другим таким покаянним кроком у спосіб прилюдний — це сповідь перед всіма й Сошенком, піднесення останнього на пайвищий щабель доброті, найбільшого визволителя з „горища грубого мужика — маляра“ і кріпацтва дідича й перенесення, як егадує Шевченко, „до пайлишішої майстерні найвизначнішого маляра нашого століття“, К. Брюлова. І це був іще один стимул, під впливом якого була написана та частина повісті, що з'явилася безпосередньо з постаттю Сошенка. (Кінець буде).

Леонід Білецький.

УКРАЇНСЬКА РОМАНТИЧНА БАЛАДА.

Перейдім тепер до групи київських письменників, які становлять, щодо якості, ядро української літератури XIX-го століття, та які згрупувалися були біля Кирило-Методіївського Братства. Правда, у своїй більшості це вже не чисті романтики, але кожний із них без винятку в першому періоді своєї творчості романтиком був, та дали вони власне пайвартісніші українські романтичні твори. У більшості їх балад просвічують уже ясно реалістичні та соціальні мотиви.

⁷ Тим більше, що Т. Шевченко, як згадує Д. Григорович (вид. „Академія“ в Москві 1928 р.) після того, як від Сошенка перехав, то з якимсь офіцером зайняв дві кіхнатки на шостому поверсі на одній із Ліній Васильківського флоту, певто з офіцером якраз у той момент павільйон і жив і займав підвох дві кіхнатки (якраз як у повісті).

Перший із цих авторів — це організатор і провідник Кирило-методіївців, український історик та драматург Микола Костомарів. Пoезії свої видав він у двох збірках та в збірнику своїх творів, видрукованому в Одесі. Посмертні вірші видані 1890 і в „Кіевской Старинѣ“ 1897., а повне видання його поетичних творів (із бібліографічними даними, стор. 416—417) вийшло за редакцією Романчука в „Руській Письменності“ т. 4. Між поезіями Костомарова значимо романтичну лірику європейського покрою з сильною дозою символічної лінгвістики й часто формально залежну від віршів А. Мельніцького. Написав також поважну скількість балад, які можна поділити на кілька груп. І так, характеристичні для автора, як для історика, є в першу чергу балади, побудовані виключно на якомусь історичному факті чи анекдоті без приємки фольклорних або літературних мотивів. Найстрача з них — могуча, пощура балада з часів княжих міжусобиць п. з. „Співець Митуся“.¹

В цілій дальшій групі балад вони сплів народні поетичні сюжети з історичними подіями або сконкретизував у них історичне середовище. В одній із таких балад п. з. „Ластівка“² опрацьована народна повір'я про матір, що з туго за вбитим на війні сином переміщалася в ластівку. Цілу подію вмістив автор до княжої доби нашої історії. Цікаву фабулу звіршував досить зручно в коломийковому ритмі, але не встерігся також дуже важе видних ремісценцій із інших авторів: і так, в описі ради князів, в промові Мономаха³ видний безперечний вилів „Слова о полку Ігоревім“⁴. Та коли тут іще можна допустити, що автор тим способом свідомо хотів підкреслити історичну добу та *couleur locale*, то вже безперечно за хибу належить уважати майже буквальне перевіршування того місця Шевченкової „Тополі“, де описується метаморфоза.⁵ У сцені повороту війська додому та розшукування своїх⁶ слідів крім того впав Бюргерової „Ленори“, чи перерібок Жуковського.

Друга балада цієї групи, „Брат з сестрою“⁷ стойть у зв'язку з студіями автора над легендою про кровосужінку, яких науковим вислідом була стаття „Легенда о кровосмісителі“.⁸ У баладі теж опрацьована ця тема, перенесена в часи нападів татар на Україну та сполучена з народним мотивом про метаморфози в рослинні і з людовою символікою квіток. Розлучені ще дітьми під час нападу татар брат і сестра пізніше зійшлися та, не знаючи, що вони рідні, поженилися. По виявленні правди

„Пішо вони горюю,
Розвіялися травою,

¹ Твори М. Костомарова, Рус. Нагім. т. 4. Львів 1914 р., 2. вид. 279

², ³ Твори, 288—297.

⁴ Див. Твори, 296, Т. Шевченко: Кобзарь т. I, ред. Франко, стор. 48.

⁵ Твори, 292—294.

⁶ Твори, 371—376.

⁷ Познанена в „Современнике“ 1859. Пер. Петров, оп. с. 147.

Шішли вони степами,
Розвіялась цвітами.
Он став Іва́нь синій цвіт,
Стала Мар'я жовтій цвіт.
Як зв'язали в церкві руки,
Не було вже ім розлуки;
Як у церкві звінчанць,
Так у купі я зосталась:
В однія зіллі два цвіти!**

Від того часу люди, побачивши це зілля, (viola tricolor)⁹ і кажуть:

„Оде-ж тая травиця,
Що з братіком сестриця.”¹⁰

Балада ця належить до пайкращих українських балад поруч Шевченкових майстерних творів того роду. В ній ужив автор із великою вмільністю різних розмірів народних пісень і таким способом зумів дуже гарно змалювати відповідні образи.

Та Костомарів не тільки мотиви народної поезії вміщає в конкретніше українське історичне середовище, або й зв'язує з історичними подіями: він те саме робить і з чужими літературними темами. Як приклад може служити балада „Наталя”,¹¹ по „Івзі“ Білецького та по „Марусі“¹² Боровиковського дальнє поетичне опрацювання леворського метиву, і на цей раз уже в дечому самостійнішем, ніж його попередники. Спосіб опрацювання сюжету характеризує сам автор у примітці до „Наталі“, кажучи: „Я відніс цей переказ до найсвіжішої історичної події, облоги Севастополя англійцями й французами“.¹³ Далі автор замітив, що балада взята „з народного переказу“¹⁴ та оправдує свою замітку тим, що і в нашому народі є подібні до змісту Бюргерової „Левори“ перекази.¹⁵ Однак для пояснення не має оправдання, бо на цілому способі представлення, на розвою акції, на поодиноких образах і стилістичних засобах, павіть на віршовому розмірі¹⁶ відбилися дуже сильно впливи Бюргера, а головно Жуковського. В творі змістів автор частини, що конкретизують історичну обстановку — і віде правди діти, ті вставки тільки шкодять баладі з естетичного боку, так що супроти попередніх українських перерібок вона самостійніша, все таки вдатпою Й назвати не можна.

В дальшій групі балад Костомарів мотиви або частини мотивів, узяті з чужих літератур, транспортував до українського середовища

⁹ Твори, 375—376.

¹⁰ Твори, 423.

¹¹ Твори, 376.

¹² Твори, 388—393.

¹³ Твори, 423.

¹⁴ Твори, 388.

¹⁵ Твори, 423.

¹⁶ Автор, бажаючи бути оригінальним та більш різновидним, отримав деякі вар. розміри (напр. початок балади і стор. 393) із розігравань, взятих з Бюргера, і з різними модифікаціями тих строф.

без історичного конкретизування. Визначаються жіж цими дві менш-
більш самостійні композиції, в яких одинак сильно відбився вплив
Гетьевих балад. Одна з них, під заголовком „Хлопець”¹⁶ нагадує
ситуацію та сценерією над водою „Рибалку”, хоч автор зовсім ре-
ально собі інтерпретував народні фантоми русалок — та заступив їх
звичайними, живими сільськими дівчатами, що насміхаються з саміт-
ного парубка. У „Мани”¹⁷ знов перетопив Костомарів у самостійний
твір мотиви „Лісового царя” й „Рибалки”.¹⁸ Точніше неозначенний
вплив штучної романтичної поезії, незалежної від української народ-
ньої творчості, пробивається й у баладі „Баба Гребетничка”.¹⁹

Штугою, не основаною на народній поезії композицією є гарна
балада „Кінь”.²⁰ Тут змальована вірність коня. Він засумував чо-
тось, не хоче йди від свого пана брати, бо чує, що пан щось недобре
задумує:

„Не добре чинити, сый рід бороляті
зібраєся із вінч неборав:
Шляхи засідати, людей розбивати
Поперся в глибокий байрак”.

Та не дав кінь своєму панові зчинити розбою, не дав йому себе
споганити:

„Ніч стала рідіти, починає дзвіти...
Куниці доїздить до села,
У глухині бур'яна кінь сваче без пана
Понурий, гризоудика.

Чом кінь вороненський понурий, сумненький
До хати пустої біжить?
Он тим він смутнелький — паннич мозденський
Збитий у лісі лежить.

Лежить, розплакався, в крові обказяєся.
Своя, не чужа кров та...
Вже І ворон літає, в лице зазирє,
Де кінські ківші копита”.

Хоч зовнішня форма цієї балади примітивна — то цілій внут-
рішній зміст — відношення між конем і паном — віддаєй дуже ар-
тистично дискретними натяками, що визирають з-під зовнішньої події.
Автор вміє дуже вдатно комбінувати літературні впливи, історичні ре-
мінісценції, фольклорні впливи та орігінальні помисли, та так ви-
творює нові, почасті ще досі свіжі, твори.

Та помилився був Петров,²¹ коли думав, що нема в Костомарова
теж балад, з яких він використав би виключно чисто народньо-поетичні

¹⁶ Твори, 341—342.

¹⁷ Твори, 344—346.

¹⁸ Цар. головно строфи 14—17 (Лісовий цар) та дві посідів (Рибалка).
Твори, стор. 345—346.

¹⁹ Твори, 358—360.

²⁰ Твори, 333—335. Переклав інше Челяковський на чеську мову разом із
віршами його: „Шап Шульпіка”, „Снівець”, і „Стежки” та поміщені в „Часописі
Чеського Музею” (Пар. Огоповський, оп. с. П/2 782).

²¹ Петров, оп. с. 256—257.

мотиви. Їх є ціла низка, а найкраща між ними балада „Я в ір, т о-поля і бреза“²² літературне опрацювання народного переказу про переміну невістки в дерево. До балад із мотивами пародької поезії належить далі вірш „О труї“,²³ що описує отроблення козака недоброю жінкою та тещею, „Посланець“,²⁴ на формі якого сильно відбився вплив народної пісні, далі „Місниць“,²⁵ де звіршовано по-вір'я про вбивство Каїна, зафіксоване й досі на плямах, видих на місяці, й інші.

З баладами, основаними на народних мотивах, зучається ще один стихотвір, у якому проявляється нахил до бурлескного зображення народних повір'їв, получений із сильною дидактичною тенденцією, а саме „Чорний кіт“.²⁶

Крім того, написав Костомарів цілу низку ліричних балад, які визначаються особливим артизмом. Всі вони оспівують смерть, що косить звичайно молодих, повних сили людей, розлучує мильх від себе. Цей основний мотив ліричних балад Костомарова переплетений побутовими подробицями та вилитий часто в формі народних повір'їв. Характеристичне для них і те, що ніде про смерть не говориться ясно, що все самі таємні натяки дають пізнати сумну правду: ось, напр., на народному леворському мотиві основана балада „Поцілу и о к“.²⁷ Козак просить мизу, щоб прийшла, сіла біля нього, обняла, поцілуvala: вона відповідає, що тепер, на весні, коли пташки щебечуть, квіти цвітуть — тепер вона до нього не прайде. Аж тоді, коли

„страшило на вулицю буде ходить,
І сови угукать, півки ставуть віть.
Тоді от, пінившою саме добово,
Від сюту, під доди хи зійдемось з тобою.
Край старої церкви ти стрінеш мене,
І я обійду, поцілую тебе.“

Як бачимо, ніде нема ясного образу смерті, ніде ані це слово не стрічається, все тільки настроєві картини, які витворюють потрібну грізну, темну атмосферу, в якій останнім тоном озветься в послідній стрічці вже яспішій, але все ще евфемістичний образ:

„Бо вже моя міла холодна, як крига!“

Подібно в баладі „Великодня ніч“²⁸ в якій опрацюване народне повір'я про душі померлих.

Тепла згадка про померлу дівчину, в елегійному тоні віддержані, що ситуацію (спогад про померлу товаришку в кружку сільських дівчат) нагадує відповідне місце чудової Ербенової балади „Stědry den“

²² Твори, 395—7.

²³ Твори, 331—333.

²⁴ Твори, 328—329.

²⁵ Твори, 338—9.

²⁶ Твори, 320—321.

²⁷ Твори, 324—325.

²⁸ Твори, 326—328.

— це довша лірична балада „Дівчина”²⁹ в яку вложене дуже багато чисто суб'єктивного, інтимного поетового ліризму.

На народному символі людської душі в формі слов'я основана алегорично задумана, а саме про самотність поета між людьми, лірична балада „Соловейко”³⁰. Сліває гарно соловей, та ніхто його не слухає, ніхто йому „з душі не кише квітку”; одна тільки душа розпізнала голос цієї пташки — і на самотній могилі співця

...іранці зам'ята трава,
де дівчина сиділа».

Тут знову стрічається з тою характеристичною недосказаністю, з оперуванням самими натяками. Подихом народної поезії відвіжений знов таки символічний, натяковий образ розлуки дівчини за номером чи мілим у поезії „Зозуля”³¹, де смерть його знов змальована ефеметично, делікатними натяками:

„Вого рученьки край крученьки,
А піженьки край даріженьки.
Піском очельки зашипани,
А у головах сон-зімлячко.”

Костомарів має вкінці теж своє значення, як перекладчик. Головнувату мають його переклади з Баїрона (Єврейські мелодії), але теж кілька переложених романтических балад у нього знаходимо. Перше місце тут займає „Паніч і дівчина”³², переклад вірша Одиньца-Міцкевича „Panicz i dziewczyna”³³ переклад, який уже Огоновський скластифікував, як „гарний і дуже вірний”³⁴. Деякі баладові твори є між його перекладами з Королеворського рукопису³⁵ та з новогрецьких пісень.³⁶

З усього сказаного видно, що Костомарів займає важне місце між творцями української романтическої балади та що в цих його творах, крім романтичної, бранить також виразно реалістична потка. висловлена головно нахилем до конкретизування історичного середовища, та що частинно оживаеться й старий бурлескай напрям. У своїх лірических баладах замірлює символіку народної пісні автор маєстерно сполучив із натяками своєї фантастичної душі. Під естетичним оглядом балад та взагалі поетических творів Костомарова історики літератури високо не ціплють: Петров уважає його мову за нечисту й тяжку,³⁷ Огоновський замічає, що „в твореню лирических и епических поезій ставув он нижче свого учителя А. Меташинського”,³⁸

²⁹ Твори, 352—5.

³⁰ Твори, 339—340.

³¹ Твори, 383—385.

³² Твори, 377—380.

³³ Pisma Adama Mickiewicza, wyd. Kattebacha, стор. 91—94.

³⁴ О. Огоновський, пр. с. II/2 стор. 782.

³⁵ Туриз. Твори, 304—307.

³⁶ Грецька пісня, Твори, 297.

³⁷ Петров, пр. с. 257.

³⁸ Огоновський, пр. с. II/2 779.

вкінці Єфремов, що романтичні балади Костомарова зовсім ігнорує, висловлюється, що „як поет, не займе Костомаров визначного місця в історії нашого письменства“ та що його поетичні твори художньої цінності не мають.³⁰ Одним словом: слава Костомарова як історика, творця Кирило-Методіївського Братства, а частинно й як драматурга пошкодила йому як поетові, бо його поетичними творами ніхто подрібніш не занявся. Все таки в Костомарова був досить великий поетичний талант — це доказують такі його твори, як „Брат з сестрою“, „Ківь“, а головно ліричні балади. Найбільш прислужився він українській поезії тих, що вивів її на ширший, європейський ґрунт, не запершися в вузький круг етнографічних тем та народніх ритмічних форм, що провадив далі ту роботу, які по неиміліх перших спробах Білецького й інших, на ширшу скалю розпочав А. Метлицький, а далі розвивав, за Костомаровом, П. Куліш.

До київського гуртка українських слов'янофілів належав теж найбільший наш поет XIX-го століття Тарас Шевченко. За юнацьких літ він також був романтиком, захоплювався народною поезією та козацькою минувшиною й писав балади. Вони в порівнянні з баладами інших романтичних авторів, істориками літератури майже нерушаними, обслідувані ще найбільше.

Але все таки слід відразу зазначити, що хибний погляд, не-наче б Шевченко писав балади тільки в першому, а частинно в другому періоді своєї творчості, перед засланням. Переглянувши докладно „Кобзаря“, можна переконатися, що й на засланні написав він цілу низку балад, хоча вже їх так не називає, а часто взагалі аві заголовку їх не дає. Тільки від 1851-го року не знаходимо в п'юго віршів, які можна б зачислити до балад. Хибний погляд, що після „Калини“ 1847 р. Шевченко більш балад не писав, розширився тому, що за балади уважали його твори тільки того роду, раб *excellence* романтичні.

„Як у кожного письменника, що перший раз береться за перо, так і в перших літературних починках Шевченка трудно шукати однозначного напряму думок та широкого поетичного світогляду. Любов та події семейного життя, підмічені переважно з боку сентиментально-романтичного, — це теми перших Таразових поесій, це мотиви, які павіяла йому сучасна література та його молодече життя.“⁴⁰ І в цьому часі саме почав Шевченко писати свої перші балади, щі „твори типово романтичні“, яких характерною рисою є „людovий світогляд з мотивами казок та пісень народніх, з цілих фантастичним світом демонів, та засада почуття з принципом чудовності“⁴¹. Ці перші його чисто романтичні балади писались, як це підкреслив уже Петров,⁴²

³⁰ Єфремов, оп. с. I. 434.

⁴⁰ Колесса, оп. с. 40.

⁴¹ Колесса, оп. с. 44.

⁴² Петров, оп. с. 126., 330., 333.

шідь впливом Жуковського й Козлова. Дашкевич підкреслив знову сильніше вплив польської поезії,⁴³ а Колесса, признаючи сильний вплив Міцкевича, все таки каже, що „твори Жуковського виробили в Шевченка артистичний смак, вказали йому поетичний напрям, та враз із творами інших поетів витворили романтичну підкладку Тарасових балад.“⁴⁴ Все це можна до певної міри віднести до найперших балад Шевченка, однак не треба забувати також і тих дуже сильних під, які в'язали поета з народньою творчістю. Далі слід підкреслити, що вже Дашкевич замітив був, що попередниками Шевченкових балад були до певної міри й побутові балади А. Метлинського.⁴⁵

Часто романтичних балад Шевченка маємо вісім, а саме: „Причина“, „Тополя“, „Утоплена“⁴⁶, „Сова“, „Хустина“, „Лілея“, „Русалка“ й „Калина“, всі написані в часі між 1838. і 1847. роком. Балади „Причина“, „Тополя“, „Утоплена“, „Русалка“, а частинно „Лілея“ опрацювали докладно, особливо щодо вищукування літературних впливів, О. Колесса в цитованій праці. Тут прийдеться хіба сказати, що всі ці балади без відмінки оперті на пародні повір'я про русалок та про метаморфози в русанні. До „Причини“ треба замітити, що пірнувши в мотивову аналізу та підкресливши ще символічне значення балади,⁴⁷ Колесса замало спинився над іще одним дуже важним моментом, а саме — над значенням фактів із життя самого поета для цієї й інших романтичних його балад. Нешасливе життя поета могло бути теж сильною пружиною при творенні балад та модифікували їх сюжетів; козак у його баладах, це, як вже замітив Петров, сам Шевченко, „виражавші в поетических образах свою тоску по роднії“.⁴⁸ До „Утопленої“, якої сюжет узятий із Гоголя і на якій слідно формальний вплив Міцкевича,⁴⁹ треба замітити, що в ній, першій із балад Шевченка, як це пізів вже Огоновський,⁵⁰ через типово романтичні декорації просвітлюють уже й реалістичні засоби представлення. В „Русалці“, шідь впливом Міцкевиченої „Рибки“,⁵¹ знову продираються в баладову поезію Шевченка перші соціальні мотиви. Вкінці про „Лілею“ треба зазначити, що в ній теж знаходимо соціальний мотив та що, злучивши його з народнім переказом про метаморфозу дівчини в квітку,⁵² створив Шевченко в ній, з естетичного боку беручи, один із своїх архітвторів, так що між баладами його „Лілеї“ належить пальма першенства.

(Кінець буде).

Львів.

Микола Гнаташак.

⁴³ Дашкевич, ор. с. 209.

⁴⁴ Колесса, ор. с. 45.

⁴⁵ Дашкевич, ор. с. 222.

⁴⁶ Колесса, ор. с. 53.

⁴⁷ Петров, ор. с. 335.

⁴⁸ Колесса, ор. с. 61.

⁴⁹ Огоновський, ор. с. II/2 531.

⁵⁰ Колесса, ор. с. 57.

⁵¹ Так само, 81.

ПІВНІЧНО-БУКОВИНСЬКІ ГАЇВКИ.

Майже на всіх українських землях відомий звичай вітати її зустрічати весну осібними обрядовими піснями. Цей рід пісень, що в них передусім проявляється радість із приходу весни, відомий на Придніпрянщині під загальною назвою „веснянок“. Не багаті вони кількістю, зате визначаються своїм змістом, складом та мелодією. Їх головна тема — це кохання, святання та затинки дівчат до хлопців. Не бракує в них різних мітологічних та історичних останків, хоч через далеку віддалу часу вони значно позатиралися.

Веснянки — це пісні жінок, передусім дівчат, що їх співають вони весною. Діляться ці пісні на два головні роди: одні сполучені з товариськими іграми й звуться гулянками, другі ж, стравжий веснянки, багато численніші, щодо скількості, що їх дівчата співають цілу весну.¹ Гулянки, що містять в собі більш старовинного, а передусім мітологічного матеріалу та співаються в певнім дні весняної пори, заслуговують на більшу увагу перед молодшими справжіми веснянками, що згодом перейшли до звичайних пародій пісень кохання.

Придніпровські українці задержали перший, старший рід веснянок. В Галичині відомі вони під назвою гаївок. Інші назви для них: галагівки, татілки, ягілки. В Крехові, Жовківського повіту, звуться вони галажи, а деякде вживався термін „грати в жучках“.² Володимир Гнатюк, що досі зібрав найбільшу збірку³ галицьких „гаївок“, ділить їх на два роди: на двохорові гаївки, де дві групи дівчат чергуються піснями, і однохорові, де всі дівчата співають гуртом.

Кожна гаївка, так само як і гулянка, має свою окрему назву. Співають їх тільки великовідмінні святами. Цікаве завваження гр. Ракочи, що гаївки співалися давніше в Тернопільщині зараз із приходом весни (Гнатюк: „Гаївки“, ст. 2).

Менші розсійовані весняні ігри на Буковині, хоч можна б про них теж сказати, що її про галицькі. Відомі вони передусім на

¹ Ігор Б. Грінченко: Этногр. Матер. т. III. ст. 56—115; П. П. Чубинський: Труды этногр.-стат. експедиції въ Юго-зап. край — т. III. „Весенние игры“ ст. 32—108.

² „Гаївки“, зібрав Волод. Гнатюк. Матер. до укр. етногр. т. XII ст. 2.

³ Крім В. Гнатюкова „Гаївок“, існують ще кілька збірок галицьких гаївок: Waclaw z Oleśka: „Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego“ ст. 49—53; „Русалка Дністровая“ р. 1837, ст. 42—44; Żeg. Pauli: „Pieśni ludu ruskiego w Galicji“ 16—19; „Зоря галицкая яко альбумъ“ з р. 1860, де поміщена збірка Лозинського п. заг.: „Галагівки“ ст. 506—515; Н. Гл. Галько: „Народны звичай и обряды зъ окрестъ падъ Збручомъ“, р. 1860, ст. 95—144; Я. О. Головацький: „Народн. пісні Галицької та Угорської Русі“ т. II. ст. 177—194; О. Колберг: „Рокуcie I. ст. 153—198; „Правда“ з р. 1868, 1893, 1895; „Zbiór wiadomości“ т. VII і XIII; „Зоря“ р. 1880; Krużysiński: „Śpiewy baikowe“ ст. 161—172; І. Колеса: Збірник гал. рус. нар. пісень з музичними. Етн. Зб. XI. Львів 1902 і інші.

північній Буковині. На Гуцульщині, в Вижницькій та Вашківщині їх не співають. Способом виконування ігор та своїм складом нагадують вони скоріше галицькі гайви, як придніпрянські гулянки. Як і в Галичині, відомий на Буковині тільки старший цикл весняної з товариськими іграми. Загальні назви для них тут майже нема. Подекуди звуть їх „гайваками”, більшість „веснівками”. Найчастіше звуть їх „дощечкою” з загальною вживаною гри, де дівчата, побравши за руки, одна проти одної, вимощують пігедну „дощечку”, що лею переходить одна маленька дівчинка. В с. Горошівцях існує для них назва „долина”. „Яти на долину” — означає саме, що співати великомірні святкові гайви. В інших околицях вживався низов „грати Зельмана”, „жучка”, „воротарика”, „огорожів” і т. п.

На Буковині співають дівчата гайви тільки в часі великодніх свят, найчастіше в неділю, і то звичайно на церковному подвір'ї — „на цвіттарі”. Подекуди спровалюють гри на громадській тозоці. Часто дівчата кружляють, побравши за руки доколо якогось дерева й звуть це „ходити риночком”. Деколи описують „вриве колесо”, в формі кривої лінії, що безистанцію змінюється.

Зараз по посвяченії пасок виходять дівчата, іпколи й молодиці, на церковне подвір'я й починають гру. Парубки, звичайно, не вмішуються до дівчат. По полудні сходяться чоловіки, матері з дітьми. Посідавши на мураві, притягаються до молоді. Хлопці зайняті дзвонарем. В часі Вечірні забава перестає. По Вечірні, коли обов'язково кожний мусить „мируватись”, дівчата продовжують гри до пізнього вечора. На другий і третій день бавляться звичайно менші дівчата, послідуючи старших.

Зібрані тут буковинські гайви походять із с. Чуякова та Горошівців Заставніцької округи. Чунківські гайви — „дощечки” описав і зволив надіслати на мою адресу тамошній парох о. Іван Джуліанський, за що складаю йому на цьому місці сердечну подяку. Горошівські „веснівки” зібрав я. Вказуючи на органічний зв’язок буковинських гайвок з галицькими гагідками та придніпропетровськими гулянками, послугуватимусь у дужках їх паралелями.

1. Воротарчини.

(Русалка Дм.: ст. 42—43, ч. 1; Ж. Ралі І. ст. 18—19, ч. 2; Н. Галько: „Гайви” ст. 523, ч. 10; Головацький: ІІ, ст. 695, ч. 10; ІІІ: ст. 159—160, ч. 6; ст. 165, ч. 3; ст. 175, ч. 17; ст. 178, ч. 1; О. Колберг: Рокуріє І. ст. 173, ч. 22; ст. 178, ч. 81; ст. 181, ч. 34 (81); ст. 186, ч. 42(94); Колесса: Гал. р. пар. піс. ст. 24—25, ч. 2. Гнатюк: „Гайви” ст. 36—42, ч. 10; Чубинський: ІІ, ст. 38—41, ч. 2).

Дві дівчині, звані „воротарчинами”, стоять проти себе, узявшись за руки. Всі інші стоять пішурочком перед „вортами”. Співають на перемінну воротарчини й дівчата, що проситься, щоб їх впустити через ворота. По скінченні пісні, дівчата, побравши за руки, колом переходят під руки воротарчиків, при чому остання дівчинка остається.

як застав, біля воріт. Ігра продовжується, аж доки всі дівчата не перейдуть на бік воротарчиків.

Горошівський варіант:

Дівчата: „Та втвори, та втвори, воро-	— Та шош там, та шош там за дар
(тарю,	(вize,
Воротечка!”	
Воротарі: „Та шош там, та шош там	Дівчата: „Золоте, золоте, златяточко,
(за пан іде,	Заряточко...
За бар іде?	Всі разом: Крайная, крайная, дівчаточка,
	Дівчаточка!”

Чужківський варіант:

„Воротарю, воротарю, воротарчику,	Крайнес, крайнес ділляточко”.
А втвори, а втвори воротечка!”	„А в чіх же, а в чіх же воно ходит?”
„А шош там, а шош там за пан іде?	„А в сріблі, а в золоті воно бродит?”
А шош там, а шош там за дар вize?”	Записано 1929-го року.
„Золоте, золоте златяточко,	

2. Жучон.

(Головацький: II ст. 192—3, ч. 18; ст. 695—696, ч. 10; III: ст. 157—159, ч. 5; Галько: Гаївки, ст. 523, ч. 10; О. Колберг: „Рокурсі” I, ст. 156, ч. 4 (56); ст. 162—3, ч. 13 (64); ст. 165, ч. 16 (67); ст. 174—175, ч. 23 (74); ст. 177, ч. 28 (79); ст. 178—9, ч. 30 (82); ст. 187, ч. 44 (96); Колеса: о. с. ст. 28—29, ч. 7; Гнатюк: ст. 125—131, ч. 4; Чубанський: о. с. III, ст. 79—80, ч. 18; ст. 164, ч. 86).

Дівчата стають проти себе, побравши за обидві руці; з рук вилющують місток і садовлять на нього жале діча. Коли дівчинка доходить до краю, тоді дівчата з другого кінця підбігають і творять продовження містка, аж доки не обійдуть доокола церкви.

Горошівський варіант:

Ходят жучоб по жучині,
А дівчина по ручині —
Грай, жуче, грай-грай!
Не далеко край!
Я пі нашого жучка, жучка
Та золота ручка, ручка,
Грай, жуче...
А я жучка підвойки,
Фху жупан підкройки.
Грай, жуче...

Чекай, жуче, до губоти, —
Буде жупан і чоботи.
Грай, жуче...
Чекай, жуче, до вівтірка, —
Буде жупан і пінурівка.
Грай, жуче...
Давте, дівки, поколота,
Вести хлопців до болота.
Грай, жуче...
Записано 1911-го р.

Чужківський варіант:

Цвету, цвету пістенці —
На парубки шибениці.
Грай, зуче, грай!
Не далеко край!
Паша Зутка золоденцика.
На лі сукни зеленецька.
Грай, зуче...
Задрів горох в три листи, в три листи,

Дай же, Боже в чотири, в чотири,
Шоб си хлопи крутили, крутили.
Грай, зуче...
Цозичте ми околота,
Вести хлопців до болота.
Грай, зуче, грай,
Не далеко край.
Записано 1929 р.

3. Огірочки.

(Головацький: II, ст. 192, ч. 17; ст. 694—5, ч. 10; ІІІ: ст. 155—6, ч. 3; Галько: „Нар. обр. и звич.” I ст. 124—6, ч. 10; Колбенг: Рокисіє I, ст. 154—5, ч. 2 (53); ст. 159, ч. 8 (60); ст. 170—1, ч. 20 (71); ст. 180, ч. 32 (84); ст. 186—7, ч. 43 (95); I. Колесса: (Етн. 36. XI) ст. 29, ч. 9; Гнатюк: ст. 135—139, ч. 44; Чубицький: III, ст. 79—80, ч. 18; Грінченко: III, ст. 19, ч. 201 (плетений шум); Кіевс. Стар.: 1892, VI, ст. 447—8; Жакинов: „Сочиненія” II, ст. 479).

Дівчата хороводом переходят під руки, переплітаючись на-вхрест. Це зветься: „Завивають ногірочків”.

Горошівський варіант:

Ногірочки-попірочки, завивайтесь,
Ви молоді дівчаточки, віддавайтесь.
Ногірочки-попірочки, як си в'ют —
Я молоді жодниці мід-горівку в'ют.
Ногірочки-попірочки, завивайтесь,
Ви молоді жодниці, віддавайтесь.
Ногірочки-попірочки, як си в'ют —

А молоді жодниці мід-горівку в'ют.
„Та я, позичте, кумко, бочки,
Най завивашу ногірочки —
Отох ми си в'ют, ото ж ми си в'ют”.
„Не волчу, кумко, бочки,
Маю свої ногірочки.
Най ваші гилют, най ваші гают!”

Розплітаючись, співають:

Ногірочки-попірочки, розвийтесь...

Записано 1911-го року.

Чунківський варіант:

Огірочки-пупіночки вже завилися,
Молоді жодченяки вже налиялися.
Огірочки-пупіночки, завивайтесь.
Котре старші парубочки, женихайтесь!
Огірочки-пупіночки вже завилися
Котре старші парубочки — поженилися.

Огірочки-пупіночки, завивайтесь, —
Котре старші дівчатонька — віддавайтесь!
Огірочки-пупіночки вже завилися,
Котре старші дівчатонька — подружжемъ.
Записано 1929-го року.

4. Мак.

(Z. Рані: II, ст. 25—26, ч. 12, Галько: „Гатевки”, ст. 522, ч. 9; Головацький: II, ст. 193, ч. 19; ст. 694, ч.; ІІІ: ст. 161—2, ч. 8; ст. 171, ч. 12; ст. 181—2, ч. 7; Гнатюк: ст. 26—27, ч. 6; Чубицький: III, ст. 47—50, ч. 5; ст. 57, ч. II; Грінченко: III, ст. 107, ч. 206—7; Терещенко: „Быть рус. нар.”, III, ст. 13—15; ст. 298—303).

Дівчата становляться в колі і все, що снівається в пісні про мак, наслідують рухами.

Горошівський варіант:

Воробчику-шпатку, шпатку,
Ци бував ти в садку, в садку,
Ци видав ти так:
    Як воря на мак?
Воробчику-шпатку, шпатку,
Ци бував ти в садку, в садку,
Ци видав ти так:
    Та як сіют мак?
Воробчику-шпатку, шпатку,
Ци бував ти в садку, в садку,
Ци видав ти так:
    Та як сходи мак?

Воробчику-шпатку, шпатку.

Ци бував ти в садку, в садку,
Ци видав ти так:
    Та як сіют мак?
Воробчику-шпатку, шпатку,
Ци бував ти в садку, в садку,
Ци видав ти так:
    Як сіают мак?
Воробчику-шпатку, шпатку,
Ци бував ти в садку, в садку,
Ци видав ти так:
    Та як цвите мак?
Воробчику-шпатку, шпатку,

Ци бував ти в садку, в садку.
Ци видав ти так:
    Та як же жнут мак?
Воробчику-шпатку, шпатку,
Ци бував ти в садку, в садку,
Ци видав ти так:
    Та як в'їхут мак?
Воробчику-шпатку, шпатку,

Ци бував ти в садку, в садку.
Ци видав ти так:
    Як мозоти мак?
Воробчику-шпатку, шпатку,
Ци бував ти в садку, в садку,
Ци видав ти так:
    Та як же трут мак?
Записано 1911-го року.

Б.

(Галько: „Нар. зв.“, ст. 112—13, ч. 2; Головацький: „Нар. п'єси.“ II., ст. 688—9, ч. 2; Гнатюк: ст. 24—25, ч. 5. Гріченко: „Этн.“ 36. III., ст. 92, ч. 179; Чубинський: „Труды“ III., ст. 47, ч. 5).

Співають малі дівчата, сидячи на мураві.

Горошівський варіант:
Ой на горі леп, леп —
На долині мак.

Просвіли спашечки:
— Мої любі соколечки,
Станьте оттак!

(Всі встають і плещуть в долоні).

5. Зельман.

(Wacław z Oleśka: „Pieśni“, I., 49—51, ч. 1; Галько: „Гайди“, ст. 524—5, ч. 12; „Нар. зв. и обр.“, с. 131—134, ч. 12; Головацький: II., ст. 193—4, ч. 20; III., ст. 183—4, ч. 10; Kolberg: „Pokusie“ I., ст. 166—8, ч. 18, ст. 177, ч. 78; ст. 183—4, ч. 89; Колесса: „Етн.“ 36. IX., ст. 30—1, ч. 11; Гнатюк: ст. 49—55, ч. 12; Чубинський: III., ст. 53—6, ч. 7; Ербер: „Plsne a zlikadla“ ст. 68—9. (чеський варіант); Гріченко: III., ст. 188, ч. 218).

Дівчата поділені на дві групі: одна сидить на мураві, друга, Зельманові „свашки“, стоять. Співають на переміну. По скінченні пісні, одна з гурта, що сидить, переходить на бік свашок. Ігра продовжується, аж доки всі дівчата не перейдуть на бік Зельмана.

Горошівський варіант.

Свашки: — На дзілдобрій, Джельман, Дівчата: — На котрий ґрунт, Джельман,	
На дзілдобрій, Джельманова	На котрий ґрунт, Джельманова...
І братова з виников родзінов!	Свашки: — На (ім'я сусіднього села)
Дівчата: — По шос пришов, Джельман,	-кий ґрунт, Джельман,
По шос пришла, Джельманова	На Й-кий ґрунт, Джельманова....
І братова, — з виников родзінов?	Дівчата: — Ми дівчину га й маємо,
Свашки: — По дівчину, Джельман,	На той ґрунт трамаско!
По дівчину, Джельманова...	Пречь, свашко, пречь!

(Одна дівчина переходить до свашок).

Свашки: — Та дакувати, свашко,	Та дакувати, свашинечко,
Та дакувати, любко!	Сиведька голубко!

(Коли б дівчата не хотіли дати на такий то „ґрунт“, тоді співають:)²

² Шараалі до цієї пісні: Z. Pauli: I., ст. 27—8, ч. 15.; Головацький: II., ст. 173, ч. 15; Kolberg: „Pokusie“ I., ст. 169—76, ч. 70; Колесса: ст. 25—6, ч. 3; Гнатюк: ст. 77—80, ч. 22; Чубинський: III., ст. 78—79, ч. 17.

Записано р. 1929.

(Тепер свашки починають зпочатку, жадаючи вже на інший „грунт“).

Чужівський гарантії

1

На ден-добрій, Зельман,
На ден-добрій, як образ.
Он ми з дому, з подалу,
Виняю, пиняю, кріло нап.
На життій хліб, Зельман.
На життій хліб, як образ:

Ой ми з долу, з подолу,
Винязю, пинязю, кріло паш.
— Ой ми, пане, не маско,
На такий хліб не дасмо —
Гет пріч від нас. —
На добридень, Зезьман,
На добридень, як образ...
На пшеничний хліб, Зезьман
На пшеничний хліб, як образ...

(Кои дівчата хотуть, тоді віддають дівчину, співаючи):

Об ки діачину маємо,
На такий хліб даємо
Гест пріч рід нас.

(Коли ж не хотуть, тоді співають, як перше. Свашки співають „на ячмінний“, „на кукурудзяний“, „на гречаний“, „на мандибуряний хліб“, — аж доки не натраплять").

6.

По шо пришов, Зельман,
По шо пришов, его брат,
По шо пришла, Зельманова,
І братова, вси его родива?

— По панинцю, Зельман,
По панинцю, его брат,
По панинцю, Зельманова,
И братова, вся его родина.
Записало р

Записка р. 1929.

(Кінець буде).

Б. Іастика.

НЕБО Й ЛЮДИНА.

Етапи історичного розвитку астрономічного знання.

ІІ. античний період та арабська доба.

Культура античної Греції зродилася на руїнах підувалої культури стародавнього Сходу. І окрім грецьке астрономічне знання повстало з астрономічнихся осягнень вавилонських та єгипетських дослідників. Їхні здобутки перейшли до Греції головно через грецькі мазо-азійські колонії, що в історичному процесі відіграли роль культурного мосту (тут, між іншим, повстала перша старогрецька філософська школа — т. зв. йонійська), мосту, через який східнє знання перемагувало від замерзлого Єгипту до почині молодих життєвих сил Елаз-

ди². На її сприятливім для духового розвою ґрунті зростає пінне дерево нової науки, яка, в протилежність пащі східних народів, не творить собою кастової таємниці обмеженого кола жерців, а стає всім приступним загальнонароднім духовним здобутком. Ця „демократизація“ наукового знання в античній Греції забезпечує йому буйний, швидкий розвиток.

За найбільшу позитивну рису розумової чинності народів античного світу належить уважати їхню здібність до систематизування наукового матеріалу, до укладення його в певні, гармонійно укінчені форми. Ця риса виразно виявляє себе й у сфері астрономії, де творча думка грецьких філософів, використовуючи здобутий вавилонський та єгипетськими дослідниками багатий сировий матеріал, спромоглася упорядкувати той хаотичний комплекс відомостей, зробивши першу спробу створення укінченого астрономічного світогляду. Вже починаючи від часів Пітагора (VI в. до Хр.) грецька філософська думка робить ущерпі кроки в цій напрямі, змагаючись витворити певну космогонію, побудувати закінчену систему світу.

Першими питаннями, що природно повсталі перед грецькими філософами, були такі: 1. Чи обрій є границею небесного склепіння, і, коли є, то який вигляд має це склепіння в цілому? 2. Як зв'язані між собою плескувата Земля та кулясте небо? Відповідь на ці запитання давала ідея замкненої небесної сфери, в центрі якої мала життитися Земля. Але до такої ідеї антична думка прийшла не відразу. На запитання: куди діваються Сонце й зорі після того, як вони осiąгають обрій, приходячи на заході до стику з океаном? — першу відповідь дав Гомер. За його викладом бог Сонця об'їздить уночі здовж берегу океана половину видвокругу, після чого Сонце знову має зможу зійти на сході, щоб відбувати свою чергову подорож по небесному склепінню. Те саме доводилося, видімо, припустити й відносно зір. Але тут справа затуманювалась, бо вирізalo питання: як пояснити, що під час своєїночної мандрівки по океану зірки не змінюють в найменшій мірі свого взаємного розташування? Утруднення, створене цим запитанням, однаке легко усувалося припущенням, що небесне склепіння, крім видимої тілесфери, має другу, невидиму, що служить під Землею продовженням першої. Прийнявши це припущення й надавши небу вигляд замкненої сфери, антична думка вже легко могла пояснити факт добового руху небесного склепіння, як нерозривної цілості. (Таке трактування справи було власне відновленням давньої вавилонської концепції замкненої небесної сфери з розміщеннями на

² Доказів того, що основа цього астрономічного знання антична Греція запозичила зо Сходу, конкретно — в Єгипті, ли ясно не мало. Наприклад, у VI в. до Хр. греки зовсім ще не мали якихось означених відомостей про планети. А вже в IV в. до Хр. вони були докладно обмайомлені з характером рухів усіх без винятку планет, періодами їхніх переміщень, зупинок, зворотних рухів і т. інш. Це без сумліву слідчить про те, що в цю добу (VI—V в.) греки запозичили стародавнє знання під спогад.

вій 12-ма знаками „Зодіаку“ та 28-ма знаками місячевих „зупинок“ або „домівок“). До такої гіпотези вперше прийшов Талесів учень Анаксімандр² (блія 550 р. до Хр.). Від цієї ідеї сферичності неба був уже один крок до ідеї сферичності Землі. Але на той крок Анаксімандр уже це спромігся. Більше того — він висловив дивовижне твердження, що Земля має форму вальця. Ідею кулястої форми Землі виразно виголосив тільки Арістарх Самоський (блія 250 р. до Хр.), що до цієї ідеї прийшов дорогою спостережень над затміями Місяця. В своїх логічно-правильних висновках Арістарх прийшов до виразної думки про те, що тінь, відкинута Землею на Місяць, коли останній знаходитьться близько обрію, не могла б мати заокруглених країв (а виглядала б пасмо з простолінійними краями), коли б Земля була не куляста, а творила собою (за стародавніми уявами) плескувате тіло.

З'ясувавши собі механізм переміщення нерухомих зір і пояснивши останнє обертанням небесної сфери, як єдиної цілості, думка греків філософів стала перед черговим, уже складнішим, питанням про механізм скомплікованих, нерівномірних рухів Сонця, Місяця, а особливо групи відомих за тих часів п'ятьох планет (сама назва планети походить від грецького „πλανετός“, що значить блукаю). Ці рухи істотно різнилися від порівняльно-простих рівномірно-колоочих рухів зір, легко висвітлювавших добовим рухом небесного склепіння, і для свого пояснення потребували неабияких зусиль. Через те це питання стає основною проблемою грецької астрономічної думки, над якою вона вперто працює більшість століть.

Припущення, що всі зорі розміщено на одній сфері й що ця сфера обертається довкола осі, яка проходить через осередок Землі, — це припущення було найпростіше, відповідаючи до того ж і психологочно-розумілій уяві про нерухомість Землі. Правильний оборотовий рух небесної сфери, як єдиної цілості, був таким чином головним моментом, що скерував старовинну думку на шлях геоцентризму.³ Одного разу твердо станившись на цьому, вона мусіла його додержуватись, намагаючись укладти в рамки геоцентричної ідеї всі видобуті зо спостережень небесних з'явив факті. Найголовішим із них був без сумніву факт тривалої протягом року зміни положення Сонця відносно нерухомих зір, як також скомплікований рух Місяця, а особливо планет. З погляду сучасної нам геліоцентричної теорії всі властивості рухів згаданих небесних тіл пояснюються не звичайно просто, логічно випливаючи з уяві про центральне положення Сонця, довкола якого кружляють всі інші планети, включаючи

² Талес та Анаксімандр були емігранти славнозвісної йолійської діокзії.

³ Геоцентрична система світу за осередок останнього уважає Землю, система геліоцентрична за центральнє тіло системи приймає Сонце.

й Землю, що в свою чергу слугує центральним тілом у відношенні до Місяця. Але висвітлення згаданих властивостей з погляду теорії геоцентричної ставило неабиякі труднощі. І можна дивуватися тій терпеливості та впертості, з якими антична думка бралася до розв'язання проблеми світової будови, аж поки кінець-кінець не осягнула в цій напрямі повного успіху. Кажемо: повного успіху, бо, як далі побачимо, Птоломеєва система, що завершила собою ширег усіх змагань у цій галузі, будучи хибою в розумінні реально-фізичному, була зовсім правильною в розумінні формально-логічному. І на перешкоді до узнання нашої створеної геоцентричною системою механізму світової будови став тільки те, що за основу, за свою вихідну точку згадана система має хибне, суперечне з реальною дійсністю, твердження про нерухомість Землі. І коли б не те, що цілою низкою досвідних даних факт рухомості Землі встановлено з абсолютною безсумнівністю, — геоцентрична система могла б іще й за наших днів успішно конкурувати з системою гелоцентричною (адже ї в ХХ стол. подибуємо диваків, що роблять спроби відновити ідею нерухомості Землі!).

Щоб зрозуміти методи, якіх антична філософія ужila для висвітлення характеру рухів Сонця, Місяця та п'ятьох планет, ми маємо собі пригадати про те місце, яке в цій філософії займала математика. Недарма ж браму Платонової академії оздоблював напис: „хай не входить сюди ніхто, не обзнакомлений з математикою!“ Цій своїй ролі в системі філософського думання античної Греції математика завдачує особливо генісів Пітагора, наука якого, оперта на твердження, що „істоту всякої речі складають числа“⁴, мала великий вплив на філософію наступних генерацій. Число Пітагор уважав за самодіючий чинник, що зв'язує між собою природні з'явища, вкладаючи їх у рамки порядку та гармонії. Тенденція, що випливала з Пітагорових ідей про панування гармонії в космосі, спричинилася до такого своєрідного, безсумнівного північного в своїй логічності, твердження: всі рухи в космосі мають бути досконалими; через те, що за найдосконаліший із усіх рухів належить узнати рівномірний рух по колу,⁴ — всі природні рухи мають бути рівномірно-колошиними. Підо впливом цього, знічного Пітагорових авторитетом, а через те й загально-обов'язуючого, твердження й відбулося розв'язання питання про будову всесвіту. То ж не дивно, що всі зусилля осіб, які бралися розв'язати це питання, зводилися до певного скомбінування меншого чи більшого числа

⁴ Таке пастаювання грецької наукової думки є в зв'язку з тим, що філософам античного світу були зовсім невідомі засади динаміки, а тому вони пічого не знали про ту властивість матеріальних тіл, яку ми означаємо інші словах „інерція“ і яку можна характеризувати, як тенденцію цих тіл до збереження простолінійного й рівномірного руху.

Так само для грецьких дослідників знишлася незнанію сила тяжіння; гравітаційний ефект вони впевніювали тим, що всі тіжкі тіла прагнуть наблизитися до огорожі всесвіту (центру Землі), а тіла легкі — від нього віддаливатись.

рівномірних колових або обертових (при яких різні точки тіла закреплюють кола різних дужів)? рухів.

Перша спроба створення замкненої системи світу належить Евдоксусу (408—355 до Хр.), який здійснив думку свого вчителя Платона (427—347 до Хр.) про зведення всіх рухів небесних тіл до низки рівномірно-обертових рухів та побудував систему, що складалася з певного числа (для Сонця й Місяця — з 3-х, для решти планет — з 4-х) співосередніх кристалево-прозорих сфер, які відбували свої рівномірні рухи з різними скоростями та довкола різно-пахиленіх осей.⁵ Евдоксусов учень Каліп здохнув систему свого вчителя, збільшивши при цьому число сфер до 33 (взявши їх для Сатурна та Юпітера по 4, для решти світил — по 5). З Евдоксової теорії пізніше скористав ішний Платонів учень — Арістотель (384—322 до Хр.), включивши її в свою філософську систему.

Сучасна астрономія скомпліковані рухи небесних тіл розкладає на певну кількість простих складових рухів (напр. Земля має одинадцять основних рухів). Античні дослідники Інди, як бачимо, аналогічною стежкою, представляючи рух кожного світила зложеним із декількох рухів відповідного числа „сфер“. Ці сфери спочатку були цілком абстрактні уяви, що мали тільки геометричний характер. Але в філософській системі Арістотеля, яка налагала позначається рисами конкретності, сферам надається вже реальний, фізичний характер.

Прийшовши до загадки про Арістотеля, маємо тут над його астрономічним світоглядом зупинитись більш уважливо. Адже Арістотелеві ідеї відіграли винятково велику роль в історії людської культури, проприхавши під своїм впливом наукову думку аж до часів Коперника, ще чотири тисячі років. У головних своїх точках Арістотелів світогляд винадає так. Всесвіт творять дві його частини: земля та небо. Матеріалом, з якого побудовано земний світ, є 4 елементи — земля, вода, повітря та вогонь; поза тим існує ще п'ятий елемент („quinta essentia“) — етер, в якого побудовано цілий небесний світ, а окрім Сонце, Місяць й усі інші світила (за винятком комет, які Аль уважав за випари, що здіймаються з поверхні Землі й під впливом сонячного проміння зачинають світитися). Царство етеру є царство досконалості, незмінності, вічності. Царство чотирьох елементів, наспаки, підлягає змінам, безнастанним перетворенням. При цих перетвореннях елементи відбувають рухи, що, подібно до самих елементів, поділяються на дві групи: рухи досконалі — рівно-

⁵ Перший запис такої концепції ми знаходимо в Платоновому творі „Республіка“, хоч подібні до того уяви мав уже Пітагор. Комплекс перебуваючих у рівномірному русі кристалевих сфер створювалася у думці античних філософів геометричний образ, що своєю зацінченностю відповідала ідеї космічної гармонії. З цього зродилася фантастична уява про „музичну сферу“, як фізичний низь тієї геометричної гармонії. Великі кристалеві сфери могли при своїх рухах випускати звуки, що спілтались у чарівні акорди найдосконалішої гармонійності. Цю „космічну музичну“ не в стані підчуття обмежена в своїх звуках людина, і вона дозволяється приступаючим богам, які з насолодою слухають цю вічну симфонію світового руху.

мірно-колові та рухи недосконалі — простолінійні. У другій категорії рухів знаходить свій прояв намагання всіх тіл „простувати згори додалу”, це бто, кажучи нашою мовою, прояв сили тяжіння. Як бачимо, в сучасному нам розумінні Арістотель цю силу не трактує, хоч і по-суголосується нею, як причиною, по якій елементи розміщуються в природі так, що земля займає найнижче положення, а небеса — пайвище, виновнюючи простори поміж Землею й Місяцем та доходячи до меж етеру. Той факт, що земля, як найтяжчий елемент, займає долішнє положення, перебуваючи в стані тривалого спокою, є вигідне твердження для того, щоб як п'яного оверти ідею геоцентризму.

В міру зростання добутого із спостережень астрономічного матеріалу, число сфер доводилося теж збільшувати. Це ускладнення Евдоксо-Арістотелевої системи, що йшло поруч з її удосконаленням, зменшило популярність тієї системи та породило інші спроби. При цьому один філософський напрям зитворив систему рухомих ексцентриків, — другий — систему епіциклів та деферентів. Ексцентрик — це коло, яке обертається довкола прямової до його площині осі, яка ту площину перетинає в деякій точці (в цій точці мала б жити сама Земля), що не збігається з осередком кола. В той час, коли планета обігає колову орбіту, остання в свою чергу довершує рух біля своєї осі, яко ексцентрик.

Щодо другої системи, яку в остаточній формі опрацював Птоломей⁶ (87—165), то вона всі видимі переміщення небесних тіл висвітлює одночасовою їх участю в двох колових рухах (спершу Птоломей традиційно уважав рух планет за рівномірний; пізніше він зрікся думки про рівномірність руху, задержавши однаке його коловий характер). Одночасово з тим, як планета Р (мал. 2) обігає по колу Е, що зветься епіцилом, центр останнього порушується по колу Д яке зветься деферентом (*círculus deferens*, це бто переносне коло).⁷ Сполучення двох назапах рухів має своїм вислідом переміщення планети по складній петлюватій кривій, що має назву епіцилоди. Вигляд останньої залежить як від розмірів епіцикла та деферента, так і від швидостей обох основних рухів. Уживан-

⁶ Птоломей твір „Магістеріум ейтакесіс“ (*Magisterium magorum*) знайдено поширення в його арабському перекладі, що має назву „Альмагест“, під якою він звичаючи відомий й фігурує.

⁷ Птоломеєва схема з її комбінацією двох рівномірних рухів є лікрайній виявник тогочасних наукових традицій, що ціною зананували з доби Арістотеля. Ідея сфер та рівномірного колового руху, якож Вільгельм Маєр у своїй праці: „Закони небесної системи“, — ідея ця, що з Арістотелевих часів уважалася за кінчує властивість досконаліх світових тіл, як також догма про непорушеність Землі, обернулася пареншті в уприслебовані істини, до яких не вільно було дотикатися. Астрономія й математики позиції були самі турбуватися про те, щоб у межах цих власного ширку законів погодити всі остатні небесні з'явища“. Отже через постулат „колоності“ Птоломей переступити не смів: він не міг увійти до своєї схеми, як необхідний елемент, епіцикл чи і орбіти; а тоді вже самою, як однокій вихід із ситуації, приходила система комбінованих колових рухів, що надавала механізові перехідці небесних тіл незвичайній складності.

ючи різних комбінацій цих чотирьох елементів, а зокрема звертаючись до помочі не одного, а декількох епіциклів, різно нахилених до площин деферента, — можна прийти до вислідів, що досить добре відповідатимуть дійсно спостереженим рухам небесних тіл. Щоб пояснити цей факт і висвітлити, чому саме Птоломеєва система, хибна в самій своїй основі, давала все ж „правильні“ висліди, які були в згоді з досвідними спостереженнями, ми зазначимо, що епіцикли та деференти були двома влучно-вибраними фікціями, з яких одна (епіцикл) відповідала власному рухові планети, а друга (деферент) — такому ж рухові довкола Сонця Землі. По цій причині аж доти, поки наукова думка усіравала принцип перуходності Землі, не було підстав до будь-яких сумнівів у правильності Птоломеєвої системи, бож вона не перебувала в суперечності з даними спостережень, та, як ми вже проте згадували, посідала повну внутрішню логічність. І треба було рішучого слова, голосно висловленої думки про те, що центром світу є не Земля, а Сонце, що довкола нього кружляють всі планети, а в тім числі й Земля, — щоб ґрунт під Птоломеєвою системою захистився й вона втратила свій могутній вплив. Те рішуче слово пролунало геть пізніше, аж у XVII столітті, і треба було чекати цілих півтори тисячі років, щоб прийшла людина, яка відважилася виразно й рішуче висловитись проти системи геоцентризму. Воно й не дивно: систему цю боронило ім'я Птоломея, її охороняв загальнопузаний авторитет одного з найбільших філософів античного світу.

В інтересах історичної правди необхідно відмітити той факт, що в частковій формі ідея геліоцентризму зароджувалася й у грецьких філософів. Так, наприклад, Гераклід із Понту (IV в. перед Хр.) учив, що Марс та Венера кружляють довкола Сонця, а з ними разом і довкола Землі. На вік пізніш (III в. до Хр.) Арістарх із Самосу учив, що згаданому рухові підлягають усі 5 планет. Але Арістархова система, що являла собою такий поважний крок у напрямі геліоцентризму, не вдержалася, уступивши за якусь сотню років (II в. до Хр.) місце Гіппарховій системі епіциклів, яка прихилила до себе тогочасну філософську думку тих, що послуговувалася „досконаліз“ рівномірно-колошим рухом.

(Далі буде).

Подбради.

Борис Лисанський.

ЦЕРКОВНО-ГОСПОДАРЧЕ БУДІВНИЦТВО ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ НА ВОЛИНІ.

1920—1932.

Шівочно-західня частина Волині, в якій склад входили новіти: Крем'янецький, Дубенський, Рівенський, Остріжський, Луцький, Ковельський і Володимир-Волинський, до приєднання їх до Польської Держави знаходилися під керівництвом Волинського Архієпископа, а при цьому було церковне управління, Волинська Духовна Консисторія з місцем перебування в м. Житомирі. Крем'янецька ж єпископська

катедра, на якої чолі стояв Преосвящений Єпіскоп Діонісій, свого адміністративного управління не мала, бо адміністративно-господарчий апарат був скупчений у Житомирі. Після приєднання вище зазначених повітів до Польської Держави був переведений новий адміністративний поділ Волині, завдяки чому утворилися нові повіти, як Городоцький, Любомльський, Камінь-Коширський (згодом перечислений до Поліського Воєводства), Костопольський, Здолбунівський. Утворення тих повітів настутило за рахунок зменшення розмірів попередніх повітів Волині.

Компактна маса, що заселює Волинь, це українці православної віри, яких, за переписом на день 30. XI. 1921 р. загальне число рівнялося 1.066.842. Але, як указували польські вчені, православних тоді було далеко більш. У кожному разі цей перепис не міг обністи репатріантів (біженців із часу Великої Війни) з Росії та України, що вертались на Волинь у кінці 1921 р., а також на протязі 1922 і 1923 р.; а їх — за статистичними даними — вернулося 58.000 душ, а скільки вернулось на Волинь населення, що не перейшло через реєстраційні пункти!

При цьому необхідно завважити, що більшість повітів північної Волині під час Великої Війни були місцем військових подій на протязі 1914—1917 року. Духовенство та населення змушені були залишити свої оселі та виїжджати в глибину краю. Церкви та церковні будинки залишалися в більшості випадків на волю Божу і, в наслідок відсутності господарів, по мажу руйнувалися. За війною прийшла „безкровна“ революція 1917 р., дань якій заплатили багаті й бідні не тільки своїм майном, але й значними людськими жертвами. Міжусобиця, викликана революцією, продовжувалася три роки, — одна влада змінялася другою, й що не встигла знищити війни — докінчувала революція. Звичайно, при таких умовах не могло бути й речі про створення якогобудь церковного управління на Волині. Швидко-західня частина Волині з її єпископською катедрою в Крем'янці, як віддалена від свого адміністративного управління в Житомирі, не завжди мала можливість із лінії зноситися й одержувати необхідні вказівки та розпорядження. Накінець, 1920 р. поділив Волинь на дві частині: одна лишилась при Житомирській архієпископській катедрі, а друга — при Крем'янецькій єпископії. Друга частина й увійшла в склад Польської Держави. Таким чином, цівічно-західня частина Волині по маза свого церковно-адміністративного управління, а тільки в її межах замешкував Преосвящений Владика Діонісій.

Після страхіть війни зовнішньої й внутрішньої населення по мажу верталося на свої рідні місця, а разом із ним верталися священно-церковнослужителі. В багатьох населених пунктах Волині не було не тільки церков та церковних будинків, але самі села були знищенні окопами, а будинки спалені під час війни. Населення змушене було тулятися в земляках, військових бліндажах, а інердко і в окопах улаштовувати собі помешкання. До того великого народного нещаствя при-

сдалася спідемія (тиф), й смерть ножинада врожайне живо на кров'ю політій Волині. Народ умирал сотнями, й не було кому ховати померлих і правити треби для задоволення релігійних потреб населення.

При таких невідрядних умовах життя на Волині не легко було наладити церковно-парафіяльне життя на місцях і церковне управління ново утвореної Волинської єпархії, і тільки безмежна відданість Св. Церкві могла викликати невгласиму енергію в тодішнього єпископа Крем'янецького, Преосвященого Владики Діонісія.

Самовідець усіх тих подій на Волині так характеризує тодішнє положення: „В той тяжкий час ніхто не був безпечний за наступний день. Ніхто не міг передбачити, які форми прийме життя Православної Церкви на Волині при нових політических обставинах, а тому організаторові нової єпархії на Волині, Преосвященному Владиці Діонісію, судилося виконати складну роботу. Для цього треба було мати великий запас такту, витримки й мужності, щоб із честю зйтися з найтруднішими обставинами, що виникали в питаннях релігійного, державного, національного й матеріального характеру“.

Преосвящений Владика Діонісій насамперед організував у м. Крем'янці Волинське Єпархіальне Управління, що й зайялося за його керівництвом приведенням у наявність складу духовенства єпархії, виясненням числа осиротілих парафій, матеріального їх стану. Необхідно було парафії поділити на благочинницькі округи, а осиротілі парафії замістити священно-церковнослужителями. В тих місцях, де не було церков (частина зруйнованих війною), треба було хоча б тимчасово улаштувати домові церкви, але залишити парафіян без молитви й задоволення їх релігійних потреб не можна було. Єпархіальне Управління почало функціонувати 14 квітня 1920 року.

Щоб досягнути наміченої цілі й ввести в нормальне річище життя Православної Церкви на Волині довелося підшукувати відповідних кандидатів на священиків і псаломщиків, підготовляти їх до пастирської та церковної роботи, рукоположити й послати на парафії, а також поставити їм ув обов'язок не тільки обслуговувати релігійні потреби населення, але й організувати парафіяльне життя, привести церкви та церковні будинки в належний вигляд. А в тих місцях, де нема будинків, вишукувати на місцях засоби й ставити пові. Коли ж узяти під увагу, що за 6—7 літ Великої й громадянської Війни церкви та будинки причтом не ремонтувалися й обернулися в руїни, то стане ясним, яка велика робота була перед духовенством єпархії й яка відповідальність за її упорядкування лягла на плечі Владики Діонісія.

Незалежно від клопот приведення парафій у нормальне положення, треба було нам'ятати ще про оздобу Церков, це бо їх прикрашали, набувати церковні речі й ризи, а також купувати давони, що під час війни були вивезені військовими частинами. Дійсно, був непочатий край роботи відновлення, з одного боку, парафіяльного життя

на місцях, і, з другого боку, утворення церковного управління, що відповідало б усім потребам многогранного життя населення Волині.

Преосвящений Владика Діонісій, правлячи Богослужіння в місті свого перебування в Крем'янці, увесь свій вільний час віддавав праці устроєння нової єпархії. Не один десяток поставлено священиків і призначено псаломщиків на Волинь і послано їх на парафії, на віть і туди, де не було ні Церков, ні причтових будинків, а само населення тужилося в жахливих умовинах життя. І ось крок за кроком починає Волинська єпархія відроджуватися й приймати цілком нормальній вигляд. Для цього вишукувались на місцях засоби, будувалися Церкви та ремонтувалися старі, прикрашувалися, будувалися помешкання для причта, й все це зробила безмежна любов і віданість населення Волині своїй прадідівській Православній Вірі й мудре управління церковної влади.

На скромні засоби парафіян і парафіяльного майна на протязі 12-ти літ існування нової Волинської єпархії Волинь стала благоустроєна й відродилася із пепла й запустіння. Гарною ілюстрацією до цього може послужити нижче приведена таблиця, де зазначена кількість збудованих і ремонтованих Церков, а також дійсні видатки на це за час із 1920 по 1932 рік.

Число церков:	Збудовано:	Число церков:	Ремонтовано:
	Рік: сума в зл.:		Рік: Сума в зл.:
1	1920 5000	2	1920 1700
5	1921 102000	6	1921 22000
5	1922 160500	15	1922 30000
4	1923 58500	18	1923 65700
6	1924 90300	28	1924 66200
7	1925 153800	40	1925 100700
4	1926 119200	58	1926 113000
6	1927 249500	52	1927 146400
7	1928 159200	70	1928 235600
4	1929 84000	70	1929 239300
7	1930 90500	63	1930 160000
6	1931 264500	64	1931 201200
5	1932 142500	40	1932 101900
81	1688500	526	1483700

Новозбудовані та ремонтовані Церкви діяють по повітах так:

Назва повіту:	Поставлено нових:	Ремонтовано:	Сума в зл.:
Крем'янецький	15	127	673.000
Дубенський	26	65	765.000
Горохівський	14	10	184.000
Рівенський	3	64	263.000
Здолбунівський	1	8	56.000
Луцький	15	55	550.000

Назва повіту:	Поставлено нових:	Ремонтовано:	Сума в зл.:
Любомильський	—	27	97.000
Ковельський	4	72	194.200
Біструпільський	2	19	102.000
Володимир-Волинський	1	70	189.000
Разом	81	526	3,172.000

У тих двох таблицях зазначені тільки видатки на будівлю та ремонт Церков. Із них ми бачимо, що за 12-ти літній період заново збудовано на Волині 81 Церкву, а ремонтовано 526. Таким чином в 607 парафіях Церкви впорядковані і на це пішло 3,172.444 злотих.

Але крім підтримання та збудування нових Церков, треба було помислити про впорядкування парафіяльних будинків для священиків і дяків, чого відчуvalась велика потреба. За цей же 12-ти літній період поставлено нових будинків як під помешкання так і господарчих 657, і на це витрачено 1,392.273 зл., відремонтовано будинки мешкацьких і господарчих 1003 на суму 344.455 зл. Загальна сума видатків на будови Церков і причтових будинків та на ремонт становить досить поважну суму, бо 4,908.928 зл.

Незалежно від тих видатків, так би мовити зовнішнього характеру, треба було вигукувати засоби на забезпечення Церков дзвонами, церковними речами, ризами та богослужбовими книгами. Набуття дзвонів викликалося крайньою потребою, бо дзвони під час війни були евакуовані, і в більшості випадків цілком пропали. Дзвонів куплено на 558.890 зл. Рівно ж і забезпечення Церков речами, ризами та богослужбовими книгами становило невідкладне завдання, бо в багатьох парафіях тих речей не було зовсім, а коли й були, то вимагали на прави. Що можна було направити й відвовити — направлялося й відновлювалося. Затрати на набуття та направу церковних речей становлять 457.488 зл., на набуття та направу риз — 198.478 зл. і на покупку книг богослужбового характеру — 34.601 зл. Взагалі ж видатки на будову й на ремонт Церков, церковних будинків, на прикрасу церков, набуття церковних речей, риз, дзвонів і богослужбових книг виносять 6,158.385 зл.

Коли ж узяти під увагу, що ті видатки зроблено зо своїх власних засобів без жодної сторонньої допомоги, при бідності населення, при відсутності значної частини земельних ужитків, що відійшли в казну в кількості 18-ти з половиною тисяч десятин під час виточення римо-католицьким епископатом позивів про повернення 144 церков, при несприятливих обставинах церковно-релігійного життя: появилення уїї, збільшення іновірної пропаганди з заходу і навір'я зо сходу, то з пошаною можна окказти, православне населення Волині проявило велику відданість своїй Церкві, що духовенство віддано трудиться на добро Віри Православної, що вміле керування Волинською єпархією спричинилося до розквіту Церкви Православної на Волині.

Як ми вже зазначили, видатки виносять поверх шести мільйонів, і це видатки одноразові. При інших, нормальних обставинах цер-

ковного життя ці видатки були б значно менші й легше було б їх роздобувати, а тому не так би відчувалося на парафіях.

В згаданих цифрових видатках вказано видане готівкою, що далеко не вичерпуює всіх витрат населення Волині на відбудування парафій, бо не додають тієї чорної роботи, яку віддало населення в вигляді добровільної трудової повинності та ефірності матеріалами, які обчислити немає жодної можливості, а яку на готівку можна було б розцілити на велику суму. А скільки ще до того пожертвували окремими особами, церковними братичками та сестричками різних церковних речей і інших предметів!

Цифрові дані не вичерпують також тих видатків, що парафії витратили на оборону своїх церков та церковних земель у різних судових та земських урядах, а які були на місцях вишукані й втрачені.

Коли б нам побажали заперечити, що хоч і витрачено кілька мільйонів на будову нових Церков і ремонт старих, але це маленькі, сільські Церковки, а не величезні Церкви, то в тому випадкові можемо вказати на ті обставини, що український народ має іншу психіку, ніж народ західний. У той час, коли народу заходу прагнуть ставити величезні Церкви, наш народ, індивідуаліст із натури, хоче мати в своєму селі хоча б маленьку, але свою Церкву. На це він охоче жертвує свій труд і свої матеріальні засоби.

Знов таки, там, де нема Церков, там сектярство скоріше розвивається, там недовір'я пускає глибоко своє коріння, там знаходить ґрунт для розвитку різної революційні організації.

Навлаки, там де є Церква, хоча б настоятель там і не проживав, там населення застраховане від шкідливих впливів. Церква в житті українського населення займає більшу половину його життя. Закінчивши свою тяжку хліборобську працю, селянин шукає в Церкві місця радості й утіхи та шукає там укріплення своїх сил на будучий труд. Цим тільки й можна пояснити відданість його своїй вірі, мужній захист своїх святынь і жертвеність на церковні справи. Треба тільки усувати нездорові явища в нашому церковному житті, як от прийняття в казну церковних земель, ревідикаційні процеси про Церкви, питання про редукцію парафій та інші.

Здавалося, що, закінчивши, так би мовити, період організаційної роботи на Волині, наша Церква повинна б розвиватися з подвійною енергією, бо церковне життя ввійшло в своє річище, парафії упорядковані, в 88% справа навчання релігії в школах теж упорядкована та що далішнім етапом у церковно-парафіальному будівництві на порядок дня поставлене питання про релігійно-просвітню роботу духовенства серед широких мас населення, але виникли нездорові явища, про які ми вже висказали та які стоять на перешкоді до нормального розвитку церковного життя.

Ці явища не тільки приносять шкоду матеріальним інтересам Церкви, але й велику шкоду Державі. Проста людина по своему тол-

кус все і, як то кажуть, у високій політиці не розбиратися. Селянин розуміє, що церковні землі здавен становлять власність Церкви та що ту землю подарував або місцевий дідич, або громада, або місцеві селяни, або Церква одержала свою землю при наділі, а нині ті землі відібрано, а коли до того ще приєднати й ревіндикаційні процеси про Церкви, питання про редукцію парафій й пропаганду увій, то він у тому вбачає тільки переслідування Православної Віри та захіпну її на унію.

На тих питаннях зупинимо свою увагу трохи докладніш. Перше. Православна Церква на Волині позбавлена великої кількості земельних ужитків, що її на праві власності належаться та що знаходились в її володінні. Земельні ужитки в більшості випадків були набуті Православною Церквою або шляхом даровизни від побожних людей або були одержані при наділенні парафій земельними ужитками на загальних підставах. Загальна кількість прийнятих у казну церковних земель становить 18.493 десятині, при чому жодної винагороди Церкві за ту землю не отримали, бо закон про земельну реформу за прийняті землі, загалі про церковні землі, промовчус, виділяючи в окрему групу майно приватних осіб, за яке передбачена винагорода за установленою таксою. Таким чином, усупереч принципам цивільного права, „яко ніхто не може збагачуватися за рахунок другого“, Православна Церква поставлена в положення виключно потерпілого землевласника без усякої матеріальної компенсації. Добробут Церкви у господарчому відношенні частільки підірвано безгрошим прийняттям у казну землі, що платіж нормальних і надзвичайних податків із церковних ужитків стас не під силу парафіям, і коли в цьому па-примкові не буде зроблено справедливої реформи, то рештки церковних земель підуть на покриття податкових задегностей: вирівняльного податку, примусового страхування дяків у касах хорях та в закладах уbezпечення. Приймаючи ще під увагу, що священно- й церковнослужителі не одержують сталої державної платіжі, а все зводиться до випадкових дотацій, палежить признати, що положення православного духовенства виключно тяжке і цієм не може бути оправдане, бо воно несе не тільки не менші труди духовного виховання населення, як духовенство римо-католицьке, але на Волині захдання православного духовенства особливо складні, в наслідок близкості радянської держави, звідкіля йдуть і безбожницька пропаганда, й ширення живоцерковних ідей.

З утратою земельних ужитків Православна Церква на Волині відчула другий не менше сильний удар — з боку католицького єпископату в 1929 р., коли були порушені масові процеси про ревіндикацію православних церков, на які він заявив свої права.

Кількість загрожених ревіндикацією Церков на Волині становить 144, в тому числі знаходиться найбільша Православна святиня — Почаївська Лавра та монастири: Згинецький, Корецький, Дерманський та Крем'янецький. Разом із церквами католицький єпископат

претендує й на земельні ужитки тих церков, яких загальна кількість рівняється 8040 гектарам.

По повітах Волині це представляється в такому вигляді:

Назва повіту:	Загальна кількість правосл. на 1-е січня 1930 р.:	Число парафій:	Пред'явлено процесуальною стороною:	Церков: Зем. ужитків:
Володимир-Вол.	77.503	51	15	499,3 гект.
Горохівський	68.757	54	3	239,1 „
Дубенський	170.683	91	19	862,7 „
Здолбунівський	84.766	45	6	386,3 „
Ковельський	149.885	95	33	2033,2 „
Костопольський	89.319	34	1	61,2 „
Крем'янецький	206.622	113	34	2954,3 „
Любомльський	49.409	23	2	48,0 „
Луцький	157.574	84	10	407,5 „
Рівенський	174.019	90	13	548,6 „

Незалежно від пред'явлених позивів католицького єпископату про ревіндикацію православних Церков, відібрав католицький клір у Володимир-Волинському повіті 4 Церкви, в Горохівському 1, в Дубенському 5, в Ковельському 3, в Крем'янецькому 6, в Любомльському 1 і в Луцькому 1. Разом відібрано 21 Церкву.

Щоб боронитися перед такими цілком незаконними вимогами католицького єпископату на повернення їм ніби то католицьких святынь, необхідно було організувати юридичну допомогу й доказати свою правоту на володіння святыннями, що здавна належаться Православним і на їх засоби поставлені. І ось на захист прав на святыні православного населення Волині Митрополит Діонісій виступив із посланням до православного населення з дня 26 жовтня 1929 року. В цьому історичному акті-заклику до православного населення ми читаемо слова глибокої правди. Закликаючи народ об'єднатися біля своїх Церков і нести посильну жертву на їх захист, Митрополит одночасно нагадує своїй нації, що коли католицький єпископат фіграє справи, то „ми втратимо більше третини духовних своїх скарбів, своїх святынь, що були заложенні, збудовані та прикрашені нашими прадідами, дідами та батьками. На них віддали всиї свій, у поті чола запрацьованій гріш. В них виливали всиї не тільки свої жалі й радості, свої зідхання, втрати та страждання, але й свою віру, надію та любов. Їх вси боронили власними грудьми, всім своїм достатком, не жалуючи навіть самого життя в час біди й негоди“.

Голос Митрополита широкою луною розійшовся серед усіх вірних, дійшов він і в глибокі народні маси православного населення, і всі, як один чоловік, зрозуміли всю важливість моменту.

Але найбільш своїх трудів і клопотання на захист Церков положив Митрополит, організуючи окремий Комітет на захист Церков та

правну оборону. Знов усе це вимагало від парафій затрати матеріальних засобів, відімкаючи їх від своїх малих доходів. Витрачено на це діло немало сил, енергії й грошей, але ж це тільки початок, а кінець мабуть не скоро буде, а тому прийдеться ще багато жертв принести на справу оборони прастих наших святинь.

Ревіндикаційні процеси не зникли самі собою для забезпечення католиків святыннями, але, треба припускати, що це має тісний зв'язок з уніяцькою пропагандою, яку провадить римо-католицький архієпископат.

Третім із черги нездоровим явищем, що сніткало Православну Церкву в Польщі взагалі, а на Волині зокрема, це питання про редукцію парафій. Неурегульоване положення Православної Церкви приносить немало несподіванок й та урази, наприклад: редукцію парафій. Ще в 1924 році уряд порушив був питання про редукцію, й ця справа довго тягнулася, бо на протязі кількох літ, з однієї сторони православне населення противилося цьому, з другої сторони Митрополит на це не погоджувався, але бажаного заспокоєння з урядових кіл ще не прийшло.

Питання про редукцію парафій було свого часу дуже актуальним, і тільки виступ Митрополита та масові протести населення трохи змінили ці позиції. Просектовано зредукувати на Волині 150 парафій. Проект цей, покищо, відбивається на настоятелях парафій, бо їм не вдається дотація від казни.

До нездорових явищ у житті Православної Церкви на Волині, що виникають зовсі, треба віднести також невиормування Церковних братств: Острівське Братство зовсім закрите, а Луцьке Чеснохресне неорядковане й досі. Історія останнього Братства доволі повчаюча, разом із тим дуже сумна. Луцьке Братство існувало з давніх-давніх й ґрунтувалось на привileях польських королів, а також володіло значними матеріальними засобами, вартість яких оскреслюється на мільйони. Правління Братства складалося з виборних людей, що були затверджені єпархіяльним владикою. Так продовжувалося до 1929 року. Правління Братства робило старання легалізувати свого статута, щоб мати права юридичної установи, але його старання по увінчалися успіхом. В маї 1929 року, з розпорядження Волинського Воєводи, замість Правління, призначено тимчасову раду Братства в складі 5 осіб, на чолі з інж. Пилипчуком. Тоді Рада поставила своїм завданням оберегати майно Братства й поспішотатися про затвердження статуту, але ж — як твердить „Українська Нива“ — Рада на своєму шляху здібала перепікоди, побороти яких не могла.

У 1931 році Тимчасова Рада Братства була ліквідована й призначено урядового комісара п. Маслова. При комісарі була прибічна рада. З призначеним комісаром подавалося в пресі, що його функції будуть головним чином у підготовці матеріалу для затвердження статуту, але до цього часу нічого не змінилося на краще. Урядовий комісар п. Маслов знайшов для себе можливим виконувати ті обов'язки

шавіть при тих обставинах, що Митрополит на це не дав свого благословення.

Таке положення речей свідчить про ті ненормальні явища, які виникли в житті Православної Церкви в Польщі завдяки стороннім впливам нецерковних чинників.

Можна було б іще привести немало прикладів із життя Православної Церкви на Волині, які великі втрати Волинь понесла, скільки на це витрачено матеріальних засобів, але на них зупинятися не будемо, бо цілком вистачає й тих яскравих прикладів, що вже вище згадані.

Водночас.

А. II.

АДОЛЬФ ЧЕРНІ І УКРАЇНЦІ.

(Докінчення).

З „*Národní Listami*“ А. Черни не раз вів полеміку. Для нас найцікавіша полеміка, що розвинулася між редакцією „*Slov. Přehledu*“ і „*N. L.*“ якколо справи українського університету ві Львові. „*N. L.*“ в трьох числах умістили відатки в зв'язку з замітками „*Slov. Př.*“ в цій справі. При чому потатки ці носили іронічний та ворожий характер щодо укр. університету. В одному з чергових чисел „*Sl. Př.*“ співробітник його В. Прак умістив замітку з підписом — «н. п. назв.: „Рух у справі українського університету“ („*Slov. Př.*“ 1902. ст. 147). До цієї замітки А. Черни в імені редакції зробив додаток такого змісту: „В останньому числі закинули ми „*Národním Listům*“, що вони ставляться (в ч. з 24 листопаду) проти домагань українського університету у Львові. „*Národní Listy*“ в ч. з 18 грудня в замітці, що її сором'яливо всунули до побічного додатку, вхопилися за методу заперечення. Нічого такого, жовляв, не писали, що ми їм закинули („не закидали нерозвинену для наукових цілей мову“ і „брак кваліфікованих сил“). Ну, а „виробленість“ української мови, що дали тоді ж іронічно до лапок, то не закид нерозвиненості наукової мови? А коли кажуть українцям, що тільки тоді б могли мати досить наукових сил, коли б прихилилися до мови великоруської, що іншого тим говорять, як не те, що тепер вони не мають досить наукових сил? Автор відповіді „*N. L.*“ (яка взагалі зраджує, що дотір наш зачепив за живе) кінчає словами, що редактор „*Slovenského Přehledu*“ сам, певно, тепер соромиться за те, що дав до часопису. В жодному разі! Редактор „*Slovenského Přehledu*“ завжди свідомий того: що дає до свого часопису й обстоює те все до останньої літери. Але є в Празі великий журнал, де часто в одній рубриці пишеться цілком противне змісту інших рубрик, у підвідміні інше, ніж над ними; ба, є зрештою випадки, коли в ньому через якийсь час проводиться боротьба проти того, що в тому ж великому журналі було видруковане вчора чи кілька днів перед тим за повним іменем. „*Národní Listy*“ пишучи проти нас, кажуть у лапках про „русинський“

просвітній рух, бо знають у Галичині тільки руский (*rusky*) рух. Тим допускаються обману читачів. Добре знаєть, що означає в нас „*rusky*“ і що це слово не покривається з українським (*rus'kyj*); що, згідно з українським, мусіли б писати також або „московський“ або „російський“.

Коли хочемо говорити ясно й широко, мусимо вживати слова „малоруський“ або „український“, або, коли мова тільки про австрійських українців — „русинський“, як то вже усталося й як того, поскільки стосується останнього терміну, вживав і покійний Ржеворж, якому вже, мабуть, і „*Národní Listy*“ не відважатися заперечувати кваліфікації. Але то вже є так: „*Národní Listy*“ і в цьому працюють обманом і нещирістю, уникуючи правдивого стану речей. Коли радять галицьким українцям, щоб домагались університету руского (т. е. великоруського), є то або простацьке незнання, або свідоме кидання піску до очей своїх читачів.

Чи справді „*Národní Listy*“ припускають, що урядові галицькі й віденські кола дали б українцям великоруський університет швидче, як український?

У Львівському університеті є вже українські катедри, на цій підставі українці й ставлять дальші вимоги, а тут раптом з'явлюються „*Národní Listy*“ та починають кипити з них, і то тому, що не домагаються університету великоруського, для якого не мають підстав (не зважаючи вже на те, що велика більшість їх сама цьому противілась би)!

Чи не звучить це просто неосудно? Виступаючи проти нас, „*Národní Listy*“ посилаються на те, що „Галичанин“ з узnanim передрукував їх голос, і що, мовляв, галицькі *Rusové* свої просвітні стремління, певно, розуміють ліше, ніж празький редактор „Slovanského Přehledu“. Але на це досить вказати, що „Галичанин“ є орган тільки партії, і то порівнюючи до галицько-руських відносин в цілому, малої партії, зрештою вже пікак не цілого народу. Є тоді знову баламутство „*Národní Listy*“. Коли ціле галицько-українське суспільство постає за український університет, коли всі студенти галицько-руські (щоб не казати — русинські) залишають Львівський університет, хай дозволять „*N. L.*“, щоб редактор „Slovanského Přehledu“ з повним правом відповісти: певно галицькі *Rusové* свої просвітні стремління розуміють ліше, ніж празька редакція „*Národních Listů*“. Домагання українського університету є домагання в с. і х галицьких *Rusib*, а не домагання тільки однієї партії, і коли противного виступають „*Národní Listy*“, то допускаються помилки сутичності загально-громадської справи з мотивами партійних. І коли „*Národní Listy*“ радять щось інше, ніж українці в даних обставинах самі домагаються для свого університету у Львові, то радять те, що могло б цілу акцію знищити. „*Národní Listy*“ далі крутять, що ми

не зрозуміли слова „фонетика“, їх ніяковість та викрутування свідчать, що ми добре розуміли, який зміст у це слово вкладався і в якому ганебному сенсі Його уживаню. Словом: „Nár. Listy“ ліпше б були зробили, якби зовсім не відповідали, коли не змогли чесно признатися до своєї помилки. Допустимся помилки супроти руху за український університет, і супроти другого університету, чеського, бо проти галицько-українського університету видобули ту саму зброю, якою німці боролися проти першого й боряться проти другого нашого університету.

На тому кінчаемо полеміку раз назавжди; було б для неї шкода місця й часу“ (підпис: Red „Slov. Přehled“, 1902 ст. 194—200).

Стаючи за захист українського права, А. Черни не менш гостро реагує на виступи „Славянского Вѣка“ та його редактора д-ра Д. Вергуна. Негативну оцінку цього часопису, що з року 1900 почав виходити в Відні, знаходимо в „Slov. Př.“ зараз же по його виході.

Одним із головних завдань цього часопису було під покришкою ідеї взаємності слов'янських народів ширити панрусистські тенденції та поборювати український рух відродження. Ці завдання можна помітити вже з перших чисел за 1900 р., що послідовно розвивалися в дальших річниках. Так, напр., обговорюючи справу лектури російської мови в празькому університеті, часопис цей трактує російську мову, як мову всеслов'янську („Слав. Вѣкъ“, 1900, ч. 4). В той же час український рух відродження в очах цього слов'янського часопису є „свого роду культурне дум-дум, що исує й розтліває пародию душу“ („Слав. Вѣкъ“, 1900, ч. 2.). У зв'язку з таким становищем цього часопису в ч. 70 за 1904 рік, ним зроблений був закід на адресу „Slov. Přehledu“, в тому, що цей останній стас на бік інтересів всяких пародів — німців, шведів, поляків і ін. проти народу російського. Там же редактор часопису д-р Вергун виступив проти В. Праха, що провадив в „Slov. Př.“ український відділ. Б. Прах дав на сторінках „Slov. Př.“ належну відповідь, до якої прилучив свій голос і А. Черни. „Славянский Вѣкъ“ п. Вергуна — писав А. Черни — зробив на „Slov. Přehled“ напад, який ми промовчали б, як то було зо всіма попередніми нападами цього часопису.... „Славянский Вѣкъ“ подразнений тим, що, пілучи про Росію, ми присвячуємо увагу також від'ємній та тінєвій стороні, так само як при огляді іншого слов'янського життя. На це мусіли б ми відповісти, що робимо так з переконання, висловленого у вступі до 1 річника, що справу слов'янської взаємності треба поставити на ґрунт правдивого взаємного пізнання, а правда є красна й гірка. Друге, над чим головно уболіває „Слав. Вѣкъ“, це та увага, що ми її присвячуємо українцям, отже слов'янському народові, з якого п. Вергун сам вийшов“...

Подавши далі думки, висловлені в згаданій нами рецензії на працю проф. Флоринського про українську мову, А. Черни продовжує: „Отже, пане Вергуне, не підтримуємо ми жодного сепаратизму, дивлячися на річі, якими вони є в дійспості, та ставимось

проти насильства, яке робиться над українцями..." Й закінчус: „Цай д-р Вергун свій редакційний додаток підаду на „Slov. Pfeffered“ почав похвалюю цого часопису, поки йде мова про західних слов'ян. Дякую, але міг би того не робити. Не потребую того признання" „Слав. Въка“ так же, як байдужий для мене його запад. Тільки даючи місце для відповіді п. В. Праха, відповів і сам, але це раз на завжди. На чоломіку з п. д-ром Вергуном шкода буде більша, що його потребую для важливіших справ" („Slov. Pfeffered“, 1904 ст. 191—192).

Не менш виразне становище займав А. Черні в справі Слов'янських з'їздів та ігнорування на них українського народу. Так, напр., у статті „Слов'янські з'їзди 1908 р.“ він пише: „Нещирість, що на ній було закладено з'їзд, найвиразніш виявилася в відношенні до малоросів чи українців. Упорядчики з'їзду навіть не поставилися до них взагалі, як до слов'янського народу, тільки як до політичної партії. Перед українським питанням з'їзд заплюшив очі, так як би його й не будо. Було вони занадто дражливе, навіть більш — мали ми враження, що упорядчики з'їзду взагалі були проти існування цього питання, що були вони пристрасно упереджені проти українського руху взагалі, що в цій справі стали вони па становище наших „Národních Listů“ або російських правих партій. Ця та інші нещирості підсталися па з'їзді та поширили цілій добрій справі. Таким чином з'їзд не був всеслов'янський“ („Slov. Pf.“ 1909 ст. 11.).

Таке становище упорядчиків спричинилося до негативного відношення українців до з'їзду. Спинувшись на цьому факті, А. Черні подає обґрунтування його, як воно відбилося в українській пресі. Навівши голоси цієї преси, що дуже гостро виступила, зазначує: „А так стоймо перед фактом, що проти всеслов'янської ідеї стають ті самі українці, що здавна підносили їдею слов'янської взаємності на основі вільності й братерства“, доказом чого є те, що „в них уже в сороках роках виникло було братство Кирила й Методія, що мало на увазі впорядкувати слов'янську єдність на основі повної рівності й терпимості“.

Зрештою, в звязку з слов'янською ідеєю не промовчав А. Черні й тих закидів в германофільстві та протислов'янських настроїв українського суспільства, що чути будо зо всіх сторін. „Припустімо — цине він, — що українці дійсно кожетують із німцями. Є то дуже погане явище для слов'янської думки в цілому, але не треба робити українцям більш-менш ущіливих докорів, що вони, мовляв, з більшою охотою об'єднуються з німцями, як ідуть рука-в-руку з іншими слов'янами — тільки треба шукати причин цього явища, треба досліджувати, що саме відстоюють українців від слов'янської думки й жене їх уважанні німців, що в залишенні до українців зають в дійсності тільки свої племецькі та против слов'янські інтереси; треба поспитати слов'янське сумління, чи не лежить у цьому на самих зло-

в'янах більша частища вини. Одні слов'яни українців просто пригнічують, а інші стають на сторону тих, хто просто заперечує саме їх національне існування. Чи ж диво, що з того має радість именець?" („Slov. vjezdy“ г. 1908, „Sl. Рѣ“, 1909, ст. 67).

Звертаючи увагу на чесько-українські взаємини, А. Черни присвячує їх свою увагу кілька разів. Зокрема яскраво висловлює свої думки в статті „Про слов'янську взаємність“, в якій, спинившись на факті недовір'я до чехів з боку поляків, аналізує недовірливе становище до чехів і з боку українців, убачаючи причину того в відношенні до українського руху чеських русофілів. „Подібне взаємовідношення було й між нами та українцями (малорусами) або русинами, як ми звикли називати австрійських українців, — каже він. Вони так само не мали підстави мати до нас особливого довір'я, коли ми стали на боці російської влади, що в Росії їх утисуvala. Недовір'я це збільшилося, коли наші русофілія в своєму органі відверто виступили проти українського національного руху й австрійських українців, ставши та бік значної меншості т. зв. старорусів, що дивляться на український рух подібно, як російська влада, та не хоче ширення самостійної української літератури. Ми мали б заховати до обох сторін безстороннє становище, тим більш, що ми могли бачити, що малоруський чи український рух с невинний, що за тим іде вся інтелігенція 30 мільйонового народу, тоді як до старорусів належить тільки незначний її віддамок. Але наші русофілія запалили проти українського руху рішуче вороже становище, завжди виступали страшенно проти цього, безоглядно ставочи на бік зникаючої партії старорусів, проти якої стало все українське суспільство. Тому нема нічого дивного, що українці так само, як поляки, не довіряли нам та витикали нам наш панславізм, в якому бачили прагнення панруссизму. Наслідком того проголосили ми українців так само за недобрих слов'ян. Таким чином у відношенні до урядової Росії було більш 50 мільйонів недобрих слов'ян і тільки близько 23, найбільш 24 міл. слов'ян добрих. Але, звичайно, й між ними були так само недобре слов'яни, а інвідь і між самими росіянами, і кількість їх постійно зростала“ („O slovanské взаємності“, „Sl. Рѣ“, 1906, ст. 10).

А що таке недовір'я, а певіть почуття неприязні дійсно було серед українців до чехів, і саме через причини, що вказує А. Черни, свідчить хоч би така гостра замітка, що з'явилася в одному з чисел часопису „Буковина“. „Як мало ми знаємо слов'ян! — читаємо в цій замітці. Не знаємо їх, бо не любимо їх! Так час кривдили й кривдять москалі й поляки, так кривдять, що не знаємо вже охоти пізнавати слов'ян і обімати всіх щирим серцем. Не вірюмо в пророцтво Шевченка, що всі слов'яни стануть рідними братами, — ми були б раді, коли б усі слов'яни не були для нас принаймлі „рідними катами“. Далі, вказавши егоїзм слов'янських братів, стверджує подібне ж становище до українців і збоку чехів та пецирість гасла братерства й слов'янської взаємності в устах позадіноких слов'янських народів.

„Чехи й поляки хотіли б нас з'їсти — читаемо далі. Хто ж їх не знає! Прилюдно говоряться про братерство, а в чотири оці, що чехи — то слов'яnsькі жиди, такі вони егоїсти. А чи ж то не правда? — питает автор замітки. Нехай провалиться ціла Австрія, а з нею й русини, аби то чехи дістали свою державність. А москалі, а поляки?...“ „Йдіть ви зо всім слов'япством — каже він, — ані знати його не хочемо“ (цитую за чеським текстом, А. Ж.). Відповідаючи на цю замітку, А. Черни каже: „Було то написане терпко, але було то написане дійсно з цілою ширістю, так як принаймні в буковинських українців думається про слов'яnsьку ідею. Коли візьмемо на увагу тяжке й гірке становище українців повсюду, де б воїни в Європі не замешкували — чи то в Росії, Галичині, Буковині, чи в Угорщині, та запитасмо свое сумління, мусимо все ж сказати, що такого загальногоЯ майже цінічного засудження ми не заслужили. Боронилися за державний Раді проти безправства, але на право будького ішшого ми не посягли. Не посягатимемо на п'яного нікози, а коли б на чиї будь права піднесли руку, то погрішили б проти нашої минулості, против традицій, против розуміння нашої історії й нашого національного духу“ („Bukovinští Rusini“, „Sl. PF“. III. ст. 150).

Крім тих думок А. Черного, на яких ми спирались, звертають на себе увагу дуже багато більших чи менших його заміток, як безпосередній відгук на ті чи ті прояви українського життя. Це вказує на те, з якою увагою десятки років А. Черни стежив за українським рухом, а зміст заміток свідчить про глибоку симпатію та розуміння бажань українського народу. Одне з перших місць у цих відгуках займають відгуки на боротьбу за український університет. Не уникає уваги А. Черного й Холмська справа, в якій він завважує хибне становище українців уві йхній недостатній активності в цій справі. Звертає він увагу і на Закарпатську Русь-Україну. Відгукується на кожну втрату в українському житті, відашачує ювілей відзначених людей (Б. Грінченка, Д. Мордовцева, М. Павлик, Г. Барвінок, О. Поповича, Ю. Жаткевича та ін.). Виступає в таких випадках не тільки як журналіст, але й як поет (Ян Рокита), присвячуючи, наприклад, І. Франкові більшого вірша:

..Здорово будь, брате з Тарасового краю,
Що ліру звів його ти міцною рукою
І спадкоємцем став його бажань і слова“!

читаемо ми в тому вірші.

Зрештою, багато інших заміток, рецензій, рефератів тощо.

Так тридцять років, мов коваль коло свого ковадла, виконував А. Черни підстави об'єктивного становища та зрозуміння життя й прагнень українського народу.

Бувши одним із найвизначніших діячів слов'яnsької взаємності, А. Черни є той із небагатьох, для кого ця ідея не є тільки слово, але чин, утілений у конкретній формі права кожного народу й кожного з слов'яnsьких народів окрема жити й творити своє життя

відповідно до своїх інтересів і потреб. Він один із тих небагатьох, хто цілим своїм життям, працею й думкою на поклик „слов'янин“ сміло відповів: „я юдина!“.

Аркадій Животко.

Прага.

НАШІ НАУКОВІ Й КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІ УСТАНОВИ.

Український Науковий Інститут у Берліні.

Український Науковий Інститут у Берліні засновано в 1926 році з ініціативи „Товариства Допомоги Українським Емігрантам“, на чолі якого стояла Пані Гетьманова Олександра Скоропадська.

Для забезпечення матеріальної бази Інституту склалась Громада Допомоги Українській Наукі та Культурі, що виділила з себе кураторію. На чолі кураторії став тодішній військовий міністер Німеччини генерал Гренер, а до складу її вийшли представники німецького вченого світу, професори: М. Зерінг, М. Фасмер, С. Келлер. З українського боку вийшли: О. Скоропис-Йолтуховський, д-р В. Коростовець та професори Д. Дорошенко й І. Мірчук.

Дня 10. XI. 1926 р. відбулося вроочисте відкриття Інституту в присутності представників німецького уряду та вченого світу й членів української колонії. Як українські, так і німецькі суспільні кола прийняли теплу участь у відкритті Інституту. Надійшла значна кількість привітань від різних українських установ і організацій, як із меж Західної України, так і з різних осередків української еміграції.

Мета та завдання Інституту були такі: 1. Поглиблення та розвиток наукових дослідів на полі українознавства. 2. Інформація німецьких та взагалі закордонних наукових кіл про культурні течії та господарський розвиток в Україні. 3. Поширення здобутків західно-європейської науки та культури серед українського громадянства. 4. Спеціальне дослідження культурних зв'язків України з закордонним світом (особливо з Німеччиною) у минулім і сучаснім. 5. Підтримка молодих учених удаючи їм стипендії.

Наукова діяльність Інституту розвивалася програмово. З метою інформації німецького загалу про окремі питання українознавства систематично організовувались ув автторіях Берлінського університету окремі доклади німецькою мовою. Ці доклади читали як звичайні професори Українського Інституту, так і інші українські та німецькі вчені. З огляду на їх інформаційний характер і те, що вони призначалися для ширшої автторії, всі доклади мали синтетичніший характер.

Одночасно відбувалися в Інституті щотижнево публичні наукові доклади українською мовою. Вони присвячувались звичайно спеціальнішим проблемам українознавства й призначались для поглиблення й роз'яснення цих проблем та для підготовки наукового доросту.

Інститут провадив і регулярні курси українською мовою з на-

шої історії, літератури, філософії, історії мистецтва і т. п. Курси читали професори Інституту, а слухачами були стипендіяни, або вчителі бажаючі удосконалити свої знання з українознавства, члени української колонії в Берліні.

З початку Інститут мав 4 катедри: 1. Політичної історії України (В. Липинський), 2. Історії сіріяльних та господарських відносин в Україні (Д. Дорошенко), 3. Історії духових та релігійних течій в Україні в зв'язку з духовними течіями інших слов'янських народів (І. Мірчук). і 4. Історії українського мистецтва (В. Залозецький). Крім цих чотирьох звичайних професорів, цілий ряд видатних ученіх належав до Інституту в ролі надзвичайних членів.

Український Інститут поставив собі завданням створити бібліотеку, що могла б служити європейським ученим джерелом інформації про українські справи в зв'язку з загальними східно-європейськими проблемами. Тепер бібліотека Інституту нараховує понад 25.000 томів, між якими є деякі дуже рідкі та цінні видання. Спеціальний відділ бібліотеки складається з українських часописів та журналів з усіх місць земної кулі, де живуть українці. Від 1931 р. під проводом проф. Мірчука почало функціонувати Бюро для розсилки книжок, що поставило собі метою створити в кожній дотичній західноєвропейській бібліотеці хоч невеликий український відділ. За короткий порівняючий час своєї діяльності Бюро розіславо понад 13.000 томів до всіх більших бібліотек Європи.

Наслідком наукової праці членів Інституту з'явились 3 томи „Abhandlungen des Ukrainischen Wissenschaftlichen Institutes in Berlin“ та дві книги „Mitteilungen“ з метою докладної інформації німецького громадянства про діяльність Українського Інституту та про стан і розвиток української науки взагалі. Велика книжка німецькою мовою: „Духове життя в Україні в минулому й сучасному“ була результатом колективної праці членів Інституту при співчасті багатьох інших українських учених. Члени Інституту приймають широку участь у різних німецьких наукових періодиках, енциклопедіях, справочних книгах і т. д., куди вони подавали спеціальні статті на різні щодо України теми. Для систематизування подачі відомостей до різних словників та енциклопедій функціонує павільон спеціальної комісії. Співробітники Інституту стараються також по можливості провадити службу наукової інформації, коли хтось із чужинецьких учених потребує вказівок при заняттях проблемами сходу Європи.

Велику увагу завжди присвячував Інститут допомозі українським студентам, що студіюють у німецьких високих школах, а також тим українцям, що по скінченні високих шкіл присвятили себе дальшій науковій праці. Він влаштував для перших понад 20 студентських, для других 5 асистентських стипендій.

У 1931 році в зв'язку з загальною кризою в Німеччині пережив тяжку кризу Інститут. В складі Інституту залишилося тільки два звичайні члени (проф. Мірчук та проф. Кузеля), що працювали де-

який час без усякого утримання. Асистентські стипендії довелося зовсім анулювати, з студентських залишили тільки 6. І тільки в р. 1933-ій наступило матеріальне покращення стану Інституту, і число стипендій знов було збільшено до 12-ти. З'явилася також можливість знову поширити програму викладів, а число регулярних курсів знову зросло до п'яти. Катедри розподіляються зараз так: Директор Інституту проф. Мірчук — катедра Історії духового життя в Україні; проф. З. Кузеля — катедра Української матеріальної культури; доц. д-р Б. Крупинський — Політична історія України; доц. В. Леонтович — Українське право; доц. між. Димінський — Історія українського господарства.

Для інформації про свою діяльність видає Інститут українською мовою: „Вісти Українського Наукового Інституту“ та німецькою мовою „Ukrainische Kulturberichte“ за редакцією д-ра Зенона Кузеля. В ролі наукових публікацій виходять німецькою мовою „Причини до українозаповетва“. Досі вийшло три випуски (від 1932 р.): К.Н. Meyer: „Die Ukraine in der polnischen Romantik“ і „Das Igorlied“, пристосована до вживання по слов'янських семінарах німецьких високих шкіл, і Кубіловича: „Die Verteilung der Bevölkerung in der Ukraine“. Недавно з'явився з друку четвертий випуск, присвячений пам'яті Михайла Грушевського. Як число 5 серії вийшла праця проф. Багрова про старі жили України та як ч. 6. друкується праця проф. Мірчука про основи українського світогляду.

Ще під час кризи реконструювано науковий план Інституту з зверненням головної уваги на працю, що могла вестись німецькою мовою — цебто на інформацію німецького загалу про Україну взагалі та про поодинокі питання з її духового та політичного розвою. Завдяки зусиллям керовників Інституту та сприятливому відношенню дирекції Орієнталійного семінару (при Берлінському університеті) влаштовано при цім семінарі курси української мови, ведення яких доручили проф. Зенону Кузелю. Велику увагу звернено на наукові доклади німецькою мовою в університеті, при чому дирекція Інституту поставила собі за мету притягти до читання цих рефератів, а тим самим і до співпраці з Інститутом, також і німецьких учених, чим скерувалася їхню увагу на українські проблеми. Дійсно, ціла пізка визначних німецьких учених відгукнулась на запрошення Українського Інституту, як от проф. А. Пенк (Берлін), проф. Ф. Ріхтгофен (Кенігсберг), проф. К. Г. Маср (Мінстер), проф. Р. Траутман (Лейпциг), проф. Дільс (Бреслау), проф. Сімпсон (Саскатун, Канада) і т. д. Співпраця Інституту з іншими семінарами та Інститутами Берлінського університету розвивалася також успішно. Проте не занедобує Інститут зв'язку і з українськими культурними та науковими організаціями як на еміграції, так і на українських землях. У період свого існування мав Інститут деякі зв'язки навіть із окремими інституціями Радянської України. Останніми роками однако цей зв'язок зовсім увірвався.

Члени Інституту використовували своє перебування в Німеччині для праці по різних німецьких архівах (Берлін, Дрезден, Бреслау, Данциг). Результати цих праць мають бути опубліковані при першій матеріальній можливості.

Для дальнього доповнення інформації німецького загалу слугують розширення бібліотеки Інституту та Бюра Розсилки книжок. Необхідність спеціальної української бібліотеки в Німеччині показують численні запити, звернені до бібліотеки Українського Інституту, та велика кількість її одвідувачів. Поширення бібліотеки з огляду на обмеженість матеріальних засобів провадиться насамперед дорогою виміну, дарунків та депозитів.

Найціннішим вкладом була бібліотека академіка Володимира Гнатюка (7.000 томів), у якій знаходиться чимало цінних і рідкісних етнографічних та філологічних творів. На початку 1934 року бібліотека одержала від міністерства освіти більше та ліше помешкання, яке дає можливість повного її використання. До цього прибули ще бібліотеки д-ра З. Кузелі близько 6.000 т. і Б. Ленкого понад 1.000 т.

Для інформативних цілей організовує Інститут також вистави. Перша така вистава відбулась року 1928 в рамках міжнародної вистави преси в Кельні й носила назву „Ukraine im Lichte der deutschen Presse und Literatur“ (Україна в світлі німецької преси та літератури). Ця вистава обіймала майже всі німецькі публікації про Україну з XVII-го століття до теперішніх часів (найстарша публікація з р. 1649). У зв'язку з цією виставкою, що мала безперечно великий успіх і в пресі, і посеред публіки, Інститут видав каталог, який має служити, як повний бібліографічний справочник німецьких творів про Україну, потрібний як фахівцям, так і зокрема бібліотекам.

Року 1933 зорганізував Український Інститут у помешканні державної мистецької бібліотеки виставку „Української графіки“. Виставка виявила перед пімецькою публікою в усьому блиску майстерство українського графічного мистецтва й мала великий заслужений успіх. Вистава імпонувала її кількістю виставлених експонатів (91 майстрів подало 1078 творів). Інститут видав і для цієї виставки каталог. В майбутньому планується організувати ще виставку етнографічну, а також виставки деяких найвизначніших україн. майстрів.

У р. 1934 уступив старий голова кураторії Українського Наукового Інституту, генерал Грепер. На його місце призначило міністерство освіти куратором професора Пальме. Цей безпосередній зв'язок Інституту з міністерством освіти вводить його ще тісніше у круг німецьких наукових інституцій.

Щодо стипендіатів Інституту, то дирекція прикладає всіх старань, щоб дати їм змогу не тільки закінчити свої спеціальні студії, але також всебічно ознайомитись із Німеччиною та її культурою й навіязати персональний контакт із німецькою молоддю. Для отримання цієї мети до інтернату, де живуть українські студенти, запрошені 15 студентів німців.

Віктор Леонтович.

ГОЩИНСЬКИЙ, СЛОВАЦЬКИЙ І ШЕВЧЕНКО, ЯК СПІВЦІ КОЛІЇВЩИНИ.

III. Коліївщина в Словацького „Baniowski“.

Словацький, ідучи за духом часу й будучи тієї думки, що Й. Гощинський, ніби в поезії треба малювати не тільки соняшний бік польсько-українських стосунків, як Залеський, але також Й. Їхній темний бік, і що подібно, як Рембранд, на темне тло малюнка слід кинути сіні ясного проміння й освітити акцію, — впровадив до своєї поезії коліїв і забажав „srogo lecz bez gniewu“ намалювати на тлі степів, блакитних піль та курганів образ Коліївщини й дати тому образові своє освітлення. Коліївщині присвятив Словацький два твори — „Baniowskiego“ і „Sen srebrny Salomei“. В „Беньовськім“ передвчасна смерть не позволила поетові розгорнути повний образ Коліївщини; з великого задуму залишилися тільки фрагменти, з яких треба здогадуватися ціlosti. Суцільність епізоду з Коліївщини маємо натомість у „Sen srebrnym Salomei“. Поет не дбав дуже за історичну правду і з історичних джерел не так то достатньо користував. „Хай тисячі анахронізмів — каже поет — злякають істориків та літописців, що сплять у могилах“. Щоб тільки все мало „внутрішню силу життя“, „створилося в голові поета за Божими правами“, „щоб тільки надхнення не було гарячкою, але наслідком тієї дивної сили, що шепче до вуха ніколи раніш не чуті вирази, а очам показувє ніколи, у сні навіть, не бачені істоти“. На поетову думку „поетичний інстинкт“ країй від розсудку.¹ Поет дбав здебільшого, подібно, як мальар, про викликання своїм образом настрою та ідей.

У дусі народніх вірувань малює Словацький у „Беньовськім“ настрої перед вибухом Коліївщини. Якісь небувалі з'яви заповідають щось незвичайне, що діятиметься в Україні. Ото народ бачить на небі чотири горючі сонця (V A, 30)² та пробігаючу українські степи якусь дивну з'яву, жінку-упирицю,

która się krwawiła
Idąc... a często szła wcale bez głowy —
A głowa przed nią jak wężowa bryła
Szła świszcząc — oczy mająca z krwawnika.
A dziwnie biały noż, zamiast języka... (VI, 148—152).

Щось на зразок морової дівчини Міцкевича або божевільної Ксені Гощинського.

На курганах грають лірники. Ходять чутки про свячення ножів. Аж починаються „gżeź i szlachty wyrznięcie“ (II, 690). „Pop otwiera piers, a chłop daje cięcie w bijące

¹ Dedykacja „Balladyny“.

² Цитати з „Беньовського“ з видання Юлія Кляйнера (Bib o teka Narodowa, ч. 13/14).

serce" (II, 692—693), щебто до бунту юдя́ть селян попи. Бунтуються також надвірні козаки — в „Беньовськім“ ко-зак Могила, а в „*Snie srebrym Salomei*“ Тименко. Діються страшні та жорстокі речі:

*Lud się krwią swoich dawnych panów mazal,
A ekonomów bez żadnej kwerendy
Wieszał — i przyszłą republikę kształcił,
Bo żydów palił, a niewiasty gwałcił.* (III, 141—144).

Словацький до жорстокого образу Коліївщини взяв іще деякі подробиці, як розпорювання жінкам животів і кладення в них котів або кошення голів, від Cl. Rulhière'a (*Histoire de l'anarchie de Pologne*, т. III, Paris, 1807, ст. 82-83).

Поет боліє серцем не тільки над тими, що впали жертвою жорстокостей коліїв, але також над коліями, покараними страшним способом:

*We mgłach srebrzystych, gdy stepem przechodzę,
Spotykam jakieś jęczącé gromady;
Ludzie okropni bez rąk są, jak wodze
Tym, co na rękach pełzają jak gady;
Inni... umarli zostają na drodze
I są zabójcom strasznym jako ślady;
Inni bez twarzy wzduchają z rozpaczą,
Bez ust się modlą i bez oczu płaczą.* (IX, 225—232).

Згаданий опис міг прочитати поет у „*Koliszczynie i stepach*“ Михайла Грабовського (ст. 108); а втім він спертий на автентичних джерелах. У листі з 25 серпня 1768 р. пише король Станіслав Август до Браницького: „Jeżeli się zaś WPanu zdarzą na nowo tacy więźniowie z chłopów zhaydamaczonych, to im WPan każ po iedney nodze i iedney ręce przez dziesiątego ucinać. To więcej nastraszy i uskromi jak śmierć: są tego dawniejsze przykłady“.¹

В „Беньовськім“ хотів, видно, Словацький подрібно описати кривавий похід Залізняка від Жаботина до Умані. По плану XI пісня мала бути присвячена „*mordowi pod Humaniem*“. На жаль, з того плану залишилися всього два фрагменти. В VII пісні описане приготування рейментаря Потоцького в Корсуні до великого походу на гайдамаків, що недалеко табором стояли під лісом. Із слів пісні „*mordy — rzeź, krwawa Gruszczyniecka strzecha*“, можна б вивести, що вже відбулася різня сім'ї Грушинських і що саме за ту різню має наступити кривава відплата. Сам Грушинський, який має взяти участь у поході, не знає ще нічого про різню сім'ї, але знає про неї Сава Й запевне інші. На передодні бою в корсунському замку гамір, багато людей, війська, ллють кулі. Опису корсунського бою не маємо, маємо жатомість опис бою під Смілою в іншій редакції VII пісні. Спочатку перемога перехилялась у сторону конфедератів, але Залізняк творить скоро „опірний

¹ Konfederacja barska. Dr. Ludwik Gąpielowicz. Kraków, 1872, стор. 74.

табор“, „зібравши в ланцюг коні, мажі, воли, жінки, попи“, зганяє „усе до купи“, обводить возами й починає новий, лютий бій. До бою загрівають „якісь лірники“, що несподівано з’являються; у підмогу Залізнякові „летить, спадає“ козацький курінь, що покинув свого ватажка Саву, і Потоцький з конфедератами подається на своє давніше місце, „але там бачить третього ворога“ — хлопів та жінок з ножами. Конфедерати оточені з трьох боків. Але до вирішного бою не приходить, бо з’являється Вернігора, приятель поляків, „і переміг та злякав козацького духа... самим собою“. Польські ряди покинули поле бою і „*nie gonieni byli i nie bici*“. Що вражає нас в образі бою Словацького, то вірний опис бою „табором“. Козаки, дійсно, б’ючися з ворогом у дорозі, розкладали вози табором; зпереду і ззаду ставили гармати, самі з рушницями прикривали боки, а коли наспіла велика небезпека, ховалися за вози і звідти боронилися немов зза укріплення.¹ Звідки міг узяти Словацький опис бою козаків „табором“? Можливо з *Eques Polonus* Старовольського або з *Description de l' Ukraine* Бопланя.

Інше діло, чи загалом конфедерати билися з коліями? Історично стверджено, що колії коло Жаботина зустрілися були з невеличким відділом конфедератів, що мав усього 40 люда, та що Залізняк розправився з ними жорстоко, бо заколото до 40 люда.² Образ бою під Смілою, можливо на шляху з Жаботина, намальований Словацьким, відповідає історичній правді. Бій під Смілою міг приключитися спочатком червня 1768 року. Підчаший Йоахім Потоцький під той час не міг боротися ані під Смілою, ані під Корсунем, бо загалом не вів боїв з коліями, а в тому часі, як знаємо з листа короля з дня 3 червня 1768 р. до Браницького, знаходився на Волошині, загнаний туди московським полковником Вайсманом після невдалих боїв в околицях Снятина. Відділи конфедератів могли здобути з коліями тільки випадково, і то не з заміром битися з ними, а щоб звербувати охотників або здобути припаси поживи, бо головні сили конфедератів були зайняті обороною Бару, що впав тільки 20 червня, власне в тому часі, в якому відбулася уманська різня. В околицях Брацлава й Умані стояли московські війська під командою Кречетнікова, призначенні для боротьби з коліями, а Браницький діяв проти конфедератів, маючи до помочі Апраксіна.³

Проф. Кляйнер здогадується, що Словацький значну частину першої редакції „Беньовського“ написав уже в осені 1840 р. Наслідком відомої статті п. н. „*Improwizatorowie*“, що з'явилася 22 лютого 1841 р. Й з'являлася отруйливою стрілою проти Словацького, поет, підіймаючи пристрастну

¹ Михайло Грушевський: Історія України-Руси, том VII, Київ, 1909, ст. 294 - 297.

² О. Гермайє, op. cit; ст. 42.

³ Dr. Ludwik Gumplovicz: Konfederacja barska, ст. 4.

боротьбу проти Міцкевича, переробив Беньовського, на думку проф. Кляйнера написав нові пісні, четверту та п'яту, і віддав „п'ять перших пісень“ у квітні того ж року до друку.¹ Дальші пісні „Беньовського“ залишилися в автографах і були перероблювані відповідно до містичного настрою та не були поетом ані закінчені, ані окончено зредаговані. На характер тих пісень, зокрема на образ Коліївщини та портрет Вернигори чималий вплив мусила мати стисла прязнь з Гощинським, що від 4 жовтня 1842 р. якийсь час жив укупі з поетом. Безперечно, під впливом духових перемін та нових поетичних планів, Словацький не в'язав ув одну цілість строф „Беньовського“, не поспішив видавати ціlosti, а натомісъ деяких мотивів, щодо яких може думав, що не буде в силі розвинути вповні в „Беньовськім“, ужив у драмах: „Ksiądz Marek“ і „Sen srebrny Salomei“.

„Sen srebrny Salomei“ написав поет у листопаді 1843 р., віддав зараз до друку і 17 січня 1844 р. мав у руках перший зброшуртований примірник. Не було в серці поетовім ненависті до коліїв, коли писав „Беньовського“, тим менше не було її під час писання „Sen srebrnego Salomei“, протикно, під той час його серце було ангельське й пробачав провини. Пишучи „Sen srebrny Salomei“, писав поет до матері в листі 28 листопада 1843 р. „з розпукою кидаюся до паперу, бажаючи жменями кидати мою душу на людей, перемінювати їх у себе, надгризати їм тіло, аж зроблю їх подібними до найкращих із смертних“.²

IV. Тименко. „Sen srebrny Salomei“.

Фантазія Словацького задержалася знову в „Senie srebrnym Salomei“ на селянськім бунті, якого героєм був мало відомий ув історії — Тименко. В „Dziejach Królestwa Polskiego“ Ю. С. Бандтке є тільки загадка, що такий бунт приключився 1769 р. (II, 527). Дійсно, 1769 р. відновилися були бунти в Україні, хоча менш голосні, за спонукою Тименка, Паченка та Журби, запорожців. Але їхні три партії числили всього коло тисячі людей, і тому скоро здавив їх відомий Стемпковський, рейментар української партії, під Звиногородкою, Сетнівкою та Вільхівцем.³ З якого джерела взяв Словацький відомість про той бунт — трудно знати. Можна тільки згадуватися, що або чув щось про нього з вуст народу в Україні, або розказував йому про нього Гощинський. Супроти того, що бунт Тименка мало відомий, фантазія поетова могла вільно розгорнути свої білі крила.

В драмі вивів поет на сцену представників двох світів — шляхетського й селянського, цебто світу панівного, упривілійованого, і світу пригніченого, експлоатованого.

¹ Beniowski. Opracował Juliusz Kleiner, ст. XX.

² Listy Juliusza Słowackiego. Wydał Leopold Méyet, том II, Lwów, 1899, ст. 190.

³ Tadeusz Korzo. Wewnętrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta. Kraków—Warszawa, том I, 1897, ст. 198.

Гостру та яскраву лінію повів поет поміж тими світами. По обидвох сторонах лінії стоять ворожі табори; єдиним виходом із ситуації — боротьба на життя й смерть, іншого посереднього шляху — немає. Тименко чув на своїх плечах нагаї (I, 166), відчував, що на шляхетськім дворі він тільки „*sługa laszy*“, знав, що представляє „*chłopstwo...czarne, krwawe, wściekłe i niekarne, wódką i miodem zalane*“ (I, 55—57), але з другого боку чув у своїх грудях вищу силу, у сні бачив „*z rycerzy wielkie hufce*“ (I, 201—202), хотів гетьманської булави (I, 205), і через те переступив границю, підняв боротьбу з шляхетським табором, хотів — „*ruszyć całą Ukrainę i z królem ją rozgraniczyć*“ (I, 224—228), іншими словами — хотів вільної, людової України. Тименко є

Przed oczyma swego ludu,
Siłą rządzący fatalną.
A bunt, podobny do cudu,
Ręką jakąś niewidzialną
Sprawionego. (II, 341—345)

Хоча серцем запалив бунт Тименко (V, 71) і хоча бунт був „подібний до чуда“, проте програв Тименко і не виборов вільної України. „*Aх! кінець Україні!*“ — кличе Пафнуцій, — „бо шляхетський стяг маятиме на курганах“ (III, 589—590). „Неначе чудо“ повелася полякам остання кривава боротьба, бо ані один живнір не згинув. (IV, 482—484). Польська шляхта перемогла, не український народ. „Більш як спіжеве гасло вільної України“ (I, 227—228), як вияснює Станислав Туровський — „заявила на терезах ненависть, жадоба грабежу та крові“¹ і через те український народ покараний за свої провини. Тименко теж покараний жорстоко — рейтентар Стемпковський робить з нього Нероновий факел, „*okropną ludu gromnicę, świeiącą bunfu trupowi*“ (V, 128—129). Але смерть переносить він мужньо, по-геройськи, як „хлоп з хати, а не трус на документах“ (V, 104—105).

V. Сава Цалинський.

На тлі Коліївщини виступають виразно ще дві яскраві постаті — Сава та Вернигора. Сава Словацького — це „пів козак, а пів шляхтич“ (Бен., II, 719, VIII Б., 60), „*człowiek z troistej osoby: z Lacha, z kozaka i z czarta*“ (II, 315 і 316). Як козак, він мав зв'язки з запорозькою Січчю. Гетьман післав був йому навіть лірників та курінь козаків, щоб покинув Польщу, і йшов зо своїми проти неї, а стане гетьманом. Хай тільки візьме в руки горючу головешку, а пустить такий пожар, що „побачить його з вікон — аж Варшава“ (Бен., V A, 45—46). Одначе Сава не хотів послухати козацької старшини, тому при першій нагоді козаки зв'язали його в лісі, а сами пішли до Залізняка би-

¹ Juliusz Słowacki: *Sen srebrny Salomei*. Спрацьował Stanisław Turowski. Biblioteka Narod., № 57, Serja I, ст. 19. Цитати з цього видання.

тися з поляками (Бен., VIII Б, 65—72). Сава, звільнений від пут Вернигорою, бореться з коліями. Польська душа побідила в ньому козачу душу. Поет, видно, був тієї думки, що людина не може довго боротися з двома душами. Можна мати тільки одну душу. В „*Snie srebrnym Salomei*“ „*kawalerstwo polskie wygnało krew kozaczą*“ (II, 306 — 307). Сава покинув накінець український народ, „прогнав з себе хлопську душу“ і став поляком. Що більше, діставши шляхетські документи, знайдені Вернигорою, стає чоловіком княжни Вишньовецької. Видеться нам думка проф. Туровського, ніби Сава й княжна Вишньовецька мали бути „зразком сподоби благородної козаччини з благородною польськістю“¹ замало обоснованою. Про те, щоб аж княжна мала прив'язати Саву міцно для польської справи, як думає проф. Туровський, немає мови, бо польський елемент завжди був сильніший у душі Сави, як український. Про те, що Словацький не вважав свого Саву за Саву Чалого, знаємо з драми „*Sen srebrny Salomei*“, де виразно каже, що він є сином гайдамаки (II, 77—78) і називає його Цалинським (V, 660). Сава Цалинський є, без сумніву, історична фігура, однаке доволі темна. В кожному разі його постать звязана з Барською конфедерацією, і не маємо відомості ані в історії, ані в спогадах, будім Сава Цалинський брав участь у приборканні колій. Знаємо тільки, що Сава Чалий, здається батько Сави Цалинського, був сотником надвірних козаків кн. Любомирського, під час повстання Верлана 1734 р. пристав був до нього, а опісля, коли повстанців розгромлено, покаявся, даровано йому кару й з того часу давався в знаки гайдамакам, за що Гнат Голий напав на нього в Немирові й убив його. Отже Словацький легенду про славні вчинки Сави Чалого в боротьбі з гайдамаками переніс тільки вільно на Саву Цалинського. Не відомо теж нічого, щоб Сава Цалинський був у яких стосунках із Запорозькою Січчю або оженився з княжною Вишньовецькою. В новіших часах ствердив В. А. Алексеїв на основі документів, знайдених ув архіві головного штабу в Москві, що Сава Цалинський був ранений у бою з москалями під Шренським 13 квітня 1771 р. і від ран помер у московській неволі.² Алексеїв ствердив отже відомості, що ми їх мали від невідомого автора „*Ramiętników do panowania Augusta III i pierwszych lat Stanisława Augusta*“ (т. III, Познань, 1840). Ті мемуари мусив читати Словацький, і з них зачерпнув гарячу симпатію до особи Сави Цалинського та взяв відомість, що Сава „*przybierał się w różne postaci, pod którymi przeglądał Rossyan, w jakiej kwocie i rozkładzie stoją*“³. Відомість про переодягання Сави приклав поет до боротьби Сави з коліями і створив мотив, як то Сава, вдаючи дячка, „вертепом хо-

¹) Op. cit. 14.

²) „Исторический Вестникъ“ 1912, том 128.

тів зворушити серця колів". Можливо, читав Словацький також статтю Вл. К. Войціцкого в „Oędowniku naukowym“ (№ 45, Познань, 1841), в якій є наведені народні пісні про Саву Чалого. Документи, що їх опублікував Щербина, називають Саву Чалого „лядським ватагом“.¹ Очевидно, що його син, який перемінив прізвище „Чалий“ на Цалинський, мусів забути про своє українське походження. Традиція каже, що з вдовою по Саві Чалим одружився польський поручник Мощинський і дав Саві шляхетсько-польське виховання.² (Далі буде).

Станиславів.

Михайло Мочульський.

ВЕЛЬМОЖНА ПАНІ КОЧУБЕЇХА.

Історична родинна драма на чотири дії.

ДІЯ ДРУГА.

Кочубеїв покій. Ліворуч — двері в інші покoї, просто — вікно в сад; праворуч у куті — великий, багатий божник: перед ним горить лампада. Стіл, крісло перед ним; по обидва боки — дві м'які лави, покриті килимами. На правій стіні — полиці з скринями й паперами

Другої ночі.

Кочубеїха (*стоїть на колінах перед божником і ревно молиться*).

Кочубей (*входить одягнений, із шапкою в руці, понурйй, приголомшений; кидає шапку на лаву й роздається*).

Мов тать внощі... І в домі, і в дворі
Всі сплять уже спокійно й безтурботно,
І тільки я... і тільки ми...

Кочубеїха (*скінчивши молитву, підводиться*).

Ти сам?..

Чи може Й не насміливсь до Мазепи
Явитися перед Його безличні,
Лукаві очі?.. Бачив ти Його?

Кочубей (*махнувши рукою, важко опускається в крісло й скилле голову*).

Відклини Й гетьманує він, такого
Безчестя я не зазнавав од нього:
Мов на слугу свого, кричав на мене,

¹ „Kiev. Starina“, 1891, кн. 10.

² Євген Рихлик: Сава Чалий і Сава Цалинський у польській літературі („Збірник заходознавства“, Київ, 1929, ст. 85).

Коли ж я про дочку́ згадав, то мало
Не витнав теть... Згадав про кривди всі,
Що ніби я їому́ іх заподіяв,
А за дочку тебе картав жорстоко:
Казав, що ти не мати й булá,
А лютая катівка, я ж про неї —
Як той отець жорстокий про Варвару
Святу... Казав, що доки я тебе
Та не приборкаю як слід, то доти
Дочки він нам не вéрне...

Ко чубе́ха. Так?.. Менé
Приборкатъ треба, не дочку?

Ко чубе́й. Казав,
Що де в родині всем керув хвіст,
Там блудить голова... Оце й усе...
Немов прибитий пес, від нього вийшов
Я, згáньблений, не бачивши дочки,
І крадькомá, аби ніхто не зрів
Могб стидовища, вернувсь додому.

Ко чубе́ха (пройшовши мовчки покоем):
Про прязнь тут його ви говорили —
Полковники і ти... Тепер і сам
Ти пересвідчивсь в прязні отій...
Ти пересвідчився тепер і сам,
Що не дарма моя душа його
Ненáвидить наперехід, що правду
Не ви, а я в існáвисті своїй
Відчула й відчуваю гостро.

Ко чубе́й. Так,
Тепер я бачу сам.

Ко чубе́ха. Цей лицемíр,
Цей гад, недоляшок, до булавí
Добившись підступом, лихим лукавством,
Вас всіх, всю генеральну старшину,
Вважає за іншо, за слуг своїх,
Підліжків і рабів, хоч не один
Із вас достойніший встокрут за тього
Носити булаву. Хіба не варт
Того, скажім, наш сват, старий Апостол,
Або полковник Гóрленко Дмитро,
Чи той таки обозний Ломиковський,
Та й ще багато лицарів значних?..
Але з усіх їх — ти на булаву
Найбільше маеш право. Не тому
Про це тобі кажу я — свідок Бог! —
Що дбаю цим задоволіти свою

Гординю, — вимислити це могла
Лише дочка в злобі своїй неситій
На рідину шеньку...

Ко чубе й (*кидає на неї здивований погляд*).
Правда це?.. Не чув.

Ко чубе Ї ха. Спітай в старої няньки.

Ко чубе й (*сумно хилить голову*). Дожилися...

Ко чубе Ї ха. Моя душа ображена за всіх.

Він хто? Душою й серцем хитрий лях,
І віри ляської, хоч це й ховає,
Будуючи церкви, а не костьоли.
Не раз і ти мені казав, що він
Речами й поступованням своїм
Тобі здававсь испевний...

Ко чубе й. Я й тепер

Кажу те саме знов, але тобі
Самій — лише тобі, а більш нікому...
Скажу тобі ще більш: ознаки суть,
Хоч як він це ховає од усіх...

(*Поглянувши на двері, потім на вікно, накидається наперед і говорить пригніченим голосом*):

...що через круля польського зо шведом
Змовляється він... проти кого — знаєш.

Ко чубе Ї ха. Ще й так?.. Тоді я вже нікого з вас
Не розумію збусім. А тебе
Тим паче: бути на єдиний крок
Від булаві гетьманської і з рук
В недбляшка не вирвати її —
Це — глупота безодня та ще й злочин
Тяжкий і супроти самого себе,
І проти батьківщини та царя...
Ти ж присягав цареві — якщо ж зраду
Пекельну покриваеш? Та ж тим самим,
Хоча й не доброхіть, і ти з ним в спілці...
Ко чубе й (*випроставшись, злякано*):

Як міг язик твій вимовити це?..
У спілці? я? із ним? проти царя?..
Ти приголомшена тяжким нещастям
Родинним і не знаєш, що вірзеш.

Ко чубе Ї ха. Та ж так виходить: покриваеш ти
Його зрадливі заміри, то значить
Усе одне, що в спілці.

Ко чубе й. Що ж чинити
Я мусів би, на думку як твою?
Ко чубе Ї ха. Те саме, що і він. Адже Москва
Про вас усіх докладно знає все,
Бо їй про все доносить сам Мазепа.

Ко чубе й. То ти хотіла б, щоб і я на нього
Доніс Москві?

Ко чубе Іха. Інакше ж як? Нехай
Підступна зрада зріє до кінця?..
Ні Бог, ні цар тобі цього ніколи
Не подарують.

Ко чубе Й. Знає Бог святий
І наскрізь грішну мою зрити душу,
То ж знає Він, Всевідущий, і те,
Що в ділі цім мое сумління чисте.
Що ж до царя, то чим би я підпер
Свое донесення? Адже не маю
Я на папері доказів ніяких,
Без них же — мусиш знати ти, що буде...

Ко чубе Іха. А нічогісінько.

Ко чубе Й. Тортурі й смерть!..
І уявити тільки — в жилах кров
Холоне.

Ко чубе Іха. Ні, не вірю я... Ти хто —
Простак якийсь, що зважиться десь хтось
Тебе узяти на тортурі?.. Уряд
Високий твій — тобі найкращий захист:
Суддя ти генеральний, хто ж тобі
Посміє не поняті віри? хто?..
Коли ж слова свої скріниш ще
Святою присягою й чесний хрест
На правди знак побожно поцілуваш,
Тоді не треба і паперів жодних.

Ко чубе Й (по хвили задуми).

Ні, ні... в Москву я не поїду... Ні!..
Що може бути гідше і страшніше,
Як ліва та Москва! Бррр... (*Здригається від
огиди*). Далеко краче

І безпечніш беззбройному попасті
Поміж ведмедів лютих... Знаю я
Її, брутальну і брилику... Та й як?
Чого? — спитає всяк, а сам Мазепа
В ту ж мить зміркує, як і що, й царя
Понаглиться попередити, — отже.
Не встигну я інше сказати щось,
Як попаду в Приказ Преображенський,
А там, голубко, не жартують, ні!
І приказка вже складася у них
Про це: донощикові перший кнут

Ко чубе Іха. Тебі й не треба їхати туди.

Ко чубе Й. То що ж як? А хто ж поїде?

Кочубеїха. Треба

Знайти когось.

Кочубей. Не згідиться ніхто.

Хіба знайти якогось волоцюгу
І одчайдуха, але як йому
Довіритись? Від нас діставши гроші,
Він просто піде до Мазепи й там
Розплеще все, діставле знов заплату
І зникне в безвість...

Кочубеїха. Не таке це діло,
Щоб доручать пройдисвітам його.
Людей поважних, вірних і статечних
Знайти ми мусимо для цього.

Кочубей (*безнадійно махнувши рукою*): Де
Вони, ті люди, що цішли б доброхіть
На певну смерть?..

Кочубеїха. Чому на смерть?.. Чому
Та смерть тобі спокою не дає?..
Вона — для волоцюг, для черві, бидла,
А хто ж посміє в тій Москві дурній
Зухвалу руку зняти на людину
Позажну, що надав довір'я їй
Сам Кочубей, а не абихто?

Кочубей. Спробуй —
Знайди таку людину.

Кочубеїха. Й зробиш ти,
Що треба?

Кочубей. Обіцяти можу я
Охоче, бо її не знайдеш ти.

Кочубеїха. А як знайду?

Кочубей (*байдуже*): Твоє то буде щастя.

Кочубеїха. То щастя буде наше.

Кочубей. Може й так.

Кочубеїха. Не „може“ — справді так. То ж почекай —
Я зараз. (*Виходить*).

Кочубей (*з великим подивуванням, пожашаним з острогом,*
живиться ій услід). Та куди ж ти, Любко?..

Голос Кочубеїхи. Зараз!..

Кочубей (*щє хвильку сидить нерухомо, далі безпорадно озирається, очі йому наливаються страхом; стиснувшись, він засовує пальці за коміра й крутить головою, немов би душно йому, й він хоче розірвати його; времі, кинувши погляд на незапнунте вікно, він рвійно зривається з місця, підходить до вікна й припадає до шиби чолом: переконавшись, що згадвору ніхто не заглядає у вікно, він покванно спускає запону, відходить насеред покою й тривожно дослухається до кроків, що чує з сусіднього покою*).

Це, Любко, ти?.. (*Голос йому вривається, очі й знову наливаються жахом: він не спускає їх з дверей, немов чекає появи якогось привиду*).

Нянька (*стає на дверях, намагаючись старечими очима розглянутись, чи є хто в покой*).

Хтось є, а я не пізнаю...

Василю, ти?..

Кочубей

Я, няню.

Нянька.

Та чому ж

Ти світла не засвітни?

Кочубей (*потрохи заспокоюючись*): Нáшо, няню?..

В півднівряні ховати легше нам

Печаль-скорботу нашу та наругу.

Нянька (*переступає порога й підходить до нього*).

Чого то Любка знову до ченця

В його покій пішла?

Кочубей (*здивовано*): Ченця?! Якого?..

Нянька. А ти хіба не знаєш? не казала

Вона тебе?

Кочубей (*про себе*): То це людина та?..

Звідкіль же взявся він?

Нянька.

Та ж приближалось

До нас їх троє: двоє молодих

Десь з челяддю почують, а старий —

В покойку біля пекарні. Любка,

Як з двору ти пішов, із ним ввесь час

В покой тім тихенько розмовляла...

Гадала я, що знаєш ти, про що,

А ти не знаєш, бач, і про ченці...

Кочубей. Про щось побожне, мабуть: знаєш же,

Як Любка бесіди побожні ці

З людьми святыми любить...

Нянька (*озирнувшись на двері*): Знаю, знаю...

Але... по ній я бачила, що тут

Не те...

Кочубей (*злякано*). А що ж?.. Що-небудь чула ти?..

Нянька. Та де! Коли б я чула, не питала б.

А ще тебе б сказала нишком.

Боюся я... (*знов озирається на двері*).

...боюся я, що рада

Про Мотрю в них...

Кочубей (*здивовано*): Про Мотрю із ченцем?!

Нянька. Еге ж, про неї: чи не має Любка

На мислі в манастир Ії віддати

І радиться про це з отим ченцем?

Кочубей. Ні, няню, ні: допіру з нею я

Про Мотрю розмовляв: про монастир
І згадки не було.

Нянька.

Нехай і так,
А ти проте вважай, шильнуй, Василю,
Щоб бідної не скривдили дитини,
Бо з Любки станеться: в шаленім гніві
Ладна вона загнать її хоч в пекло.

Кочубей. Не треба, няню, так... Ти знаєш,
Що Мотря наша вже не в нашій волі.

Нянька. Та знаю ж, але статись може все...
Ти був у них?

Кочубей. У кого, няню?

Нянька (*досадливо*):   В кого:
В гетьмана й Мотрі... Бачив ти її?

Кочубей. Я був, але її не бачив, няню.

Нянька. Чому? Він не пустив її, чи що?

Кочубей. Мене до неї, няню, не пустив,
Ще й вилаяв.

Нянька. Так, так, — щоб не злякати
Дитини. А тебе картав за те,
Що волю ти даваш велику Любці
І трохи не приборкаєш її...

Кочубей (*аж відступає од подивування*).

А ти звідкіль довідалась про це?

Нянька. Бо я й сама зробила б так, якби
Була гетьманом... (*Свариться на юного пальцем*):

Гей, Василю, слухай:
Май розум! Не чіпай ти їх... Чого
Пішов туди? Чи пашентів послухав
Ти Любчиних?

Кочубей (*тривожно позирає на двері*). Мовчи, мовчи про це!

Нянька. А хто тобі порадить, як не я?..

Кажу ізнов тобі: не руш ти їх
Ясного щастя! Хай ідуть до шлюбу...

(*Озирається*).

А Любці ти не потурай, бо це
Не доведе вас до добра. Найпаче ж
Ти стережись її порад безумних,
Що з гніву її люті повстають у неї...
Ченця тогі ти бійся, як огню:
Хай молиться, не лізе в людські справи...

Кочубей (*наслухаючи*):

Гаразд, але про це вже годі, няню:

Я чую кроки Любчині...

Нянька (*повертаетсяйти*).

Гаразд,

Піду я, ти ж не забувай тогі,

Що я тобі казала... (*На дверях зіткнулася з Ко-чубеїкою*).

Ко чубеїха (з підозрінням): Ти чого
Тиняєшся, стара, й не спиш ще й досі?

Нянька. Отож шукаю сну до всіх покоях:
Утік десь, клятий, — не знайду.

Ко чубеїха. Іди ж
Ще в себе пошукай або пожди
Його, ужлавшись в ліжко, й не тиняйся,
Мов пеприкаяна... (*Пропускає її*).

Нянька (*виходить*): Іду, іду, —
Не гримай...

Ко чубеїха (*входить*): Що вона забула тут?
Чого приходила?

Ко чубеї (*ходить по покою*): Чого ж... Про Мотрю
Питала... Знала звідкілясь, що я
В гетьмана був допіру...

Ко чубеїха (*гнівно*): Мов той шпиг,
Вона свого усюди суне носа...

Ко чубеї. За все життя своє зжилася з нами:
Тому тяжка жура й скорбота наша
Й її гнітить добряче серце й душу, —
Не проста ж баба, а шляхтянка: серце
Й душа у неї чулі і шляхетні.

Ко чубеїха. То й хай лягає спати... Постривай,
Підū погляну, чи лягла: сюди
Святий чернець иебаном прийде, тож
Ніхто його тут бачить не повинен.
(*Виходить*).

Ко чубеї (*хапається за голову й шепоче*):
Збожеволіти можна... Боже правий!
До чого йдеться все це?.. (*Падає перед образами на коліна*). Горде серце
Смири її, мій Боже, й правий дух
В пій обнови, мені ж дай силу й міць
На дальшу хресну путь...

Ко чубеїха (*вертається*). Гаразд усе...
Ти молишся?.. Молись, нехай Господь,
Що бачить горе та наругу нашу,
Поможе нам її помстити.

Ко чубеї (*важко підводиться*). Хто він?
Ко чубеїха. Із Опаської обителі святої,

Із міста Сівського. З двома ще він
Вертається додому з прощі в Лаврі.
Бесідувала з ним сам-я-а-сам двічі:
Людина щира, з розумом і вчені,

Вельможна пані Кочубеїха.

А головне — ненавидить Мазепу
За ляські звички й нахили його.

Кочубей (*сполохавшись*):

Казала що Йому?

Кочубеїха. Не бійсь: я з глудзу
Не зсунулась з тобою ще. У нього
Випитувала покищо, що треба,
На їх святу обитель щедрі дари,
Казала, дам. Про діло ж сам ти вже
Балакай з ним: це справа не жіноцька.

Кочубей (*ратом відчувиши несвітський жах*):

Початок це кінця...

Кочубеїха (*здивовано*): Кінця?.. Якого?

Кочубей. Я вже казав тобі.

Кочубеїха. Дурниця!.. Це
Кінця початок справді розпочнеться,
Але Мазепиного, а тобі
Замріє ісзвінний шлях — до булаві.

Кочубей. Боюсь, що шлях той буде... на Голготу.

Кочубеїха. Нехай, але той шлях — Господня путь,
Коли і Він, благий, його обрав,
То не нікчемним нам його цуратись.

Кочубей. Його, благого, ждало воскресіння
Наприкінці того шляху, мене ж...

Кочубеїха. Тебе чекає влада й булава
Та милості царські... Але доволі
Про це: я чую йде святий чернець.

(*Підводиться і йде Никанорові назустріч*).

Це, отче, ти?... Позамикав усі
Ти двері за собою?

Никанор (*на порозі*): Так, — усі,
І приідох, як древле сам Христос
В Єрусалимі, дверем затвореним.

Кочубеїха. То просим милости сюди, до нас.
Це — муж мій, Божий раб Василій.

Никанор (*входить*). Мир вам.
(*Вклопяється Кочубеєві*).

Кочубей (*підходить під благословення й цілує руку*).

То прошу ж сісти, отче...

Кочубеїха (*підказує*): Никаноре.

Кочубей (*показує на лаву по другий бік столу*).
Сюди, сюди...

Никанор (*сидіє*). Спаси Господь.

Кочубей (*пройшовшись у задумі покоем*): Скажи
Одверто, отче Никаноре, нам,
Чи можем ми довіритись тобі?

Никанор. Не відаю, про що речеш мені,
Господарю достойний.

Кочубей. Річ дишкретна:

Про те, що я сказав би, опріч нас —
Мене, ій й тебе —, ніхто не сміє
Нічого знати, бо інакше — смерть.

Никанор (злякано): Німий я, аки риба.

Кочубей. І не зрадиш?

Никанор. Нехай Господь десницею свою
Тоді скарає Юду.

Кочубей (бере з божника образ Розп'яття).

Присягнись

Хрестом цим чесним, що не зрадиш нас,
Коли відкриємось тобі з довір'ям.
Присягнемо і ми теж на хресті,
Що й в найстранишіших муках на тортурах
Не зрадимо тебе.

Никанор. Хай хрест святий

Поб'є нікчему й грішника мене,
Коли уста мої єдине слово
Про те, що тут почую, ізрекуть!

(Христиться й цілує образа).

Кочубей. Ти, Любко.

Кочубеїха (підходить до образу й підіймає два пальці правиці вгору). Як Господь святий за нас
Постраждав на хресті, так я готова
Постраждати за правду в лютих муках!

(Христиться й цілує образа).

Кочубей. Я присягаюсь теж перед Хрестом святым
Не зрадити тогб, кому оце
Довірюся, хочби мене й на муки
Взяли за це.

(Христиться й цілує образа).

Никанор. Амінь.

Кочубей (ставить образа на місце).

Тепер до ліла...

(Ходить у задумі покоем).

Кочубеїха (садає на лаві по другий від ченця бік столу).
Кажи ж ужє: святий отець чекав.
Чого вагаєшся? чи не надумавесь
Іще за довгі роки?.

Кочубей (зупиняється перед ченцем, хоче почати розмову,
але, побачивши, що двері відчинено, йде й зачиняє їх,
а вертаючись, позирає на вікно).

Це страшнē,

Що я казатиму тобі... Гетьман

Мазепа хоче зрадити царя
 Й віддать полякам Україну, — цим
 Московському він царству шкоду й страту
 Велику заподіє, нас же всіх
 В неволю ляську запроторить знов.

Никашор (*вжахнувшись*):

О, Юда злочестивий! Як Господь
 Не покарає зрадника на смерть!

Кочубейха. Видімо час йогб ще не прийшов.

• Але повинні ми про це подбати
 Й лукавій зраді стать на перешкоді.

Никашор. Воїстину повинні... Що ж чинити?

Кочубейха. А треба, щоб про це довідався цар,
 Що ж він учинить — то царська вже воля.

Кочубей. Чинити що... Багато думав я
 Над цим безсонними ночами й сам...
 Найрозумніш булб б мені самому
 Побрати в Москву й усе докладно
 Цареві розповісти там, але...
 Високий уряд маю я, й моя
 Далека подорож відома буде
 Гетьманові, та й дозволу йогб
 На це потрібно. Що ж скажу йому?
 В якій пойду справі? Одурити
 І вигадати щось, якусь причину —
 Даремна річ: якбли не повірить,
 Бо всякого зін наскрізь бачить зразу
 Й думки. Його читав непомильно,
 То ж діло це загине, не почавпись...
 Тоді надумав я знайти людінну
 Статечку, чеснку та побожну, йй
 Довіритися широко й попрохати
 На себе взяти діло це: юно
 Тяжке, але — на те на світі живемо,
 Щоб зло поборювати й правді путь
 До перемоги торувати. Сам
 Господь в цім помішник і оборона.
 Така людінна — ти, святий мій отче.
 Ждемо ласкавої твоєї згоди.

Никашор. Спаси Господь, господарю ласкавий,
 За милостіве слово і довір'я,
 Але я що?.. Аз есмі мізерний раб
 Всевишнього, прости собі чернець,
 То як же доступлюся до царя?
 Мене і слухати ніхто не схоче
 З вельмож високих...

Кочубей.

Знаю я, але

Тобі, мій отче, до царя самого
І не треба: попадеш в Преображенський
Приказ, а там свої в Мазепи люди,
То ж наберешся лиха... Зробиш ти
Інакше: духовник царський — це мій
Старий і щирый приятель: до нього
Від мене звернешся Й усе йому,
Як на духу, розкажеш наодинці,
А він вже знатиме, що має далі
Чинити. Це Й усе, що маєш ти
Зробити. Діло не велике це,
Але велику ним прислугу зробиш
Ти вірі православній і врятуеш
Цим батьківщину від ярма повбого.

Никанор. Як так — потищуся я, але — есмь вбогий.
Як дрозвле Лазар, путь же до Москви
Далека вельми, й люди там — халуги:
Без пеяляїв нігде ступня не ступиш.

Кочубеїха. О, це вже турба наша, чесний отче:
На подорож дістанеш щедрі дари
Для себе й для духовника.

Никанор (підводиться). Спаси
Господь! Рука даючого вовіки
Да не оскудіває!.. А коли
Я маю вирушити в путь далеку?

Кочубеїха. Понаглітись потрібно, чесний отче:
Найкраще вирушити у дорогу
Від нас удосвіта.

Никанор. Зіло розумно
Есть рано в путь стопи своя направить,
Ще ворогові спящу.

Кочубеїха. То ж ідем:
Спочинеш трохи на дорогу, я ж
Приправлю все, що треба.

Никанор (до Кочубея): На-добранич,
Господарю ласкавий. Все вчиню,
Що наказав мені ти, і Господь
Святий і цар да покарають Юду!..

Кочубеїха. Амінь. (До Кочубея).

А ти, Василю, теж не гайся:
Стомився ж, певне, духом ти і тілом,
То йди спочити.

Кочубей (важко сідає в крісло). Так, стомився я...
(Кочубеїха, за нею чернець, виходять).
(Довга пауза).

Ко чуб е й (*сидить з похилою головою*).
Так... Alea iacta est... Але

Що буде з цього, що?..

Н яи нка (*стає в дверях на порозі й, озирнувшись назад, якусь хвилю мовчики дивиться на Кочубея, незаважена ним*).
Василю...

Ко чуб е й (*глякано кидаеться в кріслі*).
Хто...
Хто тут?.. Це, якю, ти?.. Чому не спиш?..

Н яи нка (*ступає кілька кроків до нього*).
Чому?.. Бо клятий сич десь на даху

Кричить і спати не дає. А ти
Хіба не чув?

Ко чуб е й.
Не чув, голубко...

Н яи нка.
Шкода...

Якби ти проклятого був почув,
То певне не вчинив би тут допіру
Того, що ти вчинив.

Ко чуб е й (*вражено*):
Чого... чого
Я не вчинив би?! Й звідки знаєш ти,
Що я вчинив тут?

Н яи нка.
Накричав мені
Про все те з даху осоружний сич...
Не ймеш ти, бачу, віри... Віща птиця,
Та доброго нічого не віщує.

Ко чуб е й. Що ти говориш? — не в тямкій мені.

Н яи нка. Кричав уперто він, що Кочубей
Послухав жінки злої і продав
Свого гетьмана...

Ко чуб е й (*стоплюється, понятій жахом*).
Боже!.. що ж це?.. що це?..

Н яи нка. ...а з ним продав і рідну Україну
Недолюдкам московським, щоб самому
Натомість стати за гетьмана враз
І жінчину пиху задовольнити...

Ко чуб е й. Та хто ти — привід чи маря?.. Вві сні
Мені ти мариніся чи євіч?.. Хто
Сказав тобі про це?..

Н яи нка.
Кажу ж тобі,
Що сич кричав... той птах сумний і віщий...
Стогнав од болю він і серцем плакав,
Що доленька твоя гірка, Василю,
Що булава для тебе затяжка —
Обрве руки й голову тобі...
А-киш, лихий! — на нього я гукнула, —
Стогни і плач на голову свою!..
Він знявся й десь у темряву полинув...

Під'уже й я... час спати — пізно вже,
Ось-ось у вікна гляне день, а з ним
Нові турботи і страхіття... Той
Чернець ще не пішов: юще не пізно,
Василю... ще вернуть його не пізно...
Добранич... Хай Господь спасе тебе,
Василю... (Виходить).

Ко ч у б е й (*як не свій, поривається йти за нею*).

Няню, постривай... (*Голос йому вривається, руки опускаються, розпучливий погляд йї услід застигав на довгу тварину, а уста ледве ворушаться*). Пішла...
Віщув лихом смерть... (*Озирається*).

,Нехай Господь
Спасе тебе, Василю“... Так, рятунок
Від того, що ще станеться, лиш в Бозі...
(*Очи його раптом спалахнули; він ступає кілька кроків до дверей*).

Ченця вернути... ще не пізно, ні!..
(*Зупиняється*).

А Любка!.. (*Стойть, шепочучи*):

Пізно... пізно... Воля скута
Моя... О, Боже мій, спаси й помилуй!..

(*Падає перед божником на коліна, припадає чолом до землі й так остаеться, не рухаючись*).

Ко ч у б е І х а (*з'являється на дверях, оглядає покій: побачивши чоловіка, розплаканого перед образами крижем, стойть коротко й дивиться на його поглядом, повним погорди й зневаги, далі тихо повертається й зникає*).

Спирідон Черкасенко.

МОЄ ЖИТТЯ.

Автобіографічна хронологічна капіта.

10. І. Огієнко — на тяжкій службі Народові: Головноуправління Міністер Уряду Української Народної Республіки 1919—1920.¹

1919. 15. XI. субота. Кам'янець-Подільський. Призначення Міністра Ісповідань І. Огієнка Головноуправлінням Міністром Уряду Української Народної Республіки. Ніякої інструкції Головноуправліненному не дано. „Робіть, що буде потрібне“, наказала Директорія.

1919. 15. XI. Вночі з 15. на 16. XI. виїхав із Кам'янця-Подільського Диктатор ЗОУНР д-р. А. Петрушевич, позоставивши біля Університету багато свого майна й записку до Ректора І. Огієнка прийняти те, як дарунок Університетові.

1919. 15. XI. Докладні вияснення Міністра Ісповідань о. Протоієрею Вас. Липківському в справі його хиротонії від Екзарха Грузії.

¹ Офіційні матеріали, що наводяться в цім розділі, подав Ол. Доценко в своїй праці: „Літопис української революції“, 1924 р. т. II. кн. 5. Багато матеріалів подав Й. Н. Григорів у Скрантонській „Народній Волі“ 1936 р. за березень-квітень.

1919. 16. XI. неділя. Виїзд із Кам'янця-Подільсько Уряду Української Народної Республіки й небагатьох вищих урядовців. Головна маса урядників позосталась у Кам'янці.

1919. 16. XI. Наказ єпископа Подільського й Брацлавського Пимена від 10. XI. № 2679, 2680 і 2681 про заборону священнослуження Прот. о. В. Липківському, свящ. М. Крамаренкові та свящ. П. Табінському за те, що „отложились отъ московского Патріарха, признавъ автокефальность Украинской Церкви“ та „вступили въ число членовъ Кирилло-Мефодієвського Братства, агитировавшаго противъ православной русской іерархії“.

1919. 16. XI. Виїзд із Кам'янця двох членів Українського Священного Синоду: о. В. Липківського та о. М. Крамаренка.

1919. 16. XI. Година 5—7 вечора. Конференція Головноуповноваженого Огієнка з Прем'єр-міністром Іс. Пр. Мазепою. Мазепа заявив, що нічого не знає про умови, на яких польське військо займає Кам'янець. Головноуповноважений нехай робить, як вимагатимуть обставини. Між іншим постановлено, що вільні помешкання для військової польської влади вкаже Губерніяльний Комісар Поділля Микола Кондрашенко (ес-єр), що позостається в Кам'янці й що прийшов на кінець цієї Конференції.

1919. 16. XI. О год. 9-їй вечора покинув Кам'янець останнім Прем'єр-міністер Ісак Мазепа.

1919. 16. XI. неділя. О годині 11-їй вечора сьома польська дивізія зайняла Кам'янець-Подільський. Писаної умови про зайняття не було, — була тільки словесна умова з зв'язковим офіцером кап. В. Чарноцьким (О. Доценко: „Літопис української революції т. II. кн. 5, 1924 р. ст. 127“).

1919. 17. XI. О год. 4-їй вранці прибув до Головноуповноваженого полковник, представник військової польської влади, з запитом про вільні помешкання для них. Головноуповноважений поїхав із ним до Губерніяльного Комісара Поділля М. Кондрашенка, але виявилось, що той вночі виїхав, нікого не повідомивши.

1919. 17. XI. Огієнко призначив Білинського (галичанина) заступником Губерніяльного Комісара Поділля замість М. Кондрашенка, що самовільно покинув посаду й Кам'янець.

1919. 17. XI. Таємний наказ Ради Міністрів УНР з Прокурора, щоб Міністер Огієнко, як Головноуповноважений, негайно знищив Експедицію Заготовок Державних Паперів, а всіх урядовців, що лишилися в Кам'янці-Подільському, звільнив зо служби. Огієнко цього розпорядження не виконав.

1919. 17. XI. Поставлення таємної варти в Експедиції Заготовок Державних Паперів, щоб на перший приказ Міністра Огієнка знищити її.

1919. 17. XI. Переговори Міністра Огієнка з вищою військовою польською владою про правне забезпечення Експедиції Заготовок Державних Паперів.

1919. 19. XI. Наказ єпископа Подільського Пимена від 10. XI. № 2682 про заборону священнослуження о. Протоієреєві Євфимієві Сіцинському такого ж змісту, як і іншим, див. вище під 16. XI.

1919. 20. XI. Головноуповноважений і Міністр Ісповідань звільнив від керування Подільською й Брацлавською єпархією єпископа Пимена „за руйнування Української Автокефальної Церкви, за непослух законам Української Народної Республіки, за втручання в компетенцію цивільної влади й за агітацію на користь Денікіна“ (Наказ № 23 за 20. XI. 1919 р.).

1919. 20. XI. Головноуповноважений звільняє з посади священика Олександра Юр'євського, незаконно призначеної Подільським єпархіяльним місіонером.

1919. 21. XI. Представник Польської Влади, кап. В. Чарноцький, уявив єп. Пимена під свою оборону, заявляючи, що заборонить йому всяку протиукраїнську агітацію. Міністр Ісповідань не відмінив свого наказа. Єп. Пимен наказа не виконав.

1919. 21. XI. Видача Міністрові Огієнкові охоронної грамоти від вищої військової польської влади на Експедицію Заготовок Державних

Паперів й дозвіл друкувати українські гроші. Цим уратовано рештки державності, а всі українські урядники й учительство мали платню.

1919. 23. XI. Наказ Головноуповноваженого й Міністра Ісповідань ч. 16 про призначення до Подільської Духовної Консисторії тимчасового Комісара „для догляду за виконанням розпоряджень Уряду Української Народної Республіки в справах державно-церковного життя“. Наказом ч. 195 таким комісаром призначений Арсен Длуго-пільський.

1919, листопад. Міністер Огієнко створив Раду Головноуповноваженого Уряду У.Н.Р. До цієї Ради входили Голови або представники від усіх українських партій, а саме: б. Державний Секретар М. А. Корчинський, б. Прем'єр-Мініster Вс. Голубович, б. Міністер Іван Липа, Ол. Ковалевський, д-р. С. Баран, І. І. Кобза, М. Білинський, Килимник, М. Бавр та ін. Усі важливі рішення Головноуповноважений Огієнко робив тільки по нараді: з цією Радою. Спочатку Рада збиралася двічі, пізніше раз тижнево, а ще пізніше — у міру потреби.

1919. XI. Організація позосталих у Кам'янці українських урядовців. Створення Уряду Головноуповноваженого з великим числом референтур во всіх ділянок державного життя. Усім урядовцям виплачується відповідне утримання.

1919. XI. Головноуповноважений призначив генерала О. Хв. Колодія референтом військових справ. Аж до своєї смерті (від тифу) генерал сумлінно й старанно виконув свої обов'язки.

1919. XI. Предложения Головноуповноваженого п.п.: М. А. Корчинському, І. І. Кобзі та І. А. Липі стати товаришами Головноуповноваженого, бо йому самому тяжко працювати. Всі відмовились, вказуючи на непевну політичну ситуацію, а в дійсності ніхто не хотів „працювати з поляками“.

1919. XI. Прокання Огієнка до Ради Головноуповноваженого обрати заступника Головноуповноваженому. Всі відмовились, мотивуючи тим самим.

1919. XI. Скарга Міністра Огієнка до Ради Головноуповноваженого, що ті представники соціялістичних партій (с.-д. та с.-р.), що працюють у Раді Головноуповноваженого, поза нею ведуть сильну, неперебірливу в засобах, агітацію проти цього, як устно, так і письменно в есерівськім денніку „Трудова Громада“, а це сильно шкодить українській справі й осмішув Міністра в очах чужинців. Рада осудила цю діяльність соціялістичних партій, а Міністрів Огієнкові висловила повне довір'я. Міністер Вс. Голубович урочисто прирік, що зберігти своїх від агітації, але обіцянки не виконав.

1919. XI. Організація півурядового безпартійного демократичного денніка „Наш шлях“, редактор Міністер Почт і Телеграфів Ілар. Федорович Косенко. Видача коштів на цей орган. Редакція містилася в п'емешканні Українського Клубу й виконувала завдання Головноуповноваженого.

1919. XI.-1920. Невпинна матеріальна допомога галицькій еміграції. Підшукання способів опіки над нею. Видача допомог на прожиття.

1919. Огієнко створив Комітет для допомоги галичанам, що вERTAЮТЬСЯ додому. Видача допомог на повернення додому.

1919. 24. XI. Рішучий протест Головноуповноваженого перед зв'язковим польським офіцером про те, що 21. XI. забрано без дозволу й порозуміння санітарне та господарське майно шпиталю Червоного Хреста в с. Панівцях під Кам'янцем.

1919. 26. XI. Наказ 2717звільненого єпископа Подільського й Брацлавського Пимена по єпархії, що „всі священнослужителі, подчиняючися распоряженіям Українського Синода, будуть запрещаеми мною въ священнослуженії съ преданіемъ ихъ церковному суду Всероссійского патріарха“.

1919, кінець листопада. З наказу військової влади забрано телефонні апарати зо всіх українських інституцій. На протест Головноуповноваженого повернено телефона тільки йому.

1919. XI.—1920. III. Головноуповноважений кілька разів висилає телеграми до Головного Отамана С. Петлюри в Варшаву й до Української Місії там. Телеграми до адресатів звичайно не доходили.

1919, початок грудня. Головноуповноважений зорганізував Комісію для опису всього майна, що забрало польське військо.

1919, грудень. Велика небезпека для цілості готівки Українського Державного Банку. Головноуповноважений Огієнко скликає поширену Раду, закликає Державного Контрольора І. Кабачкова й ін. і на таємній нараді доповідає їм про сучасний стан. Нарада постановила: 1) Негайно перевести грошуеву готівку до Університету й поставити коло неї варту: одного урядовця Банку й одного Університету. 2) Негайно частину готівки видати на підтримку дальнішого існування українських установ. 3) Нідповіданість за цей акт громадянська Нарада приймає на себе. 4) Про це все скласти таємного протокола. На основі цієї постанови Головноуповноважений негайно видав: 1) 25.000.000 карб. на утримання професури й урядовців та на купівлю двох будинків дия Українського Державного Університету (гроші ці передано на схованку: Проректорові М. Федорові й Деканам: В. Бідону, А. Білецькому та Х. Лебідь-Юрчикові). 2) Відіслан до Києва осібним післанцем 7.000.000 карб. на утримання Академії Наук і 4.000.000 на утримання Академії Мистецтва та українських гімназій. 3) Видав великі суми українським видавництвам і пресі.

1919, грудень. Рішучий протест Головноуповноваженого з приводу забирання українського майна без поквитування.

1919, грудень. Донос Польській Владі єпископа Пимена, ніби Міністер Ісповідань веде серед духовенства противольську агітацію. (Далі буде).

Хроніка наукового й культурно-освітнього життя.

† Ігор Лось п. 27 травня, після довшої тяжкої недуги помер у шпиталі ві Львові д-р філ. Ігор Лоський. Покійний походив із старої шляхетської родини й був сином відомого українського діяча проф. Костянтина Лоського; народився він 15. XII. 1900 р. в Любліні, де батько його був тоді досить високим російським урядовцем; курс середньої освіти пройшов у Грубешові, Кельцах та Петербурзі, а восьму класу гімназії скінчив у Києві, в гімназії українській. Тут розпочав він патріотичну українську працю, засновуючи разом із декількома товаришами „Український Осередок Середньошкільників“. Це був перший крок Покійного на шляху визвольної боротьби й любові до Батьківщини: відтоді йшов він ним до кінця свого короткого й тяжкого життя. На цьому шляху бачимо його zo зброяю в майже хлоп'ячих іще руках, повного запалу, в бою під Крутами. В 1918 р. Ігор Лоський працював у Міністерстві Закордонних Справ у Києві, а в 1919 р. виїхав у складі нашого посольства до Швеції, куди його батько призначений був послом. Там, у Швеції, занедужав він уперше на сухоті, однаке санаторійне лікування побороло недугу, дозволяючи йому повернутись до нормального життя. В 1920 р. Покійний опинився в Австрії та Німеччині (Берлін), де студіював університеті, приймаючи живу участь у житті нашої студентської молоді як Голова Студентської Спілки, віддаючи себе праці для неї, помагаючи добувати стипендії та діяльно беручи участь у „Мазепинському Братстві“, що при його співуділі було повстало. В 1923 р. переїхав Ігор Лоський до Чехії, де, скінчивши Українського Університета у Празі в 1928 р. одержав докторського диплома.

Ще в 1920 та наступних роках Покійний зблизився був із Ря, чеславом Липинським та з основоположниками Українського Союзу Хліборобів-Державників. Перейнявшись всеціло державницькою ідеологією, вступив він до У. С. Х. Д. та залишився вірний його ідеалам

до кінця, віддаючи їм — часто зо шкодою для особистих своїх справ — працю свою й самого себе. Під час університетських студій (1923—1927 р.р.) у Чехії поклав Ігор Лоський великі заслуги для поширення державницької ідеології, для підвищення етичного рівня молоді, будучи одним із основоположників організації „Український Стяг“, в лоні якої горливо та з запалом працював, промінюючи ідеалізмом та інтелектом.

В 1927 р. став він стипендистом Українського Наукового Інституту в Берліні, і віддав себе історичним студіям головно під кермою проф. Дмитра Дорошенка до 1932 р., в якому то році пощастило Йому здійснити давнішу мрію — переїхати на Галицьку Землю. Тут, у Львові, одержав Покійний посаду вчителя Малої Семинарії прийняв дуже близьку участь у житті та праці державницької Ідеологічної Групи та в видавництві цієї Групи — „Хліборобський Шлях“, стаючи його співредактором. Поза цим, коротші та довші його дописи — здебільшого на історичні теми — друкувалися в „Новім Часі“, „Червоній Калині“, „Наший Хаті“, „Житті й Знанні“ і т. д.

Однаке ця сіра, буденна праця не стала Покійному на перешкоді присвятити себе поважному продовженню історичних студій та праці, в ними сполученій. Цікавлячись особливо добою Гетьманщини XVII і XVIII століть, — її історією, культурою, побутом, — підготовляв він цінні монографії, згадати хоча б монографію про Богуна. На превеликий жаль, не встигли вони вийти на світло деннє...

Володіючи незвичайно талановитим публіцистичним пером, поважно й сумлінно трактуючи наукову працю свою, міг Лоський піднятися на високий щабель науковця-історика, мав усі індивідуальні дані, щоб розкрити крила до високого й далекого лету на славу своєї Землі. На жаль, на превеликий жаль, невблагана смерть підриваля Йому крила в розцвіті сил, бо в тридцять шостім році життя. Перестуда в осені 1935 р. стала безпосередньою причиною відновлення сухотного процесу: на тлі виснаження боротьбою за хліб щоденний, на тлі зліzin і всього того, що вміщав в собі слово „еміграція“ — недуга скоро поборола відпорність організму. Громадянство, що створило з Крут національне Свято, не змогло належно заопікуватися борцем під Крутами...

Ігор Лоський осиротив дружину — Ольгу з Приходьків і восьми літню доньку Олену.

Стоймо над свіжою могилою..., над могилою надніпрянського емігранта в Землі Галицькій... Батьківщина й державництво стратили в Покійному свідомого цілі завзятого борця; Історіографія українська — поважну, щодо ерудиції, здібностей та потенціяльних можливостей силу; громадянство — високовартісну, чесну, характерну, розумну людину; для друзів найближчих — не стало друга широго, сердечного, вірного... Вічна Йому пам'ять. 2. VI. 1936. А. М.

Новий переклад Євангелії на українську мову. Проф. І. Огієнко перекладав тепер Євангелію на сучасну українську літературну мову. Перекладав з мови грецької, з критичного видання Нового Заповіту проф. Ебергардта Нестле, й ставить собі два головні завдання: 1) найдокладніше передати грецький оригінал і 2) зробити переклад милозвучною сучасною літературною мовою, так щоб кожний, хто читатиме цей переклад, навчався доброї літературної мови. Євангелія вийде з наголосами, а це дасть можливість усім навчатися її сучасної літературної вимови. Багатий апарат відсилачів, що дається в перекладі, улегчить докладніше вивчення Св. Письма. Заголовки перед окремими оповіданнями, що вперше тут даються, полегчать читання Євангелії простому народові, а тим самим моститимуть ширшу дорогу цій Книжці до нього. Проф. Огієнко переклав уже Євангелії від Матвія й Марка, і сподівається ще цього року видрукувати цілу Євангелію. Свій переклад проф. Огієнко присвячує тим, що вшанували 30-літній ювілей його наукової праці. Готов він цю св. Книжку з глибокою вірою, що вона понесе в найширі народні маси наш милозвучну зразкову літературну мову, даючи тим зможу кожному навчатися її. Це буде могучий засіб для реалізування рідномовного

гасла: „Для одного народу – одна літературна мова“. Переклад Огієнків видає Британське Біблійне Товариство.

Шодиа. Ювілейний Комітет вшанування 30. річниці наукової та громадської діяльності Проф. Д-ра Івана Огієнка складає глибоку подяку всім, хто своєю присутністю на Академії, що відбулася в Варшаві 1. червня ц. р., або надісланням Привіту Ювілятові причинився до величності цього свята. – Варшава, 5. червня 1936 р.

Ювілейний Комітет.

Передруки в „Нашої Культури“. Черновецький щоденник „Час“ у своїх числах за травень 1936 р. передрукував із „Нашої Культури“ оповідання Сп. Черкасенка „Европеець“ та спомини Ів. Огієнка: „Уроочистий в'їзд Симона Петлюри до Кам'янця Подільського 1-го травня 1920 р.“.

РЕЦЕНЗІЇ Й ОГЛЯДИ.

Українка в польських журналах. N. Andrusjak: „Dr. Domet Oljančyn: Torhowelni znosyny Ukrayiny z Breslavlem u XVIII st. [Die Handelsbeziehungen der Ukraine zu Breslau im 18. Jh.] Naša Kultura, War. 1935, N. 8, S. 483–491“ та „Do istoriji torhowli Rusy-Ukrainy z Baltynku, zokremaž Staroduba z Kenigsbergom naprykinci XVII i poc. XVIII st. . . . Sa, aus Analecta Ordinis S. Basili Magni“ VI, 16–40. Žovkva 1932. 8°, 27 S., в журналі „Deutsche Wissenschaftliche Zeitschrift für Polen“, Познань, 1936, зщ. 30, ст. 233–35. Це дві коротенькі й речеві рецензії Мик. Андрусяка, а власне стислій переказ наведених двох невеличких праць. Першу рецензію він кінчає такою заміткою: „Із цього слідує, що зміст (у першій праці) речево вибігає понад те, чого можна чекати від заголовка“. Другу свою рецензію прикрасив М. Андрусяк цінним та досі невідомим документом, якого він знайшов у Krakівському музеї Чарторийського (№ 539, с. 99), а власне копією листа короля Августа Сміливого до гетьмана Івана Мазепи з 1706 р. в доказ того, що, не дивлячись на перешкоди північної війни, торговельні стосунки України-Гетьманщини з Балтикою продовжувалися.

D. Dorošenko: „Dmytro Čuževskyj: Filosofija H. S. Skovorody“, Варшава 1934, в „Germanoslavica“, Brünn 1936, річ. 4, зщ. 1–2. Це велика рецензія згаданої праці Д. Чижевського, яку Д. Дорошенко подав з історично-культурного боку. По переказові змісту йде в цій рецензії належна похвала авторові. Як нефаховець, Д. Дорошенко її не критикує, хоч в ній є що, власне історіософічна частина. Лише в одному місці він давав собі делікатно з автором не погодитися, а саме, як пише: „Проф. Д. Чижевський твердить не цілком по правді, (ст. 179), що 'відкриття' С-ди, щебто оживлення інтересу до його особи й науки, це заслуга російського філософа Володимира Ерина, який в 1912 р. опублікував був про С-ду монографію“. Бо честь 'відкриття' Сковороди, каже рецензент, належить без сумніву тільки харківському професорові Д. Багалієві, який, з нагоди 100-чя смерті нашого філософа (1894), вперше почав про нього писати, підабиравати його твори, видавати й т. д. Щоб не бути голословним, наводимо тут і те твердження Д. Чижевського: „Відкриття Сковороди починає праця росіяніна Ерина (по моменту зрусифікованого німця Оєрг-а), праця, що, як ми вже бачили, не в зовсім бездоганна, але є досі найліпша праця про Сковороду“. Як з інших місць праці Д. Чижевського слідує, то це його твердження стосується тільки до „систематичної аналізи“ або „досліду думок Сковороди“, в чому В. Ерин, як фахівець, Д. Багалія, як історика-матеріаліста (в розумінні розгляду історичного процесу), місцями таки передігнав. Та це ще, певна річ, не дає тому Еринові ніякого права діставати від такого поважного українського дослідника Сковороди, як Д. Чижевський, медалі „відкривача“. Бо власне за що? За те, що він, „амальовуючи життя Сковороди, уявляє собі перебіг його на тлі російського XVIII в., цілком ігноруючи

життя українське"? На мій погляд питання з „відкриттям Сковороди” є невдатне у праці Д. Чижевського, яке він мусить його трохи розяснити, або від нього відмовитися. Бо як би там не було, а до того „відкриття” зпричинився все ж таки акад. Д. Багалій, який своїми архівними дослідами й відповідними розвідками більше, ніж хто промостила шлях до розуміння філософії Гр. Сковороди. Це є наше українське.

N. von Arseniew: „Bilder aus dem russischen Geistesleben. I. Die mystische Philosophie Skovorodas” або в перекладі — „Малюнки з російського духовного життя. I. Містична філософія Сковороди” в журналі „Kyrios. Vierteljahrsschrift für Kirchen- und Geistesgeschichte Ost-europas”. Кенігсберг, 1936, вш, 1, 8°, с. 3—28, видає Ганс Кох, нинішній професор церковної історії в тутешньому університеті, декан богословського факультету й директор інституту для студіювання східної Європи. Про автора наведеної статті муши при цьому сказати, що він професор російської мови й літератури в цьому університеті, професор в православному богословському факультеті в Варшаві та завзятий прихильник унії рос. православної церкви з англіканською церквою. Його стаття про містичну філософію Гр. Сковороди має дві сторінки до обговорення: речеву й неречеву. Про першу говорити я тут не збираюся, бо про неї зможуть наші фахівці трохи більше й докладніше сказати. Назагал же, ця перша сторінка праці Н. Арсенєва написана добре, з певною любов'ю до нашого філософа та зо ширим захопленням його містикою. Торкаючись другої сторінки його праці, то вона є не тільки неречева, але й баламутна, бо немає нічого спільногого з науковою, а тільки з публіцистикою. Вже один заголовок праці А. Арсенєва досить промовляє за її „предвзятій” фальшивий тон. Автор розглядає „містичну філософію Сковороди” як один із „малюнків російського духовного життя”, а не українського. Далі він підсуває „предвзято” й навмисне Гр. Сковороді також свою теперішню „общерусскую” точку зору, яка повстала в російській публіцистиці для поборення „сепаратизмів” аж у XIX ст., отже кілька десятків років по смерті нашого українського філософа. Н. Арсенєв пише, що, мовляв, Гр. Сковорода таки стояв на точці зору „общерусский”. Його доводи: „Свое украинство (він зве його ‘малоросіянством’) разглядает Сковорода, як частину одного поняття, однієї універсалної народности та одного культурного обсягу, — власне росіянство” (*Russentum*)! Де ж коли сказав отаку нісенітницю Гр. Сковорода? Просимо на це докази! З тих його праць, що досі відомі, нігде не відно, що він отакі нісенітниці говорив. Та й ледає чи він зміг би у свій час таке подумати, цебто про бульку з мила „общерусскую”, коли Україна в XVIII ст. творила цілком окреме від Московії явище як політично (була ж гетьманщина та існували козацько-адміністративні порядки), так і культурно (процвітала Київська Академія, були й інші колегії).

D. Oljančup: „Zur Frage der Generalkonfederation zwischen Protestanten und Orthodoxen in Wilna 1599”, там же, с. 29—46, з додатком факсимілів з п'ятьох сторінок невідомого досі оригіналу постанови тієї конфедерації, знайденого в Пруськім державнім архіві в Кенігсберзі.

Pianc. O. Wulff: „Die neurussische Kunst im Rahmen der Kulturrentwicklung Russlands von Peter dem Grossen bis zur Revolution”, Augsburg 1932, т. I (текст) і II (ілюстрації). Праця написана на основі російської літератури. В її 5-м розділі, під заголовком „Die russische Malerei der XVIII Jahrhunderts”, йде найбільше мова про таких майстрів, як про А. Лосенка (1737—1773), К. Головачевського (1735—1823) та Дмитра Левицького (1731—1822), з поданням їх творів.

Домет Олінчин.

Відповідальній Редактор к-р Олекса Марковський.

Друкарня Наукового Товариства ім. Шевченка, Львів, вул. Чарнецького 26.